

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

RIGORÓZNÍ ŘÍZENÍ

2013 – 2015

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Jana Kaščáková

Vzdělávání dospělých v době českého národního obrození

Praha 2015

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

RIGOROUS

2013 – 2015

RIGOROUS THESIS

Jana Kašćáková

Education of adults in the period of Czech national revival

Prague 2015

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená rigorózní práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Odoleně Vodě dne 06.01.2015

Kaščíková Jana

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Aleně Matyášové a Mgr. Magdaléně Šustové za odbornou konzultaci, kterou mi poskytly v průběhu vypracování mé rigorózní práce. Děkuji také Národnímu pedagogickému muzeu a knihovně Jana Amose Komenského za poskytnutí literárních pramenů, které se staly základem mé práce. Velké poděkování patří také Václavovi Kovářovi z muzea řemesel Moravské Budějovice a PhDr. Zuzaně Strnadové z Muzea hlavního města Prahy za poskytnutí muzejních sbírek.

„Rozvoj společnosti záleží do velké míry na tom, jak každá nová generace dovede zvládnout všechno vědění a umění, jež nahromadily generace předcházející. Proto se žádná věda a tedy ani pedagogika neobejde bez stálého a soustavného studia své historie.“

M. CIPRO

Anotace

Rigorózní práce se zabývá vzděláváním dospělých v době českého národního obrození. Práce je rozdělena do deseti velkých kapitol. V první části práce se seznamujeme s charakteristikou pojmu národní obrození a s jeho periodizací. V další kapitole jsou popsány dějiny českých zemí od porážky českých stavů na Bílé hoře k vládě osvícenských panovníků Marie Terezie a Josefa II. Přibližuje nám hospodářství, kulturu a náboženství národa, který prošel těžkým historickým vývojem. Jsou zde zmíněny významné reformy, které se staly spouštěčem českého národního hnutí. Třetí oddíl rigorózní práce nás seznamuje s rozvojem školství v 18. a 19. století. Dozvídáme se, jaké zákony a nařízení tvarovaly naše vysoké školství a stály u zrodu počátků vzdělávání učitelů. Další dvě kapitoly nám objasňují nelehkou cestu při identifikaci mateřského jazyka, který si musel po dlouhé době útlaku najít své pevné místo ve společnosti. Každá vybojovaná čítárna, knihovna nebo muzeum, byla pro český národ obrovským vítězstvím, neboť zde, z těchto míst, byla mezi široké lidové vrstvy šířena národní osvěta. Šestá kapitola je zaměřena na vzdělávání pracovníků. Průmyslová revoluce vyžadovala nové kvalifikované pracovní síly a ty bylo potřeba vzdělávat. Jsou zde uvedeny instituce, které tuto poptávku po kvalifikaci do jisté míry nabízely. Sedmá část pojednává o vzdělávání představitelů církve a širokého obyvatelstva církevními institucemi. Další kapitola je věnována statečným ženám, které se vzepřely vžitým dogmatům a překročily svůj stín. Předposlední část této práce je určena kultuře. Divadlo, hudba, literatura – to vše reprezentuje národ a jeho vlastní identitu. Závěr práce vzdává hold třem významným představitelům tohoto období naší historie.

Klíčové pojmy

Cechy, české země, církevní instituce, divadlo, dívčí školy, dospělý, emancipace, gymnázia, knihovny, kvalifikace, lidové vrstvy, literatura, mistr, muzea, národní obrození, odborné školy, reformy, řemeslník, spolky, školství, tovaryš, učitel, učitelské porady, uředník, univerzita, vědecké instituce, výchova, vzdělávání, žák.

Annotation

The doctoral thesis is dealing with the education of adults in the period of Czech national revival. The thesis is divided into ten large chapters. In the first part of the thesis we are familiarized with the characteristics of definition of national revival and its periodization. In next chapter there is the history of Czech countries since the defeat of Czech states in the Bílá mountain till the governance of enlightenment governors Marie Terezie and Josef II described. It describes the economy, culture and religion of the nation which passed through the difficult historical development. Here the significant reformations that became the starter of Czech national movement, are mentioned. The third part of the thesis will familiarize us with the development of educational system in 18th and 19th century. We will get to know what laws and regulations shaped our academical educational system and were at the genesis of the beginnings of teachers' education. Other two chapters will clarify the formidable way when identifying the native language which had to find its strong place in the society after the long period of compression. Each contested reading room, library or museum was the great victory for the Czech nation because from these places the national enlightenment was spreaded among the wide social classes. The sixth chapter is focused on the education of workers. The industrial revolution required new qualified labour forces and it was necessary to educate them. Here the institutions which this demand for the qualification to a certain extent offered, are stated. The seventh part deals with the education of the Church representatives and wide population by the Church institutions. Another chapter is devoted to the brave women who opposed the established dogma and exceeded own shadow. The last but one part of this thesis is devoted to culture. Theatre, music, literature – all of these represent the nation and its own identity. The end of the thesis pays a tribute to the three significant representatives of this period of our history.

Keywords

Guilds, Czech countries, Church institutions, theatre, girls' school, adult, emancipation, secondary schools, libraries, qualification, social classes, literature, master, museums, national revival, vocational schools, reformations, craftsman, associations, educational system, journeyman, teacher, eaching conferences, follower, university, scientific institution, upbringing, education, pupil.

OBSAH

ÚVOD	11
1 CHARAKTERISTIKA NÁRODNÍHO OBROZENÍ	13
1.1 Počátky budování novodobé české společnosti	14
1.2 Periodizace národního obrození	17
2 HISTORICKÝ NÁSTIN ČESKÝCH ZEMÍ OD R. 1618 DO POČÁTKU NÁRODNÍHO OBROZENÍ	23
2.1 Stručná historie českých zemí od počátku třicetileté války do roku 1740.....	24
2.1.1 Náboženské poměry v českém státě.....	35
2.1.2 Školství v době pobělohorské.....	37
2.1.3 Kultura národa po Bílé hoře.....	41
2.1.4 Hospodářský a ekonomický rozvoj našeho státu.....	43
2.2. Historie českých zemí za vlády osvícenských panovníků.....	45
2.2.1 Lidová kultura.....	47
2.2.2 Školství a osvěta 18. století.....	50
2.2.3 Hospodářské a sociální poměry státu.....	54
2.3 Reformy jako spouštěcí mechanismus národního obrození	55
2.3.1 Reforma armády	59
2.3.2 Reforma zdravotnictví	60
2.3.3 Toleranční patent	62
2.3.4 Zrušení nevolnictví	64
2.3.5 Reforma církve	65
3 ŠKOLSTVÍ V DOBĚ NÁRODNÍHO OBROZENÍ	66
3.1 Školství v 18. století – první fáze národního obrození	66
3.2 Školství v 19. století – druhá a třetí fáze národního obrození.....	72
3.2.1 Přípravky a učitelské ústavy	76
3.3 Vysoké školství v době národního obrození – pražská univerzita	80
3.3.1 Teologická fakulta	84
3.3.2 Právnická fakulta	85
3.3.3 Lékařská fakulta.....	86
3.3.4 Filozofická fakulta	89
3.4 Pražská polytechnika	93

4 OBNOVA ČESKÉHO JAZYKA	97
4.1 Vzkříšení našeho národního jazyka	97
4.2 Rozvoj českého písma a pravopisu	102
4.3 Spolky pro podporu českého písemnictví – Matice česká.....	105
5 KULTURNÍ A VĚDECKÉ INSTITUCE – KNIHOVNY, VEŘEJNÉ ČÍTÁRNY, MUZEA A MUZEJNÍ SBÍRKY	107
5.1 Knihovny	108
5.2 Veřejné čítárny a půjčovny knih	111
5.3 Knihkupectví a nakladatelství českých knih a časopisů	115
5.3.1 Václav Matěj Kramerius – první novodobý český publicista.....	117
5.4 Muzejní sbírky a zrod muzeí	119
5.4.1 Vlastenecké muzeum (Muzeum Království českého)	121
6 VZDĚLÁVÁNÍ A ODBORNÁ PŘÍPRAVA PRACOVNÍKŮ V ŘEMESLNICKÝCH ORGANIZACÍCH, POČÁTKY PRVNÍCH SPOLKŮ	124
6.1 Profesní sdružování řemeslníků – Cechy.....	125
6.1.1 Vnitřní správa cechů	129
6.1.2 Mistrovská zkouška	131
6.2 Řemeslnické dílny, manufaktury	134
6.2.1 Hutnictví a sklářství	137
6.2.2 Textilní výroba.....	139
6.3 Továrny	143
6.4 Vzdělávání řemeslníků, mistrů, a tovaryšů, nedělní školy	147
6.5 Odborné a průmyslové školy	151
6.5.1 Česká průmyslová škola	152
6.5.2 Vojenské školy	154
6.5.3 Školy v Horních Uhrách	155
6.6 Ukázka průběhu výuky pekařského řemesla v polovině 19. století.....	156
6.7 Počátky dělnických spolků	158
7 CÍRKEVNÍ INSTITUCE – STŘEDISKA VZDĚLANOSTI	160
7.1 Vzdělávání představitelů církve a širokého obyvatelstva.....	160
7.1.1 Mužské církevní řády	164

7.1.2 Ženské církevní řády.....	166
7.2 Opat Bylanský.....	167
7.2.1 Obrazy zlatokorunské školy.....	168
8 VZDĚLÁVÁNÍ ŽEN A PRVNÍ ŽENSKÉ SPOLKY A ORGANIZACE.....	172
8.1 Dívčí vzdělávání v 18. a 19. století.....	173
8.2 První ženské spolky	175
8.2.1 Marie Riegrová	178
8.3 Odborné školy pro ženská povolání.....	180
8.3.1 Babictví – kurzy porodních bab	181
8.3.2 Ženské učitelské ústavy	185
8.4 Americký klub dam.....	186
9 KULTURA – STAVEBNÍ KÁMEN NÁRODA	189
9.1 Počátky divadla v českých zemích	190
9.1.1 Josef Kajetán Tyl	194
9.2 Literární tvorba – cesta k národní identitě	196
9.2.1 První skutečný český novinář a buditel – Karel Havlíček Borovský	202
9.3 Hudba – počátky prvních vzdělávacích institucí	208
9.3.1 Jan Jakub Ryba	211
10 VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI ČESKÉHO NÁRODNÍHO OBROZENÍ.....	212
10.1 Reformátor školství Johann Ignaz Felbiger	212
10.2 Karel Slavoj Amerling a jeho Budeč	214
10.3 Jan Svatopluk Presl – otec české přírodovědy.....	222
10.3.1 Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách.....	225
ZÁVĚR	227
RESUMÉ	229
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	231
SEZNAM PRAMENŮ	239
SEZNAM OBRÁZKŮ	240
SEZNAM PŘÍLOH.....	244

ÚVOD

V historii naší země nalezneme mnoho významných okamžiků, které svou specifikací nemají v dějinách jiných národů srovnání. Husitské války nám nadlouho vtiskly označení rebelantské země, národa husitů, vyloučeného po řadu let z křesťanské Evropy. Ani násilná rekatolizace nedokázala plně navrátit náš stát do lůna církve. Jsme jediný národ Evropy, disponující větší částí obyvatelstva bez náboženského vyznání. Své charakteristické rysy má i 18. a 19. století, kdy ve střední Evropě probíhal složitý proces přeměny stavovské společnosti ve společnost občanskou. Základy pro tuto přeměnu byly položeny za panování císařovny Marie Terezie a Josefa II. za jejichž vlády byly uskutečněny významné reformy v oblasti správní, politické a soudní. Zrušením indexu zakázaných knih, omezení cenzury a vydání tolerančního patentu znamenalo konec protireformace v habsburské monarchii. Lidé se konečně mohli svobodně hlásit ke své víře, která byla v tajnosti předávána z pokolení na pokolení. Reformy v oblasti školství vytvořily základní podmínky pro svobodné šíření informací, položily základy novodobé pedagogiky a rozvoje vzdělanosti v habsburské monarchii. Měly za úkol snížit negramotnost obyvatel a zajistit státu vzdělané, občansky zodpovědné občany.

Tyto převratné změny stojí na počátku doby označované jako národní obrození. Pro tento ryze český termín, ustálený v našem podvědomí, nenajdeme v jiných evropských jazycích ekvivalent. Je to období našich dějin trvající téměř jedno století, nejčastěji vymezené léty 1771 – 1859, kdy země prošla několika zásadními proměnami. Svým aspektem je to rozhodující etapa především kulturního procesu, ve které se formulovaly základy naší moderní společnosti. Národ ke své existenci potřebuje svůj jazyk, kulturu a historii, ta pak vytváří jeho svébytnost a identitu. Ta byla českým zemím v průběhu tohoto období **znovu plně navrácena**.

V evropských zemích nastává převrat ve vývoji myšlení, rodí se osvícenství. Dochází k rozvoji svobodného, filozofického myšlení, převaha rozumu a osvěty nad zpátečnictvím. Jsou vytvořeny nové duchovní, etické a estetické principy, do té doby neznámé, pokládající základ dnešním konceptům občanské svobody a rovnosti, demokracie a lidským právům.

Společenské změny zapříčinily mobilitu venkovského obyvatelstva, která narušila zastaralý, neměnný chod měst. Noví přistěhovalci pocházející z různých koutů země se začleňovali do městské společnosti, kde rostla nová společenská třída – námezdně pracujících. Budovali si na okrajích měst své dělnické čtvrti, ve kterých si utvářeli vlastní komunitu. Opět zaznívala na ulicích zapomenutá mateřština. Bylo potřeba zajistit pro tuto vrstvu obyvatelstva nezbytné základní vzdělání, aby byla schopna vykonávat kvalifikovanou práci. Potřeba vzdělanosti vyžadovala řadu školských reforem a s tím spojenou i osvětovou činnost. Soukromé osoby, nejčastěji učitelé a kněží, zakládali knihovny, pěvecké kroužky, nedělní opakovací školy, seznamovali lid s pokrokovými poznatky a metodami hospodaření, napomáhali udržet a rozvíjet mateřský jazyk. Pořádali kurzy pro řemeslníky, mistry i ostatní zájemce, šířili osvětu v oblasti zdravotní péče. Svoji aktivitou tak přispěli k rozvoji vzdělávání dospělých v průběhu 19. století.

Doba národního obrození vytvořila v našich představách romantickou představu o poklidné idylické době, kdy byl maloměstský život prosycen vůní divadelních šaten a kaváren. Ve skutečnosti však první polovina 19. století nevypadala tak malebně a harmonicky, jak jí známe z děl Aloise Jiráska. Vznik každé české knihy si vyžádal nadlidské úsilí, o finanční stránce ani nemluvě, zvláště šlo-li o spis vědecký. Autoři svá díla vydávali často z vlastních prostředků. Zpočátku bylo v zemi jen pár mužů schopných psát národním jazykem, nebo dokonce překládat cizojazyčná díla do češtiny. Poskromnu bylo i těch, kteří byli ochotni číst česky psanou populárně naučnou literaturu. Český jazyk se vyučoval jen na školách triviálních. Na vyšších stupních škol a na univerzitách byla vyučovacím jazykem němčina. Česká věda se vymaňovala z německého sevření. Tento proces byl náhlý, převratný, dodnes zcela nepochopitelný.

Abychom co nejlépe pochopili tuto etapu naší historie, je nutné seznámit se s takovými oblastmi, které zpočátku stály na periferii zájmů obyčejného občana. Později, v konečném důsledku pak spoluvytvořily nedílnou součást tohoto procesu. Poskládaly se oblasti zdánlivě nesourodé, které pak v závěru složily mozaiku našich dějin označovanou pojmem národního obrození. Zakládání manufaktur, úprava písma, vytvoření nových českých slov, ustanovení normy spisovné češtiny, snahy o zřízení čítáren, knihoven – středisek osvěty, zrod divadelnictví, vše iniciované národními vlastenci a směřované k jednomu cíli – k povznesení vzdělanosti našeho národa.

1 CHARAKTERISTIKA NÁRODNÍHO OBROZENÍ

České národní obrození – pojem označující proces formování novodobého českého národa v etapě zhruba od poslední třetiny 18. století do poloviny 19. století. Některé historické prameny uvádějí dobu poslední fáze hnutí ještě v 50. a 60. letech 19. století, neboť v této době řada významných buditelů národního obrození ještě žila a dotvářela významná díla, která se zasloužila o naše národní „vzkříšení“ (Borovský, Němcová, Amerling). Bělina, Bezděk, Petráň, Kočí a kol. uvádí (1990, s. 9), že pro tento ryze český termín vžitý v našem kulturním povědomí nenajdeme většinou v evropských jazycích ekvivalent (nepočítáme-li slovenštinu). Je to rozhodující etapa především kulturního procesu, v němž se během základní změny struktury společnosti v zemích Koruny české, jež byly součástí habsburské monarchie, utvářel nový český národ. Společnost u nás nelze tedy ztotožnit s jazykově českou komunitou, nemůžeme z ní vyčlenit a oddělit zhruba třetinu obyvatel českých zemí, která nehovořila česky, ale byla plně zapojena do procesu dějinného vývoje našeho státu.

Obrázek 1: Slévačská dílna

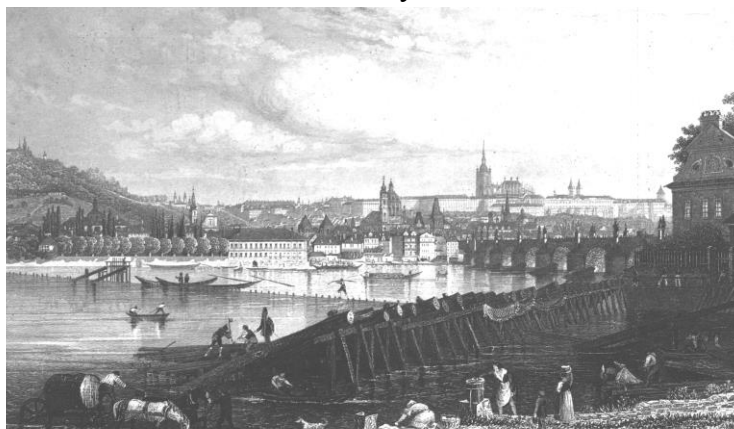
Zdroj LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době obrození*, s. 17

1.1 Počátky budování novodobé české společnosti

České země, podobně jako Evropa, prošly během druhé poloviny 18. a 19. století složitým procesem proměny starých feudálně stavovských struktur v moderní občanskou společnost a národní hnutí bylo integrální součástí těchto změn. Dle Běliny, Halady, Pokorného, Raka a kol. (1992, s. 60), stejně jako Evropa, byly i české země zasaženy novými liberálními myšlenkami, probíhal zde zápas za odstranění stavovských přehrad a odstraňovaly se poslední zbytky feudálních práv. Zrod továrního průmyslu založeného na strojové výrobě ničil středověké cechovní řemeslo, vznikala železnice, která zkracovala vzdálenosti mezi městy, lidmi i myšlenkami. Noviny pohotově informovaly (pokud nebyla státem zavedena cenzura) lid s děním domácím i ze vzdálených koutů světa a tím ovlivňovaly názory a bořily předsudky nejširších vrstev obyvatelstva. Veřejné mínění se stalo hybným faktorem celospolečenského vývoje.

Vůdčí silou národního hnutí byla česká inteligence (vědci, učitelé, umělci, kněží). Hlavním úkolem těchto představitelů bylo pozvednout český jazyk opět na úroveň jazyka vzdělců a motivovat obyvatele českých zemí k národní uvědomělosti. Národní obrození probíhalo v kontinuitě s procesem transformace feudálního společenství v občanskou společnost. Galík, Machala, Petrů uvádí (1994, s. 91), že tato doba je historicky charakterizována jako období postupné likvidace feudalismu s reformními snahami v duchu tzv. osvícenství. Je to úsilí ve jménu „osvícenského“ rozumu a vědy překonat náboženskou ideologii a feudální absolutismus.

Obrázek 2: Hradčany v 19. století

Zdroj: MORSTDAT, V. *Prag im neunzehnten Jahrhundert*

Dříve tvořila nejnižší správní jednotka, tj. panství či město, svůj vlastní svět, tzv. „stát ve státě“, v jehož hranicích se odehrával celý život většiny obyvatelstva. Bělina, Halada, Pokorný, Rak a kol. uvádí (1992, s. 60), že vlivem nastávajících změn byli lidé postupem doby začleněni do vyšších, rozsáhlejších a početnějších celků. V této novodobé éře dějin se hlavní a novou identitou stával **národ** či **ideologie nacionalismu**, která postupně nahrazovala starší identifikaci založenou na obyvatelském právu k určité zemi jakožto politickému celku. Náš národ se formoval v podmínkách mnohonárodnostní habsburské monarchie, ve které bohužel Češi zaujímalí postavení národnostní nižší kategorie, kde účast ve státní správě, vzdělání, kultura a společenský vzestup byl závislý na užívání německého jazyka a to i v takových oblastech, kde se zachovalo užívání „čistého“ českého jazyka. Jazyková hranice v českých zemích nebyla tedy jen pojmem geografickým, ale i sociálním.

Beneš uvádí (2003, s. 29), že rakouská monarchie neměla zájem na českém národním vzestupu, ke kterému se chovala v lepším případě neutrálně, podle potřeby i restriktivně. Tato skutečnost spolu s cenzurou způsobila, že byly politické programy zašifrovány v krásné literatuře či v populárně osvětových spisech.

Všechno, co bylo napsáno v obrození, bylo přijímáno českou veřejností se zájmem a pozorností. Kočí uvádí (1978, s. 5), že byli to především spisovatelé, kteří svými historickými spisy formulovali pochopení a hodnocení této doby v mysli čtenáře. Je jen málo těch, kteří by neznali taková slavná díla jako jsou Jiráskův F. L. Věk, Raisovy Zapadlé vlastence či nadčasová tvorba našeho hudebního skladatele Bedřicha Smetany.

Kropilák, Purš uvádí (1982, s. 446), že rozvoj školství na přelomu 18. a 19. století zařadil Čechy na přední místo v Habsburském soustátí. České školství bylo schopné konkurence i k jiným státům Evropy. Vedle rozvoje škol probíhala **obnova našeho jazyka** (Dobrovský, Jungmann), budování vědy (Presl, Purkyně aj.), snaha zpřístupnění vzdělání nejširším vrstvám obyvatelstva spojená s **osvětou lidových vrstev** (Amerling, Náprstek), průmyslová revoluce, to vše stálo u zrodu vzdělávání dospělých,¹ jehož rozmach nastal v 19. století.

---

¹ Beneš uvádí (2003, s. 25), že v 19. století se ujalo pro vzdělávání dospělých označení lidová výchova (lidová osvěta, lidovými, osvěta). Tento pojem ale nezahrnoval celou oblast tehdejšího vzdělávání dospělých. Většina kurzů v 19. století sloužila hlavně popularizaci vědy mezi méně vzdělané vrstvy.

Je nutné si uvědomit, že tento pokrok byl spojen s myšlenkami emancipace – se sociálně emancipačním hnutím nejrůznějšího charakteru (buržoazie, dělníků, žen, středních a malých řemeslníků). Beneš uvádí (2003, s. 23), že různorodost zájmů mnoha společenských skupin neumožňovala jednotný názor na to, co vlastně tento pojem znamená. Ustálily se dva výklady. Liberální, který vycházel z ideje společenského pokroku pomocí postupného vylepšování daného stavu a s možností emancipace individua na základě vlastního výkonu. **Předpokladem výkonnosti člověka je jeho vzdělanost.** Druhý směr je spojen s dělnickým hnutím. Zde nešlo o vlastní, ale o kolektivní emancipaci, **kdy vědění mělo vést k třídnímu uvědomění. U nás a v mnoha jiných zemích se jednalo o vytvoření národnostní identity – emancipaci národa.**²

A konečně je nutné připomenout, že naši čeští buditelé tvořili jen nepatrnou skupinu vlastenců. Bělina, Halada, Pokorný, Rak a kol. uvádí (1992, s. 61), že obyvatelé našeho území nebyli národním vědomím dlouho takřka vůbec zasaženi. Vedle Čechů tu žili i Němci se svým rozvíjejícím se hnutím, a také početná židovská komunita, která se v průběhu této epochy rozhodovala, k jakému národu se přimkne. Teprve souhrn všech těchto ukazatelů tvoří dějiny 19. století.

Obrázek 3: Přemysl orač (Stříbrný Vladimír, 1. pol. 20. století)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

² **Emancipace** – znamená vyproštění ze závislosti na někom nebo na něčem, získání svobody, společenské nezávislosti, rovných práv.

1.2 Periodizace národního obrození

Národní obrození má své kořeny v období protireformace, kdy nechuť a nedůvěra k našemu národu a jazyku zrodila takové osobnosti jako byl Balbín, Pěšina, Beckovský aj. Na jejich odkaz navázali první buditelé, usilující zprvu o kritické poznání nejstarších českých dějin a národní literatury. V této éře naší historie vynikl J. Dobrovský a G. Dobner, zakladatel kritického českého dějepisu, který vydal v latinském překladu Hájkovu kroniku a zároveň upozornil na její nespolehlivost. Pomalu, ale jistě, se rodila láska k českému jazyku dokazující se mnoha jeho obranami. Svoboda tisku za Josefa II. umožnila vydání národních děl, mezi které patřila naše Dalimilova kronika. V této fázi národního obrození se stává největším kulturním projevem věda. Je založena Královská společnost nauk (1774). Spisovným jazykem přestává být latina, uplatňuje se němčina.

Doba začínajícího romantismu vyvolala druhou fázi národního obrození, v níž hlavní snahou bylo povznesení utlačeného, zanedbaného jazyka. S tímto obdobím je spjat Josef Jungmann, jenž ovlivněn svým vzorem Stanislavem Vydrou, došel k přesvědčení, **že vlast je tolik jako národ a národ tolik co jazyk**. Kadlec (1987, s. 184), ve svém díle Rozmlouvání o jazyku českém z roku 1803, uvedl:

„... je přirozeným právem lidu, aby byl v své zemi na školách vzděláván mateřským jazykem a aby se tohoto jazyka také užívalo v životě veřejném...“³

Byl přesvědčen, že je třeba vybojovat českému jazyku jeho dřívější právo a postavení ve veřejném životě a dokázat jeho schopnost vytvářet samostatná vědecká díla. Sám vyvinul v této oblasti nejvyšší úsilí; nejen že psal odborné spisy v našem národním jazyce, ale svým monumentálním dílem **Slovníkem česko – německým vytvořil předpoklady k vědecké práci**.

Do vydání slovníku byla mnohá česká slova zapomenuta. Některé pojmy a výrazy nebylo možné do mateřštiny vůbec přeložit. Tento nedostatek nahradil slovy používanými v nářečích, či tvary ze starší doby a tam, kde neexistoval ekvivalent, použil slova z jazyků slovanských, zejména z ruštiny.

---

³ KADLEC, J. *Přehled českých církevních dějin*, citace, s. 184

Hoffmannová uvádí (2003, s. 35), že vedle Jungmanna se stal tvůrcem české vědecké řeči a české terminologie také Jan Svatopluk Presl a jeho pokračovatel Karel Slavoj Amerling. Presl obohatil náš národní jazyk nejen mnoha výrazy z oblasti přírodovědy, ale je autorem nových názvů chemických sloučenin a prvků. Amerling s intenzitou sobě vlastní budoval národní vědu, vzdělával masy a s bezmeznou vírou ve schopnosti českého člověka prosazoval **české všeobecné vzdělávací a odborné školství**.

Vlastenecká horlivost dala Jungmannovým současníkům popud k sepsání nadčasových děl, která náš český jazyk vynesla na evropskou úroveň (Mácha, Erben, Čelakovský, Kollár).

Do českého národního obrození vnesl nového ducha František Palacký, který je hlavním představitelem třetího a posledního období této éry. Od poezie se obrátil k historii, jejíž prostřednictvím chtěl svému národu předložit obraz naší dějinné velikosti. Kadlec uvádí (1987, s. 184), že podle něj nestačilo být Čechem, ale být Čechem vzdělaným a poctivým. Založil **Časopis Českého muzea** (1827), který se stal **střediskem českého pokroku** ve všech kulturních oblastech, **Matici českou** (1830) – ústav, který začal vydávat hned čtyři knižnice a v nich uveřejnil významná klasická díla. Zasloužil se o uvedení češtiny do nejstarší české vědecké instituce – **Královské české společnosti nauk**.

Další obrovský vliv na vznik **národního obrození** mělo zavedení povinné školní docházky. Postupně se touto cestou zvyšovala gramotnost populace. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 31), že rostl počet obyvatel, který mohl číst české časopisy a knihy. Žáci byli schopni přecházet do vyšších typů škol a působit po jejich absolvování **v kvalifikovaných povoláních**. Zavedením němčiny do škol a úřadů vyvolalo u mnohého obyvatelstva obrannou reakci a vedlo je k aktivnímu podílu na povznesení národa, z něhož vzešli. Státní správa byla nucena vydávat svá prohlášení a nařízení i v ostatních národních – neněmeckých jazycích, proto se vládní patenty a jiná nařízení překládala do češtiny a dalších jazyků. Tím vznikl prostor pro jejich rozvoj. Čeština se vyučovala alespoň omezeně ve **vojenské akademii ve Vídni**, v kněžských seminářích, na některých gymnáziích, a také na pražské a vídeňské univerzitě. Jednou z prvních forem národněobrozenského zápasu byla snaha o vydávání spisů – obran českého jazyka inspirované Bohuslavem Balbínem.

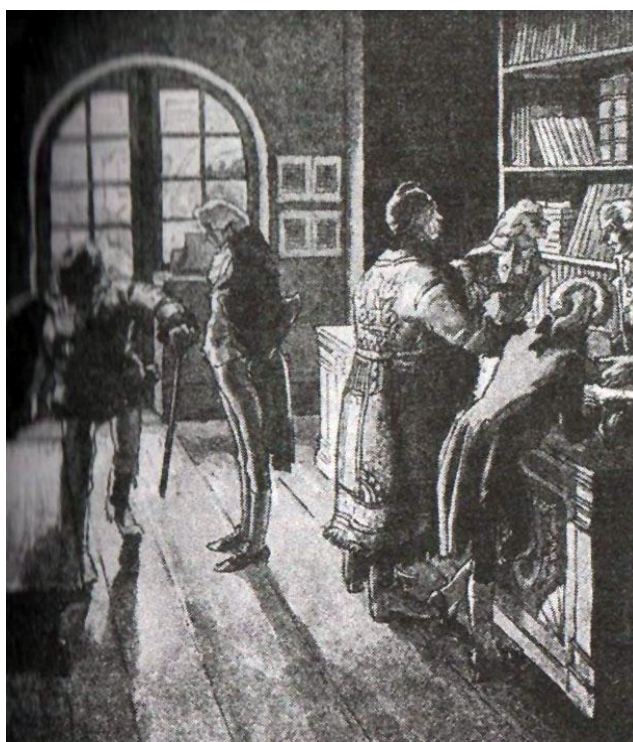
Bohuslav Balbín ve své rozpravě na obranu jazyka slovanského, zvláště českého, kterou přeložil Emanuel Toner, píše:

„...Nevyskytne se žádný trochu vzdělanější měšťan nebo občan v městech a v městcích českých, jenž by přestával toliko na jedné, totižto na své řeči české; naopak přiučují se také němčině, mnozí též latině, tak že bych se odvážil na sázku, že u nás více jest takových (rozumím lidi vzácné a měšťany), kteříž mluví více řečí, než toliko jednu. Nevkročíš v Čechách do žádného městečka, do žádného města, v němž by se ti nenaskytl nikdo, kterýž by ti neodpovídal dle libosti Tvé buď latinsky nebo německy. Učiň ale navzájem zkoušku v německých městech v Čechách; sotva jeden chtěl by tě poslouchati česky hovořícího...“⁴

Na závěr své rozpravy Bohuslav Balbín napsal:

„...Nedej zahynouti nám i budoucím!“⁵

Obrázek 4: Krameriova Česká expedice (Kašpar, A.)

Zdroj: *Kronika českých zemí 4. (1681 – 1840)*, s. 413

⁴ BALBÍN, B. *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*, citace s. 62

⁵ BALBÍN, B. *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*, citace s. 151

Dalším významným faktorem bylo vydávání českých knih a novin. První česky psaný tisk, Rosenmüllerovy noviny, vycházely s přestávkami od roku 1719, do roku 1772, kdy zanikly. Teprve po deseti letech začaly vycházet další noviny zvané **Schönfeldské císařsko – královské pražské noviny**. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 31), že s jejich vydáváním je spjat **Václav Matěj Kramerius** (1753 – 1808), organizátor národně osvětové práce v první fázi českého obrození. Od roku 1789 vydává své vlastní – Krameriusovy c. k. vlastenecké noviny, kolem nichž se soustředil aktivní kroužek českých spisovatelů a novinářů. Významným činem bylo založení České expedice, Krameriova nakladatelství a knihkupectví – střediska vydávání a šíření česky psané zábavné i naučné literatury, kalendářů, starých českých tisků i věhlasné Knihy Josefovy shrnující pro českého čtenáře obsah a smysl josefínských reforem. Kramerius udržoval kontakty s národními buditeli v dalších městech v Čechách, ale i na Moravě a dokonce i na Slovensku. Přispěl tak k šíření obrozeneckých myšlenek do jiných koutů vlasti.

Obrázek 5: Kostel sv. Jindřicha a Jindřišská věž 1825 (Vincenc Morstadt)

Zdroj: MORSTADT, V.

Národní obrození trvalo přibližně jedno století a bývá členěno do tří někdy čtyř etap. Galík, Machala, Petřů uvádí (1994, s. 91), že jednotlivé etapy národního obrození byly ovlivňovány novými myšlenkami slovanství, v němž naši buditelé hledali oporu pro své snahy.

1 Fáze obranná (konsolidační fáze) – 1775 – 1805

V této době jsou položeny základy našeho divadla, básnictví, žurnalistiky. Probíhala obrana jazyka, Je to doba hledání vlastenectví a stavění se na protest josefinským centralizačním snahám. Umělci a vědci této fáze hledají inspiraci v klasicismu a osvícenství. Nejvýznamnější představitel této doby byl jazykovědec Josef Dobrovský. Další osobnosti jsou historikové Gelasius Dobner, František Martin Pelcl. Dále Václav Thám a Karel Ignác Thám, Václav Matěj Kramerius, Antonín Jaroslav Puchmajer, Jan a Vojtěch Nejedlí a mnozí další.

2 Ofenzivní fáze – 1806 – 1830

Doba vlastenecké agitace spadající ještě do napoleonských válek a evropské reakce po jejich ukončení. Vytváří se jazykový program národního obrození, v literatuře se uplatňuje preromantismus. Rozvíjí se věda, jsou položeny základy českého názvosloví. Hlavním představitel je Jungmannova generace – Palacký, Šafařík, Čelakovský, Kollár, bratři Preslovi, Purkyně.

3 Vyvrcholení obrozeneckých snah – 1830 – 1848

Národní obrození se stává celonárodním hnutím. V literatuře vítězí romantismus. Hlavními představiteli jsou Mácha, Němcová, Borovský, Palacký, Amerling. Jako konec národního obrození bývá uváděn často rok 1848, kdy došlo v Evropě k revoluci, která zasáhla i české země.

Galík, Machala, Petřů uvádí (1994, s. 92), že je často uváděna i čtvrtá fáze spadající do roku 1848 a let padesátých. Periodizace této epochy není jednoznačná, různí historikové se liší v jejím určení.

Členění doby národního obrození lze periodizovat z mnoha hledisek. Novák uvádí (1946, s. 121), že literární buditelští dějepisci rozdělují novou dobu české literatury na dvě velká období:

- Literatura národního obrození (1774 – 1859)
- Literatura obrozeného národa (1774 – do našich dnů)

Uvedme také další, byť časově podobné, dělení éry obrození podle literárních proudů, tvorby a stylu. Dle Nováka (1946, s. 127) je tato doba členěna na čtyři fáze:

- **Osvícenství** (1774 – 1815)
- **Klasicismus** (1815 – 1830)
- **Starší romantika** (1830 – 1848)
- **Pozdní romantika** (1848 – 1859)

Dělitkem nejsou zřetelě formálně slovesné, nýbrž ideová náplň písemnictví. Rok 1860 je rokem dovršení procesu národního obrození. Národ zahajuje soustavný politický boj za svá práva. Národní hnutí dosud převážně jazykové, vědecké, literární a umělecké nabývá rázu převážně politického a hospodářského. Věda a písemnictví usilují o vyrovnání se Evropě. Čtvrtá fáze je érou dozvuku celého obrozeneckého hnutí, je to myšlenkový přechod **k počátkům nového období českého státu**.

Gallo, Škoda uvádí (1986, s. 137), že i když národní obrození nelze chápat jen jako jazykové a literární hnutí, je třeba si uvědomit, že měla pro tuto historickou etapu otázka jazyka základní význam. Jazyková pospolitost je jedním z nejvýznamnějších znaků národa, a proto je pochopitelné, že u nás, kde byl český jazyk potlačovaný stal se boj za jeho vzkříšení významným činitelem v národním hnutí.

2 HISTORICKÝ NÁSTIN ČESKÝCH ZEMÍ OD R. 1618 DO POČÁTKU NÁRODNÍHO OBROZENÍ

Na začátku 17. století se v Evropě výrazně prohloubily politické a náboženské konflikty a kontinent nezadržitelně směřoval k velké válce. Jak uvádí ve své knize Beneš, Petráň (1997, s. 184) katolické a protestantské mocnosti se sdružily do dvou bloků. Pod vedením falckého kurfiřta Fridricha vznikla v roce 1608 **protestantská Unie** a o rok později, v roce 1609, byla založena **katolická Liga** v jejímž čele stál bavorský vévoda Maxmilián. Unie usilovala o oslabení Habsburské moci, a proto svoji pozornost soustředila na potencionální spojence, které viděla v českých zemích. Zde, mezi stavovskou opozicí a panovníky z habsburského rodu, panovalo již dlouhodobé napětí. Stavvy si vymohly od císaře Rudolfa II. písemný souhlas – **Majestát**, který legalizoval v Českém království rozsáhlou náboženskou svobodu nemajíc v tehdejší Evropě obdobu.⁶

Obrázek 6: Bitva na Bílé hoře

Zdroj: měsíčník *History* 9/2011, s. 54

⁶ Čornej, Pokorný (2000, s. 25 – 26) uvádí, že po smrti Ludvíka Jagelonského v bitvě u Mohuče (1526), si české stavvy zvolily za panovníka Ferdinanda I. člena habsburské dynastie. Ten brzo získal i uherskou korunu. Ferdinandův bratr Karel V. byl králem (od r. 1530 císařem) Svaté říše římské národa německého a současně i vládcem Španělska. Ferdinand usiloval o oslabení vlivu stavů a posílení královské moci. **Jako zapřísáhlý katolík pozval do Čech v r. 1556 řád jezuitů.** Kroky panovníka a jeho nástupců se střetly se snahami českých, moravských a slezských stavů uchovat si svůj vliv. V r. 1575 byl vysloven ústní souhlas s textem tzv. **České konfese**. Písemného souhlasu dosáhly stavvy až v r. 1609, vydáním Rudolfova majestátu.

2.1 Stručná historie českých zemí od počátku třicetileté války do roku 1740

Vydáním **Majestátu** 1609 se oslabila naděje na vybudování centrálně řízeného středoevropského habsburského soustátí skládajícího se ze zemí Koruny české, Uher a rakouských zemí. Napětí mezi evangelickými stavy a katolíky vyvrcholilo 23. května 1618. Beneš, Petráň (1997, s. 184) píše, že v těchto dnech se radikální čeští politikové na tajné schůzce dohodli na potrestání královských místodržících, které činili odpovědnými za nedodržování Majestátu. Podle Čorneje a Pokorného (2000, s. 28) došlo k vytvoření stavovské vlády a svolání zemské hotovosti proti Habsburkům. Nespokojenost vyvrcholila **pražskou defenestrací** – svržením dvou králových zástupců i s jejich písařem z okna české kanceláře do hradního příkopu. Všichni pád přežili, avšak tato násilná akce odboje proti panovnickému rodu, spolu se sestavením nové vlády – direktoria, znamenala **počátek třicetileté války**.

Obrázek 7: Svržení místodržících z oken pražského hradu 18. května 1618

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

Na jaře roku 1619 zemřel císař Matyáš II. Novým českým panovníkem se měl stát jeho synovec Ferdinand II. Štýrský. Rozbouření stavové se rozhodli jeho nástupnictví nepřijmout. V létě téhož roku se sešel **generální sněm České koruny**, který měl tento problém vyřešit. Beneš, Petráň (1997, s. 187) uvádí, že na sněmu byly přijaty tzv. **konfедераční články**. Podle jejich ustanovení byl český stát svazkem – konfederací pěti rovnoprávných zemí Čech, Moravy, Slezska, Horní a Dolní Lužice. Král byl představitelem této konfederace a byl volen generálním sněmem. Nová ústava stavům zaručovala větší politickou moc na úkor krále. Články také upřednostňovaly obyvatele jiných vyznání před katolíky. Ke Konfederaci se brzo připojili i nekatoličtí stavové z Horních a Dolních Rakous a Uher, a tím středoevropská habsburská monarchie přestala vlastně existovat. Pro Habsburky to znamenalo ztrátu důležité mocenské základny. V červenci 1619 si protestantská říšská Unie zvolila falckého kurfiřta Fridricha za nového českého krále. S tím se Habsburkové nemohli smířit. Hojda, Kostlán uvádí (1994, s. 71), že mezi českými stavy a monarchií narůstalo den za dnem větší a větší napětí. To vyvrcholilo válečným střetem.

Obrázek 8: Odpor Moravanů na Bílé Hoře (Liebscher Adolf 1920)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

Roku 1620 sevřely Čechy tři nepřátelské armády. Armáda, již velel Maxmilián Bavorský, se s českými stavby střetla 8. listopadu 1620 v **bitvě na Bílé hoře** nedaleko Prahy. Podle Beneše, Petráně (1997, s. 188) špatně placená stavovská armáda bitvu prohrála. Fridrich Falcký ihned po krátké bitvě opustil Prahu a Habsburkové triumfovali. Nedlouho po střetnutí začal Ferdinand stíhat vůdce i další účastníky povstání. Zabavil jim majetek a 27 předních politiků dal pro výstrahu odsoudit k trestu smrti. Ti byli dne **21. června 1621** veřejně popraveni na Staroměstském náměstí.⁷ Téměř všem povstalcům panovník zkonfiskoval majetky. Podle Hojdy, Kostlána (1994, s. 71) je tento střet první fází třicetileté války nazýván jako **válka česká** (1618 – 1623).

Obrázek 9: Poprava českých pánů na Staroměstském náměstí v roce 1621

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

⁷Hora-Hořejš uvádí (1998, s. 192) že popraveni byli 3 páni, 7 rytířů, 17 příslušníků městského stavu. Z panského stavu to byl Jáchym Ondřej Šlik, Václav Bundovec z Budova a znamenitý skladatel Kryštof Harant z Polžic. Ze zástupců městského stavu to byl např. rektor Karlovy univerzity Dr. Jan Jesenius.

Dle Čorneje a Pokorného (2000, s. 30) začal po porážce stavů systematický proces rekatolizace završený vydáním nové ústavy – **Obnoveného zřízení zemského**. V Českém království vstoupilo v platnost v roce 1627, na Moravě o rok později. Všichni příslušníci stavovské společnosti pokud se nechtěli vzdát své víry a přistoupit ke katolicismu, museli české země opustit. Ústava prohlašovala **český trůn za dědičný v habsburské dynastii**. Veškerá politická moc náležela jenom panovníkovi. Stavům sice mohl jistá politická práva postoupit – ale jenom z vlastní vůle a milosti. Vztah krále a stavů byl tedy opačný, než jaký si stavové uzákonili v konfедераční ústavě. V důsledku vydání nové ústavy a prováděcích nařízení emigrovaly z českých zemí desetitisíce lidí. Mezi emigranty byl i **tvůrce novodobé pedagogiky Jan Amos Komenský** (1592 – 1670).⁸

Obrázek 10: Komenský se loučí se svou vlastí

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

⁸ Pedagogický optimista, kněz, biskup jednoty bratrské, který do posledních dnů věřil v návrat do rodné země. Dle Hojdy, Kostlána (1994, s. 92) byl velice zklamán vestfálským mírem, v němž se nebral zřetel na osud českých protestantských emigrantů. V roce 1650 sepsal spis *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, kde je Jednota bratrská líčena jako umírající bytost, která byla vypuzena ze své rodné vlasti.

České povstání bylo podnětem prvního evropského válečného konfliktu. Beneš, Petráň (1997, s. 189) uvádí, že na různých místech Evropy spolu od roku 1618 po dobu plných třicet let válčily v často měnících se koalicích všechny rozhodující evropské mocnosti. Velké proslulosti dosáhl v průběhu válečného konfliktu český vojevůdce **Albrecht z Valdštejna**. Během čtyř let obsadil s vlastní armádou čítající kolem sto tisíc mužů celé severní Německo a s Dány uzavřel mír. Ukončení války s Dány v roce 1629 vedlo k rozpadu haagské koalice založené v roce 1625. Jejimi členy byla vedle Nizozemí, Anglie, dánsko – norského království i část německých protestantských knížectví. Tato fáze války je označována jako válka dánská.

Zanedlouho se na bitevním poli Evropy objevil nový hráč – Švédsko. **Král Gustav II.** se prohlásil za ochránce evangelické víry. Sledující své mocenské cíle pronikl v čele své armády do Bavorska a ohrožoval Vídeň. Spolu s novým spojencem Saskem v roce 1631 obsadil Prahu. Byl to opět Valdštejn, kterému se podařilo vojsko vytlačit z obsazené Prahy. Dle Hrocha (1996, s. 20) tažení proti Švédům vyvrcholilo na podzim roku 1632 **bitvou u Lützenu**, ve které švédský král Gustav Adolf padl. K Valdštejnovi upřela své naděje nejen česká emigrace, ale i protihabsburské mocnosti (Švédsko, Francie). Císař Ferdinand II. jeho hru prohlédl a obvinil vojevůdce ze zrady. Dne **25. února 1634** byl se svými spolupracovníky **zavražděn v Chebu**.

Obrázek 11: Český stát v letech 1620 – 1740

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí I.*, s. 257

Valdštejnova smrt znamenala další konfiskace a rozsáhlé majetkové přesuny ve prospěch habsburských exponentů. Chebská vražda se stala v době rozpadu protihabsburského spojeneckého svazku. Saský kurfiřt uzavřel mír s císařem a **získal za to r. 1635 Horní a Dolní Lužici**, která tak byla po více než třech stoletích odtržena od českého království.

Ničivá tažení do střední Evropy nadále podnikali Švédové. Dle Beneše a Petráně (1997, s. 191) do našich zemí pronikali v letech 1639 až 1648. Na konci války obsadili Pražský hrad a Malou Stranu. V útoku byli nakonec zastaveni na Karlově mostě. Poslední tažení skončilo tam, kde válka začala.

Obrázek 12: Hájení Karlova mostu v Praze proti Švédům 1648

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

Po třicetileté válce, která skončila v roce 1648 podepsáním tzv. **vestfálského míru**, vlastnili téměř polovinu šlechtického majetku příslušníci cizích rodů. Podle Čorneje a Pokorného (2000, s. 31) klesal počet národně uvědomělé šlechty, což se zákonitě odrazilo v politickém a kulturním vývoji země. **Třicetiletá válka (1618 – 1648)** po sobě zanechala zničenou ekonomiku a zredukovala počet obyvatel téměř o jednu třetinu. Cesta z úpadku byla dlouhá, náročná a bolestivá. Poddaní byli nuceni platit vysoké daně, byli připoutáni k půdě tj. bez svolení vrchnosti se nesměli stěhovat. Byli povinni pracovat na panském.

Vestfálský mír znamenal v evropských dějinách zásadní předěl, významný historický mezník. Skutečnou evropskou mocností se po něm stala na dlouhá léta Francie, velmocenské postavení získalo i Švédsko. Nizozemí získalo plnou nezávislost na španělských Habsburcích a přestalo být součástí říše, podobně jako Švýcarsko. Čornej, Čornejová, Rada, Vaníček uvádí (1992, s. 265), že naopak Habsburkové vyšli z války oslabeni. Skutečně svrchovanými vládci zůstali jenom tam, kde se jim podařilo vojensky potlačit stavovskou opozici. Oporou upevňujícího se panovnického absolutismu v rakouských vévodstvích, českém státě a v Uhrách se stala **katolická víra**. Ostatní nekatolická vyznání byla zakázána (koho vláda, toho náboženství). Válka nepřinesla jenom politické, sociální a hospodářské změny. Pro země střední Evropy nastal výrazný obrat v jejich náboženském a kulturním životě. Podle Hojdy, Kostlána (1994, s. 93) se panovník v jednotlivých zemích habsburské monarchie opíral o vysokou šlechtu, která získávala pozice, jak ve vládě, tak i ve dvorských službách a o vznikající státní úřednictvo, zvané byrokracie. Záštitou mu byla rovněž armáda. Tento způsob politické správy soustředěné v rukou panovníka a jeho vlády se označoval za **absolutistický**.

Snahou vlády bylo prosadit v mnohonárodnostní monarchii jeden **společný úřední jazyk**. Beneš a Petrání píše (1997, s. 203), že s tím byly spojeny velké problémy i přesto, že se v 17. století němčina pomalu prosazovala a byla zrovnoprávněna s češtinou. Vedle češtiny byla řeč také pro soukromí. Šlechta se svým služebnictvem a poddanými mluvila oběma jazyky. Až v 18. století se němčina prosadila z politických důvodů jako jazyk úřední.

Sředoevropská habsburská monarchie přes všechnu snahu svých panovníků zdaleka nebyla jednotným státem. Ferdinand II. Štýrský (1578 – 1637) i jeho nástupce Ferdinand III. Habsburský (1608 – 1657) sice připravili podmínky pro **panovnický absolutismus**, který k vnitřnímu sjednocování monarchie významně pomáhal, avšak rozdíly mezi jednotlivými zeměmi v kulturní, ekonomické a hospodářské oblasti byly stále značné. Dle Beneše a Petrání (1997, s. 208) přesto Evropa začala tento nesourodý celek nazývat zjednodušeně **Rakousko**.

Vnitřní upevnění Rakouska bylo nutné k udržení velmocenského postavení v Evropě vedle Anglie, Francie a Ruska. Říše byla seskupením převážně malých, různorodých států s těžištěm habsburské moci ve Vídni.

Od počátku vlády **Leopolda I.** (1667 – 1705) byla říše napadána Turky. Klid narušovali i uherští stavové. Této situace využila Francie a zmocnila se některých říšských území. Dle Hojdy, Kostlána (1994, s. 83) byli Turci po drtivé porážce před **Vídni v roce 1683** zahnáni a vytlačeni i z uherské nížiny a tím přestali být pro střední Evropu nebezpečím. Leopoldovi se podařilo získat zpět ztracená území své říše.

Počátek 18. století byl ve znamení **války o španělské dědictví** (1700 – 1714).⁹ Ta představovala největší vojenský konflikt první poloviny 18. století jehož příčinou byl spor o následnictví na španělském trůně poté, co v roce 1700 vymřela španělská větev Habsburků. Hora-Hořejš uvádí (1995, s. 228), že o toto „dědictví“ usilovala Francie. Konflikt skončil bez jasného vítěze Utrechtským mírem, avšak Habsburkové ztratili vládu nad Španělskem s tím, že Španělsko odevzdalo Rakousku italská území: Neapolsko, Jižní Itálii a Sicílii, Sardinii, Milán a Nizozemí. Nepřátelství Rakouska s Francií trvalo i po tomto datu. Leopoldovi nástupci císař Josef I. a Karel VI. museli vynaložit mnoho sil, aby udrželi svůj stát mezi předními mocnostmi Evropy. Tyto politické hry na šachovnici Evropy již probíhaly pod vedením ústřední vlády monarchie sídlící ve Vídni.

Český stát jako součást Rakouska se těchto evropských zápasů neúčastnil. Podle Běliny a Hojdy (1994, s. 8) přesto hrály české země v habsburské monarchii důležitou roli. Odváděly státní pokladně vysoké peněžní částky, z kterých byla financována armáda. Tyto daně se přes protesty sněmu neustále zvyšovaly. Ve službách vídeňského dvora sice působili čeští i moravští šlechtici, ale ne jako představitelé našeho státu, nýbrž jako rakouští dvorští politici. Čeští stavové byli smířeni se svým postavením na rozdíl od Uher, kde v roce 1703 vypuklo povstání. V jeho čele stál František II. Rákóczi. Povstání bylo nakonec v roce 1711 dle Beneše a Petráně (1997, s. 209 – 210) potlačeno. Rakouská vláda si již nedovolila tvrdou politiku vůči Uhrám ze strachu, aby se Uhry nespojily s Turky nebo se sousedním Ruskem proti Habsburkům. České země postupně ztrácely další a další znaky své svébytnosti. Naše vlast se i přes veškerou podporu monarchie nezbavila pověsti rebelantské země.

---

⁹ Vymření rodu španělských Habsburků se očekávalo. Před smrtí posledního habsburského krále Karla II. byly uzavřeny smlouvy, které měly válkám zabránit. Podle dohod mezi velmocemi z roku 1698 a dle rozhodnutí Karla II. měl být následníkem trůnu Josef Ferdinand Bavorský. Ten však nečekaně zemřel v roce 1699. Války o španělské dědictví se zúčastnily všechny soudobé evropské mocnosti až na Rusko. Proti sobě stanuly dvě strany – francouzská (tvořená, větší částí Španělska, Savojskem a Bavorskem) a protifrancouzská (aktéři Svatá říše římská, země rakouských Habsburků, Anglie a Holandsko).

Dle Běliny a Hojdy (1994, s. 8) byl za krátké vlády Josefa I. (1705 – 1711) pověřen přípravou rozsáhlých politických reforem vynikající český diplomat, nejvyšší český kancléř hrabě Jan Václav Vratislav z Mitrovic. Josef I. byl schopným vládcem odhodlaným k radikálním změnám. Velice vzdělaný a zároveň rozhodný panovník hodlal uskutečnit mnoho reforem v oblasti finanční a soudní. Začal u vlastního dvora, když výrazně zúžil a omladil okruh svých spolupracovníků. Posiloval centrální řízení státní byrokracie a reformy začaly i v oblasti daní. Na mnoho jím zamýšlených plánů však nedošlo. Po předčasné smrti Josefa I. (neštovice) ovládli císařský dvůr španělsí dvořané.

Obrázek 13: Východní Evropa roku 1721

Zdroj: HROCH, M. *Dějiny novověku*, s. 41

Karel VI., nejmladší syn císaře Leopolda I., po svém nástupu na císařský trůn zřídil za pomoci uherského sněmu stálou armádu, s kterou zlikvidoval poslední zbytky osmanského panství v Uhrách. Po definitivním vytlačení Turků ze země, nastoupil vzestup hospodářské a politické konsolidace monarchie. Ve vnitřní politice se neúspěšně pokoušel omezit privilegia uherské šlechty a zavést do praxe starší plán centralizace monarchie. Řadou reforem upravil hospodářské, soudní i správní poměry země. Karel VI. byl velmi zapřísáhlý katolík. Za jeho vlády (1711 – 1740) se rozpoutala v zemích monarchie další vlna rekatolizace – především zaměřená proti nekatolickým vlivům v českých zemích, na kterých nadále lpěla pověst kacířské země. Podle Běliny a Hojdy (1994, s. 24) toto pronásledování však nedosáhlo rozměrů doby pobělohorské. Byl posledním mužským příslušníkem habsburské dynastie (sňatkem jeho dcery Marie Terezie s Františkem I. Lotrinským pokračoval rod jako habsbursko-lotrinský). Podle Fišera a Harny (1998, s. 9 – 10), císař Karel VI. tušil, že změna vlády v monarchii za předpokladu, že nežije žádný mužský následník trůnu, přivodí politickou krizi, která ohrozí celou říši. Proto kladl mimořádný důraz na prosazení nového nástupnického řádu. Výsledkem byla **pragmatická sankce** (1713), která sice opakovala většinu do té doby již respektovaných zásad obsazování trůnu, nově však rozšiřovala následnické právo i na členy habsburského rodu **v ženské linii**. V dědičných zemích byla přijata bez námitek, těžší bylo prosazení v mezinárodním měřítku. Po mnoha ústupcích ze strany Habsburků byla přijata říšskými knížaty a až v roce 1739 jí uznaly Francie, Španělsko, Sardinie. Hned následujícího roku se však ukázalo, jak křehké byly sjednané dohody. V roce 1740 umírá císař Karel VI. a začíná doba **osvícenských panovníků**. **Tíhu získaného dědictví pak musí obhájit jeho dcera Marie Terezie**. V českém historickém povědomí se od dob obrození stala Bílá hora mezníkem novověkých národních dějin.

Dle Beneše a Petráně (1997, s. 210) se od tohoto časového úseku naše historie rozdělovala na **dobu „předbělohorskou“ a „pobělohorskou“** se zcela jiným hodnocením. Sám pojem obrození, který se tehdy začal užívat, v sobě nese myšlenku probuzení, obrody národa. Bitva na Bílé hoře se pro národ stala od poloviny 18. století symbolem úpadku kulturního, sociálního i politického života českého národa. Čeští národní obrozenci J. Dobrovský, F. Palacký, ale i pozdější spisovatel A. Jirásek či historik J. Pekař v ní spatřovali ochromení a oslabení českého národa.

Současná historická věda se snaží posuzovat a chápat dějiny 17. a 18. století s odstupem od starších ideologických symbolů, s menší zaujatostí a s větším pochopením rozporuplné doby.

Obrázek 14: Národnosti v habsburské monarchii 19. století

Zdroj: ČAPEK, V., PÁTEK, J. *Světové dějiny II.* s. 75

2. 1. 1 Náboženské proměny v českém státě

Po vypuknutí českého stavovského povstání vyhnala stavovská vláda ze země jezuity a zabavila majetek svých katolických protivníků, kteří emigrovali. Přijaté Konfедераční články z roku 1619 si vynutily přísahu věrnosti všech katolických šlechticů. Jak uvádí Beneš a Petrůň (1997, s. 193 – 195) odmítnutí znamenalo vystavit se nebezpečí vyhnání ze země, jež ke Konfederaci přistoupily. Obrat nastal po porážce stavovského povstání. V letech 1621 – 1624 byli ze země vyhnáni nejprve kněží nekatolických vyznání, poté se šlechtici museli rozhodnout zda přistoupí ke katolictví, nebo se vystěhují. Jiná víra byla politické provinění. Mnozí měšťané raději prodali svůj majetek a opustili zem. Jen poddaných se nikdo neptal. Ti byli nuceni k víře násilím, mnohdy za přispění vojska. To bylo nutné k potlačování vzpour a rebelie. Ze strachu před vylidněním měst a vesnic se jako účinnější nakonec ukázala cesta promyšlené **výchovy mládeže** za pomoci misionářů a jejich kázání, či působivých okázalých církevních slavností. Znovu se v českých zemích usadily církevní řády – **benediktini, cisterciáci, nově piaristé**. Navrátili se i **jezuité** – symbol příštího století.¹⁰ Byly pořádány okázalé poutě a procesí směřující do míst se zázračnými obrazy či sochami svatých. Uctívána byla nejčastěji **Panna Marie**. Posvátnými místy byla Stará Boleslav, Svatá Hora u Příbrami nebo na Moravě Svatý Kopeček či Velehrad.

Obrázek 15: Čeští emigranti na odchodu z vlasti (Černý Věnceslav poč. 20. stol.)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

¹⁰ Jirásko uvádí (1991, s. 177), že v zemích koruny české byl jezuitský řád před rokem 1773 duchovní velmocí. Čítal kolem 1 200 členů, 32 sídel, 20 středních škol a univerzity v Praze a Olomouci. V jeho řadách působilo mnoho významných osobností jako byl např. **František Pubička z Chomutova**, profesor historie na pražské univerzitě, autor desetisvazkového díla *Chronologische Geschichte Böhmens*, **Ignác Cornova**, od r. 1803 ředitel Společnosti nauk a mnozí další.

Rekatolizace nebyla krátkodobá záležitost. Beneš a Petráň (1997, s. 195) uvádí, že probíhala více než jedno století. Byla zřízena biskupství v roce 1655 v Litoměřicích, roku 1664 v Hradci Králové. Přes všechny snahy a úspěchy se český národ plně nepokatolil.

Dalším rysem nové doby byla úcta k českým světcům. Zvláště silný byl kult sv. Václava, úcta byla prokazována i jeho babičce sv. Ludmile. Uctíval se sv. Prokop, sv. Vojtěch. Na Moravě se zrodil kult sv. Cyrila a Metoděje. Hora-Hořejš uvádí (1995, s. 87), že v roce 1729 byl svatořečen **Jan Nepomucký**. Kult sv. Jana byl rozšířen nejen v našich zemích, ale i ve vzdálené Střední a Jižní Americe. O jeho rozšíření se zasloužili především jezuité. Ti hráli rozhodující úlohu i v tehdejším školství.¹¹

Obrázek 16: Barokní kostel sv. Klimenta v Odoleně Vodě, vystavěn v letech 1732 – 1735 podle návrhu architekta K. I. Dientzenhofera

Zdroj: *vlastní* – soukromý fotografický snímek [02.03.2014]

¹¹ Na konci 16. století byly u nás zakládány dle Wintra (1991, s. 195) školy jezuitské – v Praze vzniklo v r. 1556 gymnázium, dále v Krumlově r. 1588, v Chomutově r. 1591, v Jindřichově Hradci r. 1594 aj. Při výchově na jezuitských školách byly zaváděny hry a vycházky. Výuka byla zadarmo, zato přísnější.

2.1.2 Školství v době pobělohorské

V tomto období byla již poměrně hustá síť škol. Vyučovalo se na **školách řádových**, školský řád byl pod vedením jezuitů či piaristů. Vedle těchto škol existovaly **školy farní a městské**. Dohled nad nimi vykonávali faráři, kteří zde spolu s kantory také vyučovali. Ve výuce bylo obsaženo **náboženství a trivium** – čtení, psaní a počítání – základ ze sedmera svobodných umění.

Po celé 16. a v první polovině 17. století budovalo **Tovaryšstvo Ježíšovo** svoji školskou soustavu, která byla **nejpropracovanější a jedna z nejlepších školských soustav** v celé Evropě. Beneš, Petráň (1997, s. 195) uvádí, že Jezuitské školství navazovalo na tradice humanistických škol a čerpalo mnoho podnětů z řad nekatolického školství. Po bitvě na Bílé hoře získali jezuité rozhodující slovo na pražské univerzitě, která splynula poté s jezuitským Klementinem.¹²

Roku 1654 tak vzniká tzv. **Karlo – Ferdinandova univerzita**, jež si svůj název zachovala až do roku 1918. Byla to nadále univerzita se čtyřmi fakultami – filozofickou, teologickou, právní a lékařskou. Zvláštní místo zaujímala „**fakulta**“ **jazyků** – gymnázium přičleněné k univerzitě. Podle Hojdy, Kostlána (1994, s. 100) se úroveň Karlovy univerzity výrazně pozvedla, i když zde mohli studovat jen příslušníci katolické víry.

Kvalita výuky na univerzitě byla plně srovnatelná s výukou na jiných univerzitách v okolní Evropě. Dle Beneše, Petráně (1997, s. 196) měla velmi dobrou pověst fakulta lékařství, práva a filozofie. To dosvědčuje působení významných osobností, mezi které patřil lékař a přírodovědec **Jan Marek Marci z Kronlandu**, představitel jezuitské scholastické filozofie **Rodrigo Arriaga** (1592 – 1667) aj.

Čornej, Čornejová, Rada, Vaniček uvádí (1992, s. 292), že na Moravě prosperovala od roku 1573 jezuitská univerzita v Olomouci, zde byla otevřena pouze fakulta bohoslovecká a filozofická. Stejná situace byla i ve Slezské Vratislavi založené v roce 1703.

---

¹² Po bitvě na Bílé hoře sdílela univerzita osud pražských rebelantů. Jak uvádí Kavka, Petráň, Svatoš (1995, s. 288) vítězný Ferdinand II. dal smrtí potrestat rektora Jesenia a univerzitě zakázal jakoukoliv činnost. Univerzita ztratila část kolejních vsí a veškerý domovní majetek ve městě. Definitivní konec původní karolínské univerzity přinesl **dekret z 10. listopadu 1622**, jímž se ukončila činnost a Karolinum bylo předáno do rukou jezuitského řádu.

Pro výchovu nové společenské vrstvy – byrokratů – bylo potřeba **vyššího vzdělání**. Tito státní úředníci potřebovali znalosti k výkonu svých úřadů. Zájem o vzdělání projevovali i lidé zabývající se jinými obory, zejména technickými, obchodními či průmyslovými. Vzdělání bylo určeno jen mužům, dívky se vzdělávaly pouze v soukromí, ve šlechtickém nebo měšťanském prostředí, kde jim byli najímáni soukromí učitelé hudby, tance, malování a jiných příbuzných oborů vhodných pro ženy.

Obrázek 17: Vyučování v církevní dívčí škole

Zdroj: *Kronika českých zemí 4. (1681 – 1840)*, s. 409

Venkovské obyvatelstvo zůstávalo až na skromné výjimky negramotné. Široké lidové vrstvy získávaly vzdělání v náboženství. Dle Beneše a Petráně (1997, s. 196) faráři kázali o základních prvcích katolické věrouky – tzv. **katechismus**, o zásadách správného jednání a chování. Většina věřících se pravidelně zúčastnila církevních obřadů, dodržovala kázání s vírou, že předejdou nemocem, neúrodě, živelným pohromám a že budou spaseni. Lidová zbožnost se tak úzce prolínala s pověrami a s různým čarováním.¹³

---

¹³ Šárecká uvádí (1933, s. 257), že nejen lidé prostí, ale i urození se zabývali magií a alchymií a věřili pověrám. Také žoldnéři či zloději nosili na krku talismany, např. provaz z oběšence, rozdrcené kosti z mumie, třísku z hůlky, kterou soudce zlomil nad odsouzeným – to vše byly cenné předměty. Velkou cenu měly lidské relikvie - vlasy, palec či krev odsouzeného. Kat, kterému se ve dne vyhýbali, byl v noci hojně navštěvován ve svém zapadlém bydlíšti na konci města či vesnice pro své lékařské vědomosti a chirurgické dovednosti.

Dle Beneše a Petráně (1997, s. 197) sehrávala vedle tradičních škol významnou roli v **oblasti vzdělání** i nově zakládaná sdružení, např. **mariánské družiny a literární bratrstva**. Tyto organizace pečovaly o kostelní zpěv a hudbu a měly široký kulturní a společenský vliv na měšťanstvo.

Své specifické rysy poskytovala **výchova a vzdělání šlechtice**. Ten spolu se vzděláváním přicházel blíže do styku také s výtvarným uměním. V první řadě se musel naučit dodržovat určitou společenskou úroveň. Ta kladla na šlechtice vědomostní nároky. Mladí šlechtici získávali vzdělání ze svých „kavalírských“ cest v zahraničí. Na cestách navštěvovali **univerzity** či „**rytířské akademie**“, kde se učili společenskému chování a mnoha důležitým praktickým znalostem a dovednostem. Pro uplatnění ve veřejném činném životě, byla velice potřebná znalost cizích jazyků. Vyžadovala se znalost italštiny, němčiny, francouzštiny. Součástí kavalírských cest byly imatrikulace na soudobých akademiích, univerzitách v Římsko německé říši, Francii, Itálii, Nizozemí, Švýcarsku aj.

Holý (2010, s. 114) uvádí, že česká a moravská šlechta se vzdělávala na **zámeckých školách**, v jezuitských gymnáziích, na vysokých školách – akademiích, ale také ve **školách Jednoty bratrské** (např. škola v Ivančicích, Přerově nebo Mladé Boleslavi), v soukromých **latinských školách**, v městských školách a jiných gymnáziích. Zámecké školy vznikaly jak Holý (2010, s. 77) uvádí, především z potřeby zajistit výuku vlastnímu potomku na šlechtickém sídle, k níž pak byli přibíráni chlapci, ať už z širší rodiny, či z okruhu známých šlechticů, popř. poručníků. Tato výuka byla tedy pro někoho výuka v prostředí domácím za účasti najatého preceptora, zatímco pro ostatní spolužáky výukou ve škole zámecké – mimo domov.

Edukace dívek byla zcela výjimečná. Dívky zůstávaly do svého provdání ve fraucimorském prostředí, tedy v šlechtické ženské společnosti nebo v jiné domácnosti (u své rodiny, poručníků). V některých případech se tak ocitaly mimo země Koruny české, a tím mohly poznávat cizí země a jinou kulturu. Dle Holého (2010, s. 407) byly tyto případy ojedinělé. Některé urozené dívky se v prostředí fraucimoru naučily číst, psát, základům křesťanské věrouky a praktickým dovednostem – šití, vyšívání, bylinkářství aj. Čornej, Čornejová, Rada, Vaníček uvádí (1992, s. 293), že v uměleckých disciplínách byla výuka zaměřena na hudbu, tanec a malování, popř. rozšířena o výuku cizích jazyků.

Významnou osobností této doby byl **Jan Amos Komenský** (1592 – 1670). Rodák z jihovýchodní Moravy. V dětství navštěvoval českobratrské školy ve Stránčici a v Přerově, později univerzity v Herbornu a Heidelbergu. Od roku 1614 působil jako učitel na bratrské škole v Přerově. Učitelská praxe jej přivedla k hlubšímu zamyšlení nad metodami výchovy a vzdělávání. Po bělohorské bitvě se jednota bratrské stala terčem rekatolizační politiky monarchie. Fišer, Harna uvádí (1995, s. 252 – 253), že po odchodu z Čech do polského Lešna, plně rozvinul práci na reformě vzdělávání. Brzy se stal mezinárodně uznávanou vědeckou autoritou. Svých kontaktů s mocnými představiteli tehdejší Evropy využíval k získání jejich podpory pro boj a obnovu svobody českého státu. Konec života prožil v Amsterdamu, kde se do posledních chvil věnoval psaní knih a vědecké práci.¹⁴

Vacínová uvádí (2009, s. 219), že Komenského pansofické i všenápravné dílo má společný základ a tím je snaha učinit člověka a jeho svět lepším a spokojenějším. Chápal svět jako celek, který musí být poznáván všemi prostředky, která má lidstvo k dispozici, v Komenského představě vírou a poznáním.

Obrázek 18: Jan Amos Komenský v pracovně – olej na plátně 1911, Nedbal Václav

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

¹⁴ Jůva uvádí (2007, s. 27), že odkaz jeho díla se projevuje zvláště v těch myšlenkách, které můžeme docenit a realizovat až v dnešní době. **Idea celoživotního vzdělávání** – formulovaná ve 4. díle – Všeobecné porady o nápravě věcí lidských ve Vševýchově – Pampaedii, která pod současnými názvy permanentní či mezinárodně „longlife education“ umožňuje výrazný rozvoj celé společnosti – vzdělání nejširší populace.

2. 1. 3 Kultura národa po Bílé hoře

Rekatolizací se naše země začlenila do kulturního okruhu katolické Evropy, jehož kulturním projevem bylo **baroko**.¹⁵ Oproti uměřenosti a souměrnosti renesance je jeho základním rysem neklid, monumentalita. Čornej, Pokorný (2000, s. 32) uvádí, že se plně u nás rozvinulo a s různými dozvuky a obměnami se v naší kultuře udrželo hluboko do 19. století. Dokladem jsou nesčetné domy i vesnické statky, vybudované v barokním stylu. Baroko, označováno také jako **české baroko**, vtisklo tvářnost českým městům a vesnicím na několik století. Dalšími stavbami v tomto stylu byly církevní objekty, šlechtická sídla, vesnické objekty – sídla, sýpky.

Významnými architekty této doby byly K. I. Dientzenhofer a J. B. Santini-Aichl. Ze sochařů vynikl Ferdinand Maxmilián Brokof a Matyáš Bernard Braun (autoři plastik na Karlově mostě). Specifickým stylem českého barokního stavitelství se stala tzv. **barokní gotika**. Šlo o spojení dvou slohů při barokní dostavbě gotických klášterů (Sedlec u Kutné Hory, Zelená Hora u Žďáru nad Sázavou). V oblasti malířství vynikl Karel Škréta, Petr Brandl, Jan Kupecký aj. **České stavitelství a výtvarné umění** rychle dohnalo zpoždění oproti západní Evropě.

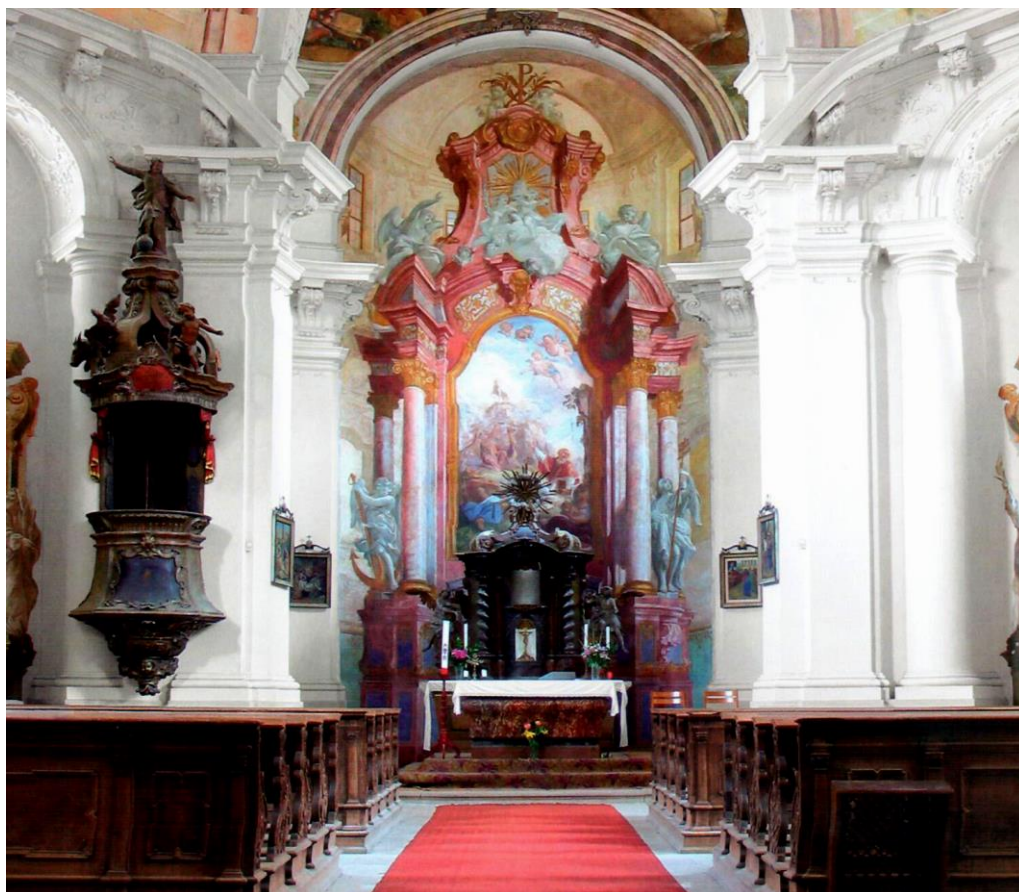
Evropskou proslulost dosáhla česká a moravská **barokní hudba**. Čornej, Čornejová, Rada, Vaníček uvádí (1992, s. 300), že Čechy byly považovány za konzervatoř Evropy. Skladby Václava Adama Michny z Otradovic a F. X. Brixiho se dodnes hrají spolu s mnoha dalšími skladbami méně známých autorů. Michna proslul drobnými skladbami s vánoční tematikou (tzv. pastorelami). Pro dechové nástroje skládal svá nejlepší díla **Pavel Josef Vejvanovský**. Mezinárodního věhlasu dosáhl varhaník **Bohuslav Matěj Černohorský** a **Jan Dismas Zelenka**, který se kromě práce komponisty **věnoval po celý svůj život i pedagogické činnosti**. Vychoval řadu významných osobností té doby, mezi které patřil J. G. Barter, J. G. Rollig. Zelenkova tvorba je ovlivněna českou lidovou hudbou, a tím pokračuje v tradici české národní hudby, založené dílem Adama Michny z Otradovic.

---

¹⁵ Barokní doba byla pověřivější než středověk. Pěstovala se alchymie, astrologie, vznikala řada pověr. Kadlec uvádí (1987, s. 143), že na jejich vzniku měla podíl nekritičnost a náboženská nevědomost lidu i všechny pohnuté události 17. a 18. století, hladomor, válka, bída morové epidemie a krutost justice. Člověk byl slabý a bezmocný, jeho život byl stále v nebezpečí a nejistotě. Proti různým druhům pověr bojovali nejen misionáři, ale i klérus v duchovní správě.

Po stavovském povstání se zcela změnil život nejenom šlechty, ale i měšťanstva. Před Bílou horou byla naprostá většina měšťanů nekatolického vyznání s dobrým vzděláním. Po porážce stavů museli odejít všichni nekatolíci. Dle Beneše a Petráně (1997, s. 197) **zanikly městské reformační školy**. Bez těchto středisek kultury a vzdělanosti nemohla stará měšťanská kultura dlouho existovat, proto bylo nezbytné co nejdříve obnovit staré podmínky a vytvořit nové. A tak právě v měšťanské společnosti se vytvořila kultura nová, svým duchem barokní a katolická.

Obrázek 19: Interiér barokního kostela sv. Klimenta v Odoleně Vodě ¹⁶

Zdroj: HORYNA, M. OULÍKOVÁ P. *Kostel sv. Klimenta Odolena Voda*, s. 20

---

¹⁶ Tato stavba je dílem génia střeoevropské pozdní barokní architektury Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Výstavba probíhala v letech 1733 – 1735.

2.1.4 Hospodářství a ekonomický rozvoj našeho státu

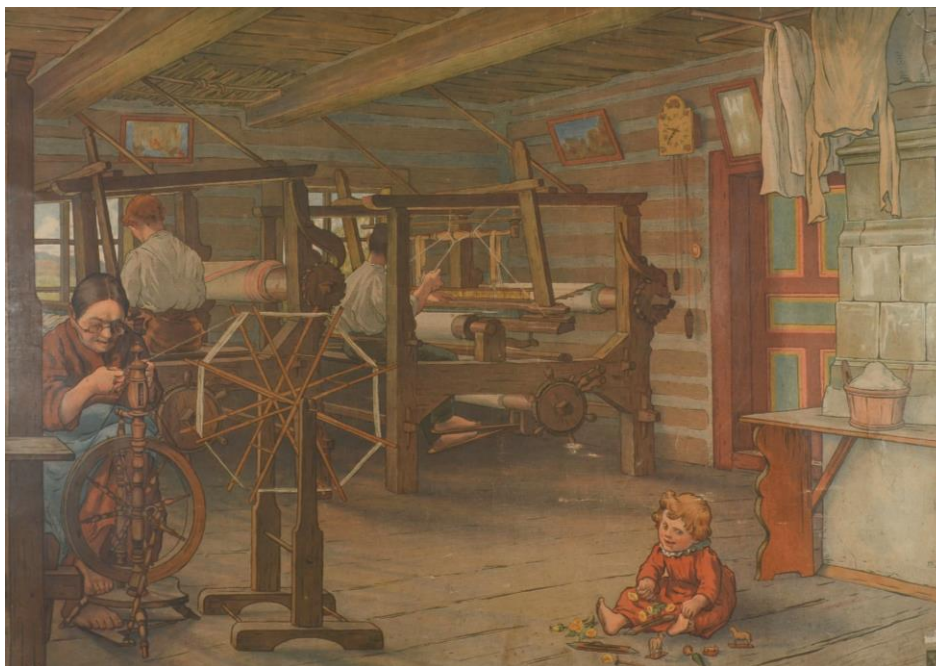
Beneš a Petráň (1997, s. 204) uvádí, že v průběhu války proběhly v českých zemích tři vlny konfiskací. První se uskutečnila po bitvě na Bílé hoře, druhá po roce 1632, kdy se saskou armádou přišla zpět část emigrantské šlechty a znovu se zmocnila svých zabavených panství. Po vyhnání Sasů byl jejich majetek zabrán zpět. Třetí vlna nastala po Valdštejnově zavraždění. Tyto konfiskace způsobily přesun majetku do vlastnictví nové zahraniční šlechty. Svůj podíl měly i na majetkovém úpadku měšťanstva a rytířstva.

Válka zpusťořila nejen země českého státu, nýbrž celou střední Evropu. Zvlářtě tíživý byl rozvrat hospodářství. Jeho obnova byla obtížná a pomalá. V polovině 17. století byla v Čechách a na Moravě asi jedna třetina domů opuřtěná. Úbytek obyvatel nebyl jen zapříčiněn válkou, ale i epidemií moru. Dle Beneše a Petráně (1997, s. 205) byla obdobná situace i na venkově. I zde byly opuřtěné domy i vesnice. Na území Čech a Moravy žilo po válce kolem jednoho a půl miliónu obyvatel tj. o jednu třetinu méně než před válkou. Některé významné české rody kolem roku 1620 vymřely. Značný úbytek obyvatel znamenal i snížení počtu pracovních sil. Poddaní tak byli nuceni vykonávat časté neplacené práce – **roboty**. Šlechta totiž neměla dostatek financí na potřebnou práci. Zvyšování pracovních povinností tak bylo zpočátku nouzovým řešením. Časem se stalo zvyklostí a udrželo se přes svou ekonomickou nevýhodnost až do konce 18. století, někde mnohem déle. V roce 1848 byla roboty definitivně zruřena.

Zvyšování roboty, daní, kruté tresty a nucená víra vedli k útěkům a k otevřeným vzpourám poddaných. Beneš a Petráň (1997, s. 206) uvádí, že tíživost poddaných a neustálé nepokoje donutily císaře Leopolda I. do vztahů mezi vrchností a poddanými zasáhnout. Roku 1680 vydal **robotní patent** uzákoňující povinnost roboty na tři dny v týdnu. Bylo to poprvé, co stát zasáhl do vrchnostenské správy. Stát v té době podporoval nejen zemědělství, ale i různá odvětví výroby a hospodářské aktivity. Jednou z nejdůležitějších aktivit byla domácí výroba, která se v pozdějších dobách stala základem pro vznik manufaktur a posléze průmyslové výroby. Domácí výroba se odehrávala doma za přispění všech příslušníků rodiny a byla určena pro místní trh. Výrobky se prodávaly **na trzích – jarmarcích**. Tato výroba přispívala k celkovému rozvoji obchodu a byla nezávislá na cechovních předpisech.

Domácí výroba se v jednotlivých částech země odlišovala. V každém regionu se tak vyrábělo určité zboží na jehož výrobě spolupracovala naprostá většina práceschopného obyvatelstva. Specializace výroby přinesla podhorským regionům a méně rozvinutým neúrodným krajům zvýšení životní úrovně, přesto byl život v těchto částech země velice těžký. V severních a východních Čechách, na Moravě se rozvíjela výroba látky ze lnu – plátna. České plátno bylo žádaným zbožím na zahraničním trzích.¹⁷ Domácí výroba se ve větší šíři uplatnila i v krajkářství a výrobě výšivek. Tento způsob výroby se předával **z generace na generaci**. Rozvíjela se i výroba skleněných ozdob a brusičství. Z Čech se vyváželo sklo, vlna, výrobky ze železa, kobalt, kamenec. České země se tak pomalu začleňovaly do rozvíjejícího se evropského obchodu. Vláda tento rozvoj podporovala opírajíce se o názory odborníků, kteří tvrdili, že bohatství společnosti – a tedy i státu – vzniká obchodem. **Této ekonomické teorii se říká merkantilismus.**

Obrázek 20: Tkalci

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

¹⁷ Mendl uvádí (1947, s. 54), že v roce 1753 byla v Praze **první tzv. továrna na výrobu látek podle cizích vzorů** (bombazin a barchet). Továrně se příliš nedařilo, jako důvod neúspěchu se uváděly příliš vysoké mzdy předáků a přadlen. Velká byla také konkurence dílen na venkově. Josefské reformy, tolerance a ještě více zrušení selského nevolnictví umožnily nebývalý příliv obyvatelstva do měst. Praha se stávala sídlem továrního průmyslu.

2.2 Historie českých zemí za vlády osvícenských panovníků

Po smrti císaře Karla VI. se na základě **pragmatické sankce** ujala vlády jeho nejstarší dcera, arcivévodkyně **Marie Terezie** (1740 – 1780). Dle Fišera a Harny (1998, s. 10) panovníci očekával dlouhý zápas o obhájení rodového dědictví, neboť s nároky na habsburské dědictví vystoupil ihned po smrti Karla VI. bavorský kurfiřt Karel Albert z rodu Wittelsbachů. O území v severní Itálii se přihlásili španělští Bourboni. K vzniklé protihabsburské koalici se brzo přihlásila Francie, se zájmem o dnešní Belgii. Situaci však jako první využil Fridrich II. (Veliký) se svými právními nároky na Slezko. Koncem roku 1740 vpadl se svými vojáky do Slezska a byl mimořádně úspěšný. Začala první slezská válka jedna z válek o rakouské dědictví. Rakouská armáda utrpěla počátkem dubna 1741 porážku v bitvě u Molwitz. Mezitím se protihabsburská koalice rozšířila o Sasko. Začal vznikat plán na rozdělení habsburského mocnářství mezi nejmocnější říšská knížata, plán ohrožující habsburské mocnářství jako celek, ale především hrozba další existence českého státu.¹⁸

Na konci léta 1741 vtrhla do Čech bavorsko – francouzská vojska a Karel Albert se po obsazení Prahy nechal, za podpory českých stavů, prohlásit českým králem jako Karel III. Dle Fišera a Harny (1998, s. 11) se v kritické chvíli Marii Terezií podařilo získat svojí diplomacií, ale i potvrzením řady privilegií uherské šlechtě, potřebnou vojenskou a finanční pomoc v podobě vybírání daní. S uherskou podporou zahájila boj o opětné získání ztracených území. Prohraná bitva uherských vojáků u Chotusic v roce 1742 znamenala **ztrátu větší části Slezka** ve prospěch Pruska. Vídeňský dvůr se rozhodl uzavřít dílčí mírovou smlouvu s pruským králem Bedřichem II., aby zachránil Čechy, Moravu a nevelkou část Slezka. Dle Běliny a Hojdy (1994, s. 26) se Marii Terezií posléze podařilo vyhnat francouzské, saské a bavorské oddíly z Čech a odvetou vyplenila Bavorsko, které se zřeklo svých nároků na římskou a českou korunu a uzavřelo s Marií Terezií mír. V květnu 1743 se Marie Terezie nechala korunovat v Praze za českou královnu. Přesto se nedůvěry k českým stavům již nikdy nezbavila.

---

¹⁸ Karel Albert chtěl získat Horní Rakousy, Tyroly, habsburské državy v severní Itálii a České království. Pruský král usiloval o zabránění většiny území Slezka a Kladska a král polský Fridrich August III. vznesl nárok na Moravu a Horní Slezko.

V roce 1744 vpadl opět pruský král do Čech, kde se setkal s velkým odporem obyvatel. Válečné akce skončily podepsáním mírové smlouvy v Cáchách. **Války o rakouské dědictví** svedené o nástupnictví na trůnu Habsburské monarchie mezi Marií Terezií a jejími sousedy – Pruskem, Bavorskem a Francií trvaly až do roku 1748. Dle Bělina a Hojdy (1994, s. 27) i přes citelnou ztrátu Slezka uhájila Marie Terezie své dědictví. Pro svého prvorozeného syna Josefa narozeného v roce 1741, prvního člena nové dynastie habsbursko–lotrinské, zajistila nástupnictví a předala mu většinu dědičných zemí. V roce 1741 byla korunována královnou uherskou a o dva roky později královnou českou. V roce 1745 byl František Lotrinský korunován císařem. Po celý život však císařovna – královna nezapomněla na zradu české šlechty.

Roku 1765 – dva roky po ukončení **sedmileté války** – zemřel František I., manžel Marie Terezie. Bělina, Hojda uvádí (1994, s. 39), že nástupcem se stal jeho nejstarší syn, arcivévoda Josef. Korunovaný císař Josef II. se stává spoluvladařem své matky až do její smrti v roce 1780.

Obrázek 21: Korunní princ Josef II.

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II*, s. 14

2.2.1 Lidová kultura

Česká vesnice prodělávala od druhé poloviny 18. století sociální přerod. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň a kol. uvádí (1990, s. 154), že se zvýšil počet chalupníků a obyvatel nevlastnících žádnou zemědělskou půdu, tedy domkářů a podruhů. Bezzemci tvořili stále poměrnou část obce. Měnil se vzhled vesnice, nejen novou zástavbou, ale výsadbou stromů, uskutečňováním některých protipožárních opatření, zřizováním vodních nádrží apod. Na konci století byla česká vesnice stále z větší části dřevěná. Cihly se ujímaly pomalu, a to nejprve jen nepálené, zděný dům byl výjimkou. Vývoj vesnického osídlení v závěru vlády Marie Terezie ovlivnila raabizace.

Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň a kol. uvádí (1990, s. 165), že hlavní obytnou místností v domě byla světnice, kde se nejen žilo, spalo, ale i pracovalo. V ní skoro čtvrtinu plochy zaujímal topeniště. Nedaleko se nacházely lavice, na kterých se sedělo, pracovalo, ale mnohdy i spalo. V rohu, proti topeništi, stál stůl a nad ním visel kříž. Po jeho stranách byly pověšeny obrázky svatých. V témže rohu bývala i koutní skříňka k uložení důležitých cenností a písemností. Na stěnách visely poličky na talíře, hrnečky a ostatní nádobí. Součástí světnice byla postel, někdy i truhla na oděv. Podlaha byla většinou hliněná. Zlepšené ekonomické podmínky a pronikání řemeslných výrobků na vesnici koncem 18. století ovlivnilo i skladbu interiéru. Nábytek se začínal zdobit malbou nebo řezbou, rozšiřují se nové druhy nábytku – židle a skříně, vznikají první plastiky a podmalby na sklo jako součást interiové výzdoby.¹⁹ V této době dosáhl obraz české vesnice výrazně výtvarného charakteru, tak jak ho představují ve svých dílech někteří obrozenečtí spisovatelé.

Lidová strava venkovského lidu se výrazně lišila podle regionů. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň a kol. uvádí (1990, s. 168 – 170), že hlavní složkou stravy venkovanů zůstávaly obiloviny. Později se začínaly ujímat brambory, dnes nejdůležitější potravina našeho jídelníčku. K obědu se jedla často jen řepa, mrkev, hrách, zelí, ovesný chléb. Pšenice a ječmen byly vzácné. V době neúrody se pekli chléb z otrub.²⁰

---

¹⁹ Podmalby na sklo si lidé kupovaly na poutích, jarmarcích nebo je dostávali darem. Šíření v lidových vrstvách začíná až po sklářské krizi v 70. letech 18. století, kdy skláři přešli na tuto výrobu. Motivem jsou církevní témata nebo výjevy ze života (pasáček ovcí, vinaři, svatba).

²⁰ V době hladomoru (1771–1772) pekli chléb z rozemleté stromové kůry, lněných hlávek, lišejníků, jedli trávy, kořínky a hlízy rostlin. Pojídali maso psů, koček, žab a dokonce i z poslého dobytka. Nedostatek jídla byl způsoben také špatným stavem komunikací a dopravních prostředků zásobujících obyvatelstvo.

V úrodných oblastech byla situace o trochu příznivější. Žitný chléb hrál ve stravě prvořadou roli. Bílá mouka se používala při slavnostech. Ječmen v kuchyni používali ve formě krup. Z luštěnin se pěstoval hrách, čočka a fazole byly vzácností. Z okopanin bylo nejrozšířenější plodinou zelí – zdroj vitamínu C. Dále v jídelníčku měl své místo křen, místní ovoce. Z živočišných produktů zaujímalo přední místo mléko spolu s mléčnými výrobky. Maso a vejce se objevovaly výjimečně. Ti, kteří provozovali řemeslo nebo obchod, byli lépe situováni a mohli si opatřit různé zboží na trzích.

Obrázek 22: Trh na starém městě pražském

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

Lidový kroj měl koncem 18. století vyhraněnou znakovost ve společenské funkci (rozdílnost stavu, věkových skupin, sociálního postavení). Je svědectvím tradice, vkusu prostého venkovského lidu a nositelem estetických hodnot. Český lidový kroj byl souborem částí vzniklých nejen v tradiční domácí výrobě, ale i částí pocházejících z rozvinuté domácí, řemeslné i manufakturní výroby. Bělina, Bezděk, Kočí, Petrář a kol. uvádí (1990, s. 184), že bez jeho doplňků (jehlic, stužek, spon, střevíčku, apod.), by nebylo českého ženského a mužského kroje v té podobě jakou nám zachovala tradice. Některé krojové součástky, určené pro dospívající dívky a mladé ženy, byly **uměleckými skvosty lidové práce.**

Po zrušení některých klášterů, kde se do té doby rozvíjely pro církevní účely různé druhy řemesel, byla posílena vysoká technická úroveň rukodělné práce pro venkovské a maloměstské prostředí. Aktivita pro další rozvoj těchto dovedností se přesunula z církevního prostředí **do odborných a industriálních škol. V těchto školách se od poloviny 70. let 18. století vzdělávali obyvatelé v rukodělné práci.**

Obrázek 23: České kroje
(žena z Tábořska, Plzeňska, ženich a nevěsta z Českodubka a Bechyňska,
žena ze soběslavských Blat).

Zdroj: LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době obrození*, s. 55

Tradiční lidové umění mělo hluboké historické kořeny a předávalo se mezi obyvatelstvem bez většího ovlivnění stylovou kulturou. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň a kol. uvádí (1990, s. 183), že si uchovávalo svoji originalitu, protože se výrobce se spotřebitelem ztotožňoval. K tomuto proudu patřilo umění doprovázející lidové obyčeje, které plnilo své funkce při zvycích a obřadech. Plnilo také **reprezentativní, regionální a sociální funkci** (lidová architektura, hospodářské nářadí – dřevořezba, nábytek, lidový kroj).

2.2.2 Školství a osvěta v 18. století

Do poloviny 18. století celková úroveň vzdělanosti a vědeckého života v českých zemích neodpovídala úrovni dosažené v zemích západní Evropy. Bělina, Halada, Pokorný, Rak uvádí (1992, s. 47), že v 70. letech 18. století byla sice v Olomouci zřízena **Společnost anonymních učenců**, ale její činnost netrvala dlouho. Časem začalo přibývat učených pojednání, mezi nimiž převládaly přírodovědecké, hospodářské a vlastivědné popisy zemí a krajů. Objevovaly se **první vědecké časopisy typu Pražských učených zpráv**, které informovaly o výsledcích vědeckého bádání.

Pražská a olomoucká univerzita byla v rukou jezuitů; o vedení gymnázií se dělili s piaristy a pavlány. Nižší školství setrvalo pod správou místních farních kostelů. První změny nastávají již roku 1757, kdy byli jmenováni studijní ředitelé jednotlivých fakult z řad světských osob jako garanti státního dohledu nad univerzitou a její výukou. Brzo poté se mezi vyučujícími objevily rovněž světské osoby, vedle příslušníků jiných církevních řádů.

Za vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II. došlo v monarchii k převratným změnám v oblasti státní správy, školství a osvěty, výchovy a vzdělání. Čadská, Štverák uvádí (2004, s. 66), že papež Kliment XIV. **zrušil dne 21. 7. 1773 jezuitský řád**, jehož jmění spravovala komise ve Vídni. V roce 1774 povolala císařovna do Vídně zaháňského opata Ignaze von Felbigera, (1724 – 1788) na jehož návrh byl **6. prosince 1774 vydán Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařských dědičných zemích**. Rakouské školství bylo prohlášeno za součást státní organizace. Dle Bělina, Halady, Pokorného, Raka (1992, s. 46), školní řád v Čechách uváděl do praxe vrchní inspektor obecného školství F. Kindermann a na Moravě v podobné funkci I. Mehoffer, zakladatel normální školy v Brně.

V roce 1775 vydal Felbiger **příručku pro učitele** pod názvem Methodenbuch, obsahující metodické pokyny a školské předpisy. **Kniha metodní**, vydaná v roce 1777 **představuje počátek novodobé česky psané pedagogické literatury**.

Čadská, Štverák uvádí (2004, s. 67), že k přípravě učitelů sloužili tzv. preparandie (preparandy) v podobě **tříměsíčních kurzů pro pomocníky škol**. Ti se po úspěšném ročním působení, složením zkoušky učitelské způsobilosti a dosažení věku 20 let mohli stát samostatnými učiteli.

Vládní norma z 19. prosince 1781 určovala, že církev se stává nejpřednější institucí státní správy. Čadská, Štverák uvádí (2004, s. 67 – 70), že **náboženství byl určen pouze výchovný cíl**. Úloha církve měla být nahrazena správou světskou, výlučně státní – josefinismus. V každé zemi byly v roce 1783 zřízeny **generální semináře** pro přípravu osvícensky zaměřených kněží sloužících státu.

Obrázek 24: Vyučování v církevní chlapecké škole podle Ignáce Felbigera

Zdroj: BĚLINA, P., HOJDA, Z. *Novověk* 2, s. 40

Mezi významné osobnosti této doby patřil **Ignác Richard Wilfling** (1759 – 1827), krajský školní komisař pro Kouřimský kraj, který v roce 1786 vydal pomůcku pro školní dozorce. Byl přesvědčen, že každý učitel má být seznámen se základy estetiky, filozofie a psychologie. **Zasloužil se o vysokou odbornou pedagogickou připravenost učitelů** i jejich nadřízených. Další představitelem byl **Antonín Jaroslav Puchmajer** (1769 – 1820) vlastenecký kněz, vůdčí představitel literární družiny mladých básníků, který založil 1. 1. 1818 v Radvancích u Plzně **první český čtenářský spolek**. Rovněž významná byla jeho činnost jazykovědná a překladatelská.

Školství v monarchii bylo ovlivněno řadou významných pedagogů mezi které patřil:

- **Bernhard Heinrich Overberg** (1754 – 1826) – německý teolog a pedagog, vychovatel učitelů a zakladatel stavu světských učitelek. Byl přesvědčen, že ženy mají od narození v sobě dar být schopnými učitelkami.
- **Franz Michael Vierthaler** (1758 – 1827), spisovatel, pedagog a novinář. Stoupenec Felbigera a Kindermanna.
- **Vincenc Eduard Milde** (1777 – 1835) univerzitní profesor, litoměřický biskup, vídeňský arcibiskup.²¹

V této době se také setkáváme zejména na českém a moravském venkově s **pokrokovým typem vlasteneckých učitelů**, kteří se snažili odhodlaně pomáhat širokým lidovým vrstvám svoji **osvětovou prací**, současně čelili germanizaci a pozvedávali národní jazyk ze zapomnění. Jejich snahou bylo lepší zabezpečení učitelstva a požadavky na školskou reformu. Mezi tyto představitele patří rožmitálský učitel a hudební skladatel **Jan Jakub Ryba** (1765 – 1815) a metodik elementární školy **Jan Nepomuk Filčík** (1785 – 1837), významný hudební pedagog, autor díla První metodika školního zpěvu.²² Dle Jůvy (2007, s. 75) další osobností je filozof **Bernardo Bolzano** (1781 – 1848), univerzitní profesor, vynikající vědec, který odchoval generace obrozeneckých buditelů.²³

---

²¹ Vincenc Eduard Milde – učitel pedagogiky. V přednáškách vycházel z psychologie a antropologie. Napsal dvousvazkové dílo svých univerzitních přednášek – **Učebnice všeobecného vychovatelství**. Kniha byla velice úspěšná a vláda ji předepsala jako doporučené dílo pro všechny ústavy

²² Jan Filčík studoval na učitelském kurzu v Jičíně a později absolvoval učitelský kurz v Praze. V Jičíně vzdělání učitelů navazovalo na výuku hlavní školy, která připravovala budoucí nové učitele až do roku 1847.

²³ Dle Jůvy (2007, s. 76) je Bolzano autorem sociálně - utopického díla **O nejlepším státě** (1838), ve kterém se zabývá pedagogickými výchovnými otázkami. Ve svém spise také zdůrazňuje široké věcné vzdělání. Vyzvedá úlohu rodinné výchovy a vedle teoretického studia klade důraz na činnosti pracovní – na praxi.

V 80. letech 18. století dochází k reorganizaci vysokých škol. Čadská, Štverák uvádí (2004, s. 68), že pro celou říši měly stačit nadále tři univerzity **Ve Vídni, v Praze a ve Lvově**. Bělina, Halada, Pokorný, Rak uvádí (1992, s. 45), že dvorským dekretem z 12. července 1784 byla zavedena na všech univerzitách monarchie (mimo země uherské) němčina jako úřední jazyk monarchie. Pro výuku českého jazyka byla v roce **1791 na univerzitě zřízena Stolice českého jazyka a literatury**, jejímž **prvním profesorem češtiny se stal Martin Pelcl**.

Obrázek 25: Orbis pictus – Škola

Zdroj: BELŠÍKOVÁ, Š., GAŽI, M., HANSOVÁ, J. *Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy*, s. 56.

2.2.3 Hospodářské a sociální poměry státu

Přestože země Koruny české patřily k nejvyspělejším částem habsburské monarchie, zachovávala si jejich ekonomika převážně agrární charakter. Rychlejší vývoj v zemědělství nastal po slezských válkách, kdy došlo k výraznému nárůstu populace. Dochází k výrazným změnám v zemědělské oblasti. Fišer, Harna uvádí (1995, s. 17), že v roce 1775 byla zahájena parcelace půdy a její pronajímání poddaným. V menší míře to využila na svých statcích i města a šlechta. Jinou formou byla **reluice robot** (přeměna roboty na peněžní platby). Místo robotníků byly využívány námezdní síly. Jen ojediněle se prosazovaly změny v technologii zemědělské výroby. Ustoupilo se od úhorového ke střídavému hospodářství. Stát podporoval pěstování nových kultur: olejnatých plodin, brambor, kukuřice, tabáku aj. **Vznikaly zemědělské společnosti, které měly dbát o odborné vzdělání úředníků na velkostatech, o šíření nových vědeckých poznatků formou osvěty.** Byly zakládány **zemědělské školy**. Na pražské univerzitě byla v roce 1776 zavedena **výuka zemědělských věd**.

Ztráta velké částí území Slezka si vynutila přesun některých druhů výroby do Čech a na Moravu. Fišer, Harna uvádí (1995, s. 17), že stát významně podporoval rozvoj manufaktur a postupně oklešťoval pravomoce cechů. Těmito nařízeními dochází k rozkvětu textilní výroby, rozvíjí se bavlnářství a vlnářství. Tento proces s sebou přináší i využívání dětské práce. Jsou zakládány donucovací dílny, v kterých pracují nezaměstnaní, žebráci, ale i děti.

Díky státní podpoře se **zvyšovala kvalifikovanost** manufakturních dělníků **zakládáním speciálních škol pro některá výrobní odvětví (tkalcovství, přádelnictví).**

Od 40. do 60. let 18. století probíhala s určitými výkyvy celní válka se sousedním Pruskem. Bělina, Halada, Pokorný, Rak uvádí (1992, s. 39), že zavedení celní prohibice na řadu výrobků ze zahraničí vedlo k oživení výroby textilního a železářského zboží.

Vznik jednotného trhu umožnilo zrušení vnitřních cel. Zvýšil se vývoz výrobků nad dovozem. Vyváželo se sukno, plátno, sklo, cín, obilí, vlna, chmel, ale i hospodářská zvířata.

V roce 1751 vzniká na našem území první úvěrová banka s burzou v Brně.

2.3 Reformy jako spouštěcí mechanismus národního obrození

V českých zemích dochází v druhé polovině 18. století k zásadním změnám ve většině oblastí hospodářského, společenského a politického života. Dle Kaspera, Kasperové (2009, s. 80) jsou v tomto období české země již plně součástí centralizované rakouské monarchie. Osvícenství se do Čech dostává opožděně, nositelem je německá kultura. Hlavním znakem je barokní kultura a barokní vzdělanost. Katolická církev si udržuje nadále silný vliv stejně tak jako osvícenský absolutismus panovníka.

Války o rakouské dědictví znamenaly pro rakouskou monarchii finanční vyčerpání. Monarchie si plně uvědomovala, že musí být zásadním způsobem reformována ze zaostalé absolutistické monarchie v „moderní stát“. Absolutní suverenita rakouského vladaře spolu se s jeho státním aparátem se stala předpokladem k provádění zamyšlených osvícenských reforem. Prvořadým cílem reforem bylo zvýšení blaha obyvatel státu a jejich života. **Předmětem reforem byla oblast zdravotnictví a hygieny a také oblast školství a hospodářství.**²⁴

Dle Kaspera, Kasperové (2009, s. 81) lze osvícenské **reformy rozdělit do třech oblastí:**

- **správní**
- **politické**
- **soudní**

Aby byly tyto reformy účinné, bylo nutné redukovat stavovská privilegia, omezit zemskou autonomii dědičných zemí habsburské monarchie a zejména oslabit tradiční zasahování církve do státních záležitostí. Dochází k prosazování moci a úlohy vzdělaných byrokratů na úkor zástupců s tradičními privilegii, oslabování moci církevní, prosazování státního dohledu nad všemi oblastmi života. Hlavním sjednotitelem byla pak v monarchii **společná řeč – němčina.**

---

²⁴ Cipro uvádí (1984, s. 37), že šestiletá školní docházka stanovená Marií Terezií, nebyla řádně vyslyšena. Ještě za Josefa II. bylo v Čechách 239 000 dětí školou povinných, avšak z nich skutečně navštěvovalo výuku pouze 142 000, tedy 59%.

Osvícenské reformy Marie Terezie

1. Reformy – podpora centralismu monarchie

- 1748** Centralizovaný poštovní řád, zakládání poštovních stanic, výstavba komunikací pro nové, modernější kočáry.
- 1748** Soupis půdy, domů, živností – tzv. tereziánský katastr, vyhotoveno pro zpřísnění předpisů vybírání daní a vedení exekucí proti neplatičům.
- 1749** Vídeň – založení nejvyššího soudního dvora.
- 1749** Rozdělení českých zemí do krajů (16 v Čechách, 6 na Moravě). V čele kraje byl státem jmenován hejtman s právnickým vzděláním dohlížející nad vztahy mezi vrchností a poddanými. Pečoval o rozvoj velkovýroby a školství.
- 1750** Zavedena jednotná měna – zlatý tolar, vydávání bankovek.
- 1754** První sčítání lidí a domů v českých a rakouských zemích.
- 1755** Rušení cechů, podpora řemeslné výroby a domácí práce.
- 1764** Unifikace vah.
- 1768** Tereziánský trestní zákoník.
(Umožňoval trest smrti a mučení do r. 1776).
- 1770** Jednotný zdravotní řád pro všechny země v monarchii.

2. Církevní reformy

- 1746-47** Nový studijní řád pro lékařskou a právní fakultu.
- 1752** „Státní dohled“ se rozšířil i na filozofickou a teologickou fakultu. Dohled vykonávali studijní ředitelé.
- 1759** Založení dvorské studijní komise.
- 1773** Zrušení jezuitského řádu. Papež Kliment XIV. ruší pod nátlakem vlivných panovníků Evropy 21. 7. 1773 jezuitský řád. Obnoven byl v roce 1814 a do Čech se vrátil až v roce 1853.

3 Reformy v oblasti vědy

- 1769** V Praze je na základě Dvorského dekretu zřízena Společnost orby a svobodných umění v Království Českém. Společnost sdružovala ekonomy a vrchnost zajímající se o moderní a osvícenské metody hospodaření a zajišťovala vydávání **hospodářsko – osvětových spisů**. V roce 1788 se přejmenovala na Vlastenecko-hospodářskou společnost.
- 1774** V Praze je založena Soukromá učená společnost pro rozvoj matematiky, vlasteneckých dějin a přírodovědy v Čechách. O deset let později v roce 1784 se přeměňuje z privátní na veřejnou společnost s názvem **Královská česká společnost nauk**.

Obrázek 26: Císařovna Marie Terezie

Zdroj: *Kronika českých zemí 4. (1681 – 1840)*, s. 392

Reformy Josefa II. (1780 – 1790)

- 1781 Tiskový patent – zavedena značná svoboda tisku.
- 1781 Vyhlášena náboženská tolerance.
- 1781 Zrušení nevolnictví – reforma poddanství.
- 1782 Tento rok je spojen se zrušením značného počtu klášterů, které se nezabývaly vědecko-pedagogickou a charitativní činností. Dochází ke zrušení řady svátků, poutí a procesí.

V roce ukončení války o dědictví rakouské byl ukončen soupis poddanské půdy tzv. **Tereziánský katastr** pro evidenci přímé daně (kontribuce). Dle Běliny, Hojdy (1994, s. 28 – 29) se řádné odvádění daní zajišťovalo přísnými tresty. Nové zřízené úřady podléhaly panovníci a státní radě. V nich byly zaměstnány osoby právně vzdělané, s pravidelným příjmem. **Při přijetí do zaměstnání rozhodovala kvalifikace, ne urozenost.** Pomalu vznikal moderní úřednický aparát. V roce 1749 zaniká česká a rakouská nejvyšší kancelář a je nahrazena Nejvyšším soudním dvorem a Ředitelstvím politické a finanční správy. Uhry si zachovaly svoji úřední samostatnost.

Obrázek 27: Podmalba na skle, přelom 18. – 19. stol., citát z tolerančního patentu

Zdroj: MELMUKOVÁ, E. *Patent zvaný toleranční*, obrazová příloha

2.3.1 Reforma armády

V roce 1649 vznikl základ stálé armády habsburské monarchie přetrvávající do roku 1918. Popud k zásahům do vojenství daly války o habsburské dědictví, které odhalily velké nedostatky ve vojenském zřízení, v obranné soustavě státu, v ekonomickém a politickém systému. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 112), že během let armáda vzrostla a vyvinula se v mohutnou instituci s vlastním administrativně správním zřízením.²⁵ Marie Terezie si byla vědoma, že stát nezachrání mezinárodní smlouvy, ale dobře fungující armáda.²⁶

Iniciátorem zásahů do vojenského zřízení byl Josef II. Ve snaze poznat poměry v armádě jezdil často mezi vojáky, aby se hlouběji seznámil se životem a činností vojsk. Za jeho vlády vzrůstal význam a autorita centrálních vojenských úřadů. V roce 1769 všechny pluky obdržely čísla, z pluků se stávaly vojenské útvary. Zavedeny byly jednotné a praktické uniformy. Josef II. očistil důstojnický sbor od neschopných, avšak zámožných důstojníků, kteří považovali vojenskou službu za výnosnou kariéru. Zakázal prodej hodností a míst. Hlavním smyslem bylo vytvořit schopný důstojnický sbor, a to i z měšťanských vrstev, **vzděláváním mládeže určené k vojenskému povolání na vojenských školách.**

V této době **dochází k rozvoji vojenského školství.** Vojenské inženýry vychovávala **inženýrská akademie ve Vídni a v Bruselu.** Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 113 – 114), že důstojníci se **vzdělávali na vojenské akademii** ve Vídeňském Novém Městě. Také dělostřelectvo mělo od roku 1778 svoji „**Vyšší školu dělostřeleckou**“. V Rudolfově, nedaleko Českých Budějovic, vznikla nejstarší **dělostřelecká škola** v monarchii. V Týně nad Vltavou bylo zřízeno velké výcvikové středisko s laboratořemi všeho druhu. Pro vzdělávání zdravotnických kádrů byla založena v roce 1786 **Medicinsko–chirurgická josefská akademie.** Hlavním cílem tohoto ústavu bylo vychovávat zdatné vojenské lékaře a vytvořit učenou společnost pro bádání v medicínské vědě. Ustanovená polní sanitní komise se zabývala otázkami zlepšení vojenské sanitní služby.

---

²⁵ V roce 1740 čítala armáda 108 tisíc mužů. V roce 1756 již dvojnásobek.

²⁶ 4. května 1802 byla zrušena doživotní vojenská služba. Od této doby byla činná služba sjednána u pěších pluků 10 let, u jezdeckva 12 let a u dělostřelectva a ženijních praporů na 14 let.

2.3.2 Reforma zdravotnictví

Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 124), že snahy o vybudování ekonomicky prosperujícího a vojensky silného státu nemohly opominout akutní problém zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva monarchie. Navíc se stát obával epidemických onemocnění, která postihovala všechny vrstvy obyvatelstva.²⁷ Počátkem 70. let 18. století byla zdravotní péče ve velmi špatném stavu. Z důvodu předešlých válečných událostí, hladomoru a neúrody trpěli lidé infekcemi, na které umírali. Většina obyvatelstva byla slabá, neschopná práce ani vojenské služby. Reformy veřejné zdravotní služby a zdravotnické školství měly být jednou z cest k dosažení těchto cílů.²⁸

Na základě reformy zdravotnictví vznikla v roce 1784 Všeobecná nemocnice ve Vídni, která se měla stát vzorem pro další velká města.²⁹ Dle Fraise (2005, s. 140) měla dva tisíce lůžek rozdělených do čtyř kategorií, podle toho, kdo si jakou úroveň mohl zaplatit. Avšak ani těm nejchudším nesměla být odepřena lékařská péče. Revoluční změnou bylo zakládání zařízení pro duševně nemocné, a zlepšení péče o novorozence. Porodní báby povinně prošly **školením a zkouškami**. Lékaři museli poskytovat rodičkám nezbytnou péči třeba i bezplatně. Výuka lékařství se postupně specializovala, např. nově zřízené Josefinum ve Vídni (vojensko – chirurgická akademie) **vzdělávalo vojenské chirurgy**. Odborně byli **školeni specialisté na hygienu** a o zdraví civilistů se měli starat krajší lékaři, chirurgové a tzv. hygienici. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 128), že **klinická výuka zdravotníků, chirurgů a ranhojičů** probíhala také nejdříve v Nemocnici Milosrdných bratří. Po otevření Všeobecné nemocnice byla klinická výuka přenesena sem. Dále se základnou praxí mediků stávaly **pražské ústavy**.

Hlaváčová, Svobodný uvádí (2004, s. 94), že v roce 1770 byly zdravotní řády jednotlivých zemí doplněny **centrálním říšským zdravotním řádem**, který platil s dílčími úpravami plných sto let. Podrobněji stanovil povinnosti praktikujících lékařů a úředníků jak ochránit zemi před šířením epidemických chorob.

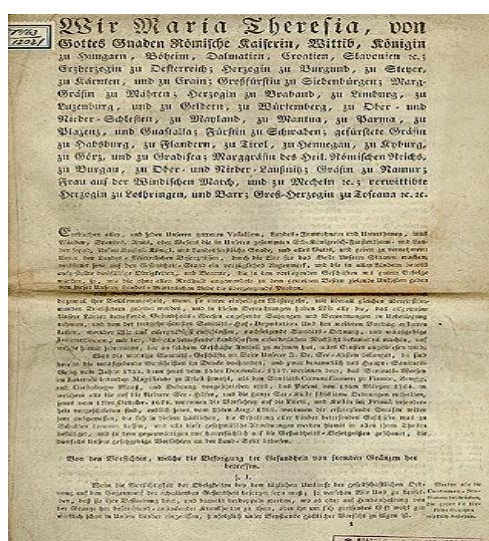
²⁷ Ze strachu z epidemie byly rušeny Josefem II. hřbitovy v obytné zóně a budovány chladné márnice, aby zemřelí nemuseli být vystavováni doma. Byly urychleny i pohřby zesnulých.

²⁸ Nový uvádí (1990, s. 83), že v pol. 80. let 18. století měla Praha 77 tisíc obyvatel.

²⁹ V Brně byla otevřena všeobecná nemocnice v r. 1784, v Olomouci roku 1787. V Praze byly zdravotní ústavy otevřeny až koncem 80. let. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 127), že v roce 1789 byla otevřena nová porodnice v budově u kostela sv. Apolináře.

Císařovna hledala řešení v centralizaci státní moci a ve změnách ve školství a zdravotnictví. Součástí osvěcenských snah se stávalo úsilí o zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva. Proto měla v monarchii pozitivní ohlas teorie o zdravotní policii. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 126), že se jednalo o nauku, jak ochránit lidi a jejich domácí zvířata před společným soužitím a jeho škodlivými následky. Jako věda v sobě zahrnovala zkušenostní hygienu, zdravotní právo, soudní lékařství a prvky z dnešní epidemiologie. V 18. století se tato teorie velice zasloužila o výrazný pokrok v péči o zdraví obyvatelstva sužovaného řadou nemocí (epidemií tyfu, neštovic, tuberkulosou, cholerou a různými pohlavními nemocemi). Velkou úlohu hrál i alkohol. Významnou osobností této reformy byl osobní lékař Marie Terezie **Gerart van Swieten**, jehož zásluhou byl vytvořen právní základ pro poměrně ucelený systém první zdravotní správy – zdravotní policie. Byl vydán **zdravotní řád** platný pro celou monarchii. Na jeho základě byly vytvořeny orgány státní zdravotní správy, vymezena jejich pravomoc, práva a povinnosti. Byl vytvořen systém protiepidemické ochrany hranic (pálení zboží, šatstva pocházejícího ze zamořených území, např. morem, cholerou). V roce 1773 jsou zakládána zvláštní zdravotnická oddělení u jednotlivých zemských úřadů. V jejich čele stál lékař – protomedik. Byly určeny povinnosti všech zdravotnických pracovníků: lékárníků, chirurgů, porodních bab, ale i volně pracujících lékařů. Od 50. let 18. století prošla změnou i lékařská fakulta pražské univerzity.

Obrázek 28: Říšský zdravotní řád – Nařízení Marie Terezie z 2. 2. 1770 o opatřeních proti moru a jiným epidemiím

Zdroj: Archiv Zdravotnického muzea při Národní lékařské knihovně

2.3.3 Toleranční patent

Vrcholem reformačního procesu bylo vydání tolerančního patentu dne 20. října 1781. Toleranční patent Josefa II. byl spojujícím článkem mezi reformami rozšiřujícími občanské svobody a reformami zasahujícími do náboženských poměrů. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 25), že jeho vydání mělo praktický charakter. Císař chtěl umožnit příchod cizích odborníků z nekatolických zemí do rozvíjejících se odvětví výroby, a naopak zabránit odchodu našich nekatolicky smýšlejících vzdělaných pracovníků (sklářství).

Obrázek 29: Památkově chráněná toleranční modlitebna v Libiši

Zdroj: MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný toleranční*, obrazová příloha

Dle Kaspera, Kasperové (2009, s. 83) ve státě byla povolena vyznání augsburské (luteránské), helvetské (kalvínské) a řecko-pravoslavné. Tolerováni byli také židé.³⁰ Při větším počtu přívrženců jednoho náboženství (cca 100 rodin) mohla být pro ně zřízena škola s učitelem. Ostatní konfese se nepovolovaly. Katolické vyznání zůstávalo oficiálním náboženstvím. Církvi zůstaly některé pravomoci státní správy – vedení matrik, veřejné bohoslužebné úkony, vyhlásování úředních rozhodnutí. Nekatolíci byli zpočátku terčem opovržení a posměchu. Byli diskriminováni ze stran úřadů a katolické církve. Časem se situace uklidnila a stoupenci tolerovaných vyznání si získali respekt, neboť ke své víře přistupovali s vážností a opravdovostí. V prvním roce se k evangelické víře na našem území přihlásilo asi 50 000 osob. Dle Kadlece (1987, s. 161), kdo se hlásil později, musel **určitou dobu navštěvovat výuku katolického náboženství** a teprve potom, když při své víře setrval, směl být dodatečně zapsán jako evangelík. **Vydání patentu znamenalo konec protireformace v habsburské monarchii.** Na patent později navazovaly další císařské výnosy a nařízení, např. zrušení indexu zakázaných knih a zrušení cenzury. Dle Fišera, Harny (1998, s. 25), to vytvořilo základní podmínky pro svobodné šíření informací a dalo prostor pro **rozvoj národního obrození.**

Obrázek 30: Karmelitka – řádová sestra

Zdroj: JIRÁSKO, L. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, s. 123

³⁰ Židé si museli vybrat německy znějící jména a jejich úřední záznamy byly vedeny německy. Touto reformou také zbavil Židy řady ponižujících omezení. Bělina a Hojda uvádí (1994, s. 42), že zrušil omezení porodnosti, vyloučení z některých živností, úřadů i stupňů šlechtictví. Byl zrušen zákaz vlastnit majetek mimo ghetta a nošení znamení na oděvu.

2.3.4 Zrušení nevolnictví

Po smrti císařovny se otevřela Josefovi II. možnost k rozhodnějším kroku reformem. Dne 1. listopadu 1781 dochází v českých zemích k **zrušení nevolnictví**. Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň uvádí (1990, s. 96) je to byl první akt tohoto druhu na evropském kontinentě a jeden z nehlubších zásahů do společenských vztahů.

V českých zemích bylo poddanství už od dob třicetileté války nejtvrďší v celé monarchii. Josef II. tyto poměry dobře znal, neboť procestoval celé Čechy. Dle Fraise (2005, s. 135) pokládal za spravedlivé poskytnout Čechům stejné podmínky jako Rakušanům. Patent proto (prozatím) rušil tzv. „tělesné poddanství“ a nahrazoval je „poddanstvím mírným“.

Poddaní v českém království mohli nyní uzavírat sňatky. Zaručovala se jim volnost sociálního pohybu, která zahrnovala možnost stěhování se na jiná panství, či do jiných zemí, možnost svobodného rozhodování o učení a studiu, osvobození od dvorské služby. Nemuseli už povinně odebírat panské výrobky za libovolně stanovené ceny, mlít obilí v mlýnech vrchnosti apod. Dle Kaspera, Kasperové (2009, s. 83) upravoval omezení roboty a nucených prací pro vrchnost tzv. **robotní patent** z roku 1775. Tímto patentem bylo povoleno (pod dohledem státu) vymáhat nanejvýš tři dny roboty v týdnu a i to pouze v době žní. V roce 1783 stát povolil výkup roboty za finanční náhradu.

Obrázek 31: Patent císaře Josefa II. o zrušení nevolnictví

Zdroj: MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný toleranční*, s. 37

2.3.5 Reforma církve

Marie Terezie byla první, kdo barokní církvi zasadil smrtelný úder. Její postup v církevních záležitostech byl určován mnoha důvody. Od počátku vlády musela vést války o zachování své rozsáhlé říše, usilovala o to, aby zděděnou říši uhájila, udržela a k tomu potřebovala velkou a silnou armádu. Armáda však stojí spoustu peněz. Kadlec uvádí (1987, s. 153), že aby finance opatřila, musela život monarchie „racionalizovat“. Tato opatření se dotkla i církve. Omezila pouti a procesí z důvodu větší pracovní výkonnosti, zapověděla vývoz peněz do ciziny, což postihlo obzvláště řehole, zavedla pro kláštery numerus clausus (uzavřený počet), aby stát nepřišel o příliš mnoho pracovních sil. Klášterní statky podřídila státní kontrole. Pozdější zásahy do církevního života byly vedeny pod vlivem jejího rádce **kancléře Václava Kounice** (1711 – 1794). Tento moravský šlechtic pracoval v rakouské zahraniční politice. Získal velké zásluhy na sblížení Rakouska s Francií. Po tomto úspěchu byl jmenován ministrem zahraničních věcí.

Nová vládní opatření zasahovala hluboko do majetkových a právních poměrů církve. Správa veškerého jmění byla postavena pod dozor státu. Žebravým řádům bylo zakázáno sbírat almužny, zrušil se zpovědní krejcar. Řeholní slib bylo možné složit až po dovršení 24 let. Došlo ke změnám v oblasti manželství, inkvizice, zrušilo se právo azylu. Byla upravena teologická studia, náboženské knihy byly podrobeny cenzuře. Melmuková uvádí (1999, s. 13), že se rušily pověřivé modlitebny (např. ke sv. Kryštofu). Další změny byly vyvolány zrušením jezuitského řádu a mnoha klášterů, zvláště těch, které se nevěnovaly charitativní nebo vzdělavatelské činnosti. Bělina, Hojda uvádí (1994, s. 41), že byl rozšířen počet katolických farností. Pro nedostatek vzdělaného úřednictva se museli faráři ujmout celé řady úřednických povinností vůči státu. Mezi hlavní úkoly josefínských farářů přibýlo **rozšíření osvěty mezi lidmi**.

Bělina, Bezděk, Kočí, Petráň a kol. uvádí (1990, s. 95), že **reformní činnost státu měla pozitivní dopad na ekonomický a duchovní život společnosti**. Snahy o zlepšení postavení poddaných v oblasti duchovní, sociální a zdravotní, umocněny svobodou volného pohybu, vyznání a vzdělávání se staly jedním z nejdůležitějších předpokladů průmyslové revoluce. Rovněž došlo k rozvoji vědeckého bádání a kulturního života naší společnosti.

3 ŠKOLSTVÍ V DOBĚ NÁRODNÍHO OBROZENÍ

3.1 Školství v 18. století – první fáze národního obrození

Novodobá česká pedagogická teorie klade své počátky na konec 18. století – do éry národního obrození. Jůva uvádí (2007, s. 75), že se v této době setkáváme zejména na českém venkově s pokrokovým typem vlasteneckých učitelů, kteří se snažili odhodlaně pomáhat širokým lidovým vrstvám osvětovou prací, současně čelili germanizaci a pozvedávali národní jazyk ze zapomnění. Jejich snahou bylo lepší zabezpečení učitelstva a požadavky na **školskou reformu**.³¹

Obrázek 32: Ukázka vybavení triviální školy

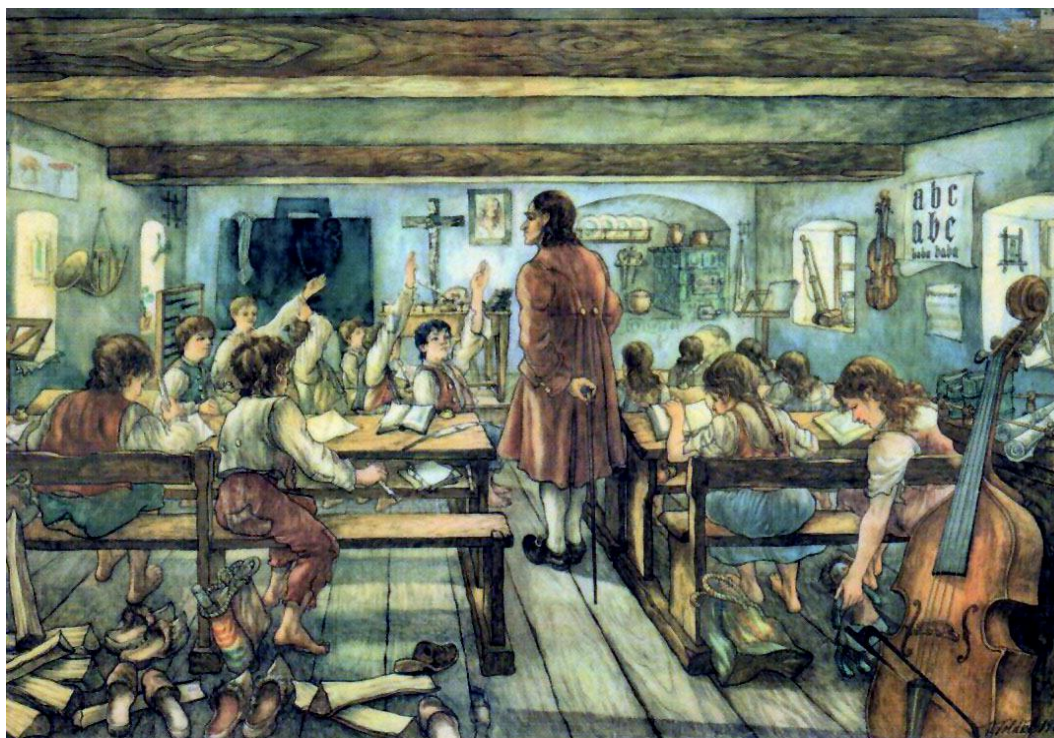

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II*, s. 23

³¹ Mezi významné představitele patří rožmitálský učitel a hudební skladatel **Jan Jakub Ryba** (1765 – 1815) a metodik elementární školy **Jan Nepomuk Filčík** (1785 – 1837).

Císařovně byla známa souvislost mezi stavem obecné vzdělanosti a prosperitou státu a proto prohlašuje školu a školství za politikum, tedy věc státu nikoliv církve. Po zrušení jezuitského řádu r. 1773, kdy majetek byl uložen v tzv. studijním fondu, byl nalezen dostatek peněžních prostředků na **reformu školství**. Na pozvání panovnice přicestoval v r. 1774 do Vídně opat **Johann Ignác Felbiger** (1724 – 1788) s úmyslem reformovat rakouské školství a instruovat první uchazeče o učitelský úřad. Felbiger brzo připravil k vydání Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařských dědičných zemích. Řád předepisoval povinnost vzdělávat se pro děti od šesti do dvanácti let věku, jejichž rodiče neměli dostatek finančních prostředků pro soukromého domácího učitele. Dle Fraise (2005, s. 112) **vyhlášením školního řádu 6. 12. 1774** měly všechny tyto děti bez rozdílu pohlaví navštěvovat bezplatně školu, aby bylo povzneseno blaho státu. Řád komplexně řešil problematiku veřejného školství. Věnoval se otázkám zřízení a zařízení škol, správě škol, dozoru nad školami, povinností a právům, postavení a **vzdělání učitele**, problematice vzdělávacích metod, zkoušek, či školní kázně. **Všeobecný školní řád se nezabýval úpravou vyššího školství – gymnázií.**

Obrázek 33: Ve škole – 18. století (Polášek Viktor, 1951 – školní obraz)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

Primární školství se dle Kaspera, Kasperové (2008, s. 85) členilo na:

1. **Triviální školy** byly provozovány v obcích, při venkovských farách. Ve třídě vyučoval jeden učitel a to náboženství, základy hospodaření a trivií (čtení, psaní a počítání). Škola měla většinou jednu až dvě třídy. Vyučovacím jazykem byla mateřština. Výuka probíhala v češtině nebo v němčině. Dle Jůvy (2007, s. 74) při těchto školách fungovaly také **nedělní školy pro mládež do dvaceti let**.³²
2. **Hlavní školy** byly zakládány v krajích, obvodech při farách nebo zrušených klášterech. Na škole působili tři až čtyři učitelé a katecheta, kteří vyučovali ve třech třídách rozšířenému náboženství a učivu triviálních škol. Výuka byla zaměřena na rozvoj řemesel, zemědělství a jiných oborů. Dle Kaspera, Kasperové (2008, s. 85) v hlavních školách měly být vyučovány základy latiny, kreslení, zeměměřičství, dějepisu a vedení domácího hospodářství. Vyučovacím jazykem v českých zemích byl v první třídě hlavních školy mateřský jazyk, ve vyšších dvou třídách to byla pouze němčina.
3. **Normální školy** byly zakládány v každém městě, kde se nacházela školská komise, tj. v zemských městech. Dávaly vzor – normu všem školám v zemi. Na školách se vzdělávala nejen mládež, ale také zde byly pořádány **vzdělávací kurzy metodní pro učitele**. Chod školy zajišťoval ředitel, katecha a kolem čtyř učitelů. Výuka probíhající v německém jazyce obsahovala náboženství, stavitelství a zeměměřičství, mechaniku, kreslení, přírodopis a základy latinského jazyka. V Praze byla normální škola otevřena v roce 1775. Dále u nás existovaly normální školy v Brně a Opavě. Dle Šustové a Franklové (2011, s. 9) byly tyto školy přípravkami pro další studium.

Kropilák a Purš uvádí (1982, s. 446), že během deseti let se počet základních škol více než zdvojnásobil. Na přelomu století bylo u nás kolem dvou a půl tisíc škol, převážně triviálních. Docházka dětí v roce 1785 činila 60%, v roce 1808 již 70%.

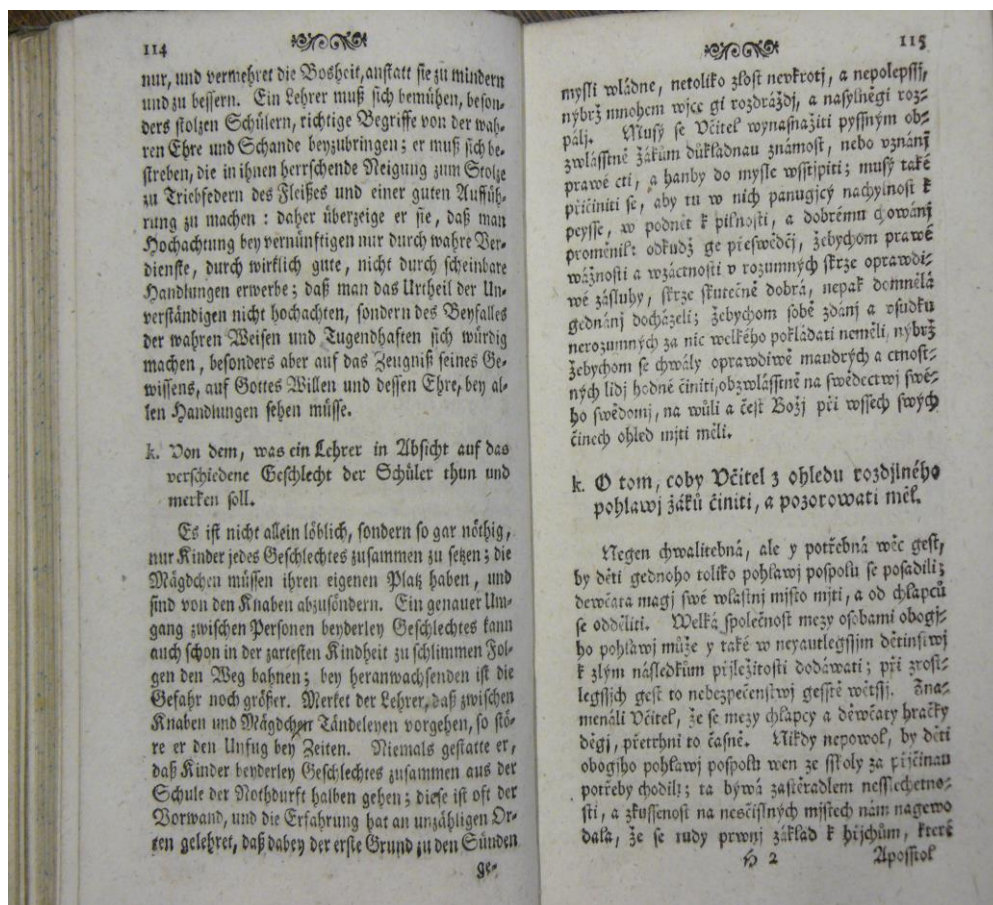
---

³² Kadlec uvádí (1987, s. 159), že na triviálních školách se vyučovalo také **zaměstnání**, které bylo v obci běžné, např. **zemědělství, tkalcovství**, péče o ně byla přenesena na patrony kostelů, tj. na vrchnosti.

Všeobecný školní řád upravoval řadu oblastí ve školství a vzdělávání, především v oblasti správy škol a jejich každodenní organizaci. K základním bodům reformy patřil důraz na efektivní **vyučovací metody** a průběh vyučování. Podklad tvořily spisy J. I. Felbigera, které navazovaly na německou tradici. Kasper, Kasperová (2008, s. 86 – 87) uvádí, že v roce 1777 je do češtiny přeložena **Kniha metodní pro učitele škol v c. k. zemích**. Hlavní těžiště viděl Felbiger v názornosti, při výuce postup od snadnějšího k těžšímu, od známého k neznámému. Také kladl důraz na **význam smyslových vjemů pro proces učení a jeho zapamatování**. Vyučování nemělo být jednotvárné, ale plné her a různých aktivit. Používaly měly být schválené učebnice. Nejlépe pro každého žáka jedna učebnice – slabikář. Zaveden byl také rozvrh hodin.

Důležitým aspektem řádu byla snaha o humanizaci školství, úcta k osobnosti žáka. Učitel se měl v hněvu zdržet veškerých tělesných trestů, Zakázáno bylo trestání nadávkami hanobením ctí, výsměch dětem za jejich fyzické vady či nemoci.

Obrázek 34: Ukázka z knihy metodní

Zdroj: Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského

V školském řádu byl velký prostor věnován i výsledkům veřejného vzdělávání – problematice zkoušek a zkoušení. Zkoušky se měly konat na všech školách jednou za pololetí (tak jak dnes). Porotu tvořili učitel, duchovní a panští úředníci. Nejpilnější děti obdržely za svůj výkon dárek – nejčastěji knihu. Všeobecný školní řád se zabýval také problematikou vyučovacího jazyka. Marie Terezie vydala tzv. Řád německých škol, který preferoval německý jazyk při tvorbě rakouské školské soustavy. Němčina zde nebyla chápána jako nacionalistický jazyk, ale jako centralizující „státní“ jazyk.

Mezi významné osobnosti tereziánské školské reformy patřil **František Kindermann**. Tento významný školský reformátor (1740 – 1801) byl přesvědčen, že rozkvět státu a blaho lidí lze povznést dobrým vzděláním a fungujícím školským systémem. Občané mají být vzdělaní, občansky zodpovědní, pracovití a mravně zralí. Povinností státu je šířit a podporovat **všeobecnou vzdělanost**.

Pedagogickým konceptem Kindermanna byla tzv. **výchova k industrii** – tj. pracovitost spojená s vynalézavostí. Kasper, Kasperová (2008, s. 89) uvádí, že hlavním úkolem výchovy bylo naučit občana, aby vlastní pílí, vynalézavostí výcvikem v oblasti řemesla a zemědělství byl připraven na společenské a výrobní změny na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Snažil se vzděláním a osvětou odstranit chudobu a poskytnout člověku samotnému „nástroje“ pro jeho důstojný a spokojený život.

Obrázek 35: Učitel – 19. století (učitel ukazuje dětem nálezy z pohanských dob)

Zdroj: *Oblastní muzeum Brandýs nad Labem* – stálá expozice [16. 7. 2014]

Koncem 18. století byly v Čechách z iniciativy F. Kindermanna a jeho mecenáše Jana Nepomuka hraběte Buquoye zaváděny tzv. **industriální školy**, např. v Kaplici. Při každé škole se měly **otevřít a zřídit dílny, zahrady, pole, které pak sloužily pro výuku poznatků z hospodářství**: učení o přírodě, zemědělství – pěstování stromů, zeleniny a ovoce, poučení o chovatelství. Zastoupena byla rovněž oblast měřictví, stavitelství, mechaniky, informace o zpracování vlny a bavlny. Pro ženy šití a pletení, zhotovování krajků, ale i vaření. Dle Pánkové (2009, s. 34) obdobně probíhala výuka i ve škole při klášteře ve Zlaté Koruně u Českých Budějovic. Byla otevřena v roce 1774 opatem Bohumírem Bylanským, který nechal namalovat pro výuku „**Zlatokorunský Orbis pictus**,“ tj. 158 obrazů určených jako didaktická pomůcka. Již v roce 1792 existovalo v Čechách při triviálních školách kolem **pět set industriálních škol**. Tyto školy byly vzorem pro podobné kurzy a staly se základem dnešních odborných učilišť.

Dle Fraise (2005, s. 112) vedle těchto typů vzdělávacích ústavů existovaly **odborné školy** rozličného zaměření, např. **vojenská akademie, Theresianum, orientální, kreslířská, mědirytecká či obchodní akademie, báňská, zvěrolékařská, mechanická či přadlácká škola**. Tato odborná školství financoval stát z nově zřízeného studijního fondu.

Dle Jůvy (2007, s. 74) byla **sekundární škola, gymnázium** reorganizováno podle **Gratiana Marxe** jako pětileté a později šestileté gymnázium s vyučovacím německým jazykem a od třetí třídy – latinou.

Obrázek 36: Novoměstské gymnázium (J. Šembera, 1820)

Zdroj: SAK, R. *Josef Jungmann – Život obrozence*, obrazová příloha

3.2 Školství v 19. století – druhá a třetí fáze národního obrození

Tereziánské školské zákony a dle nich budovaná školská síť již nestačily dostatečně připravovat obyvatelstvo na požadavky společnosti, která procházela významnou hospodářskou změnou. Kasper, Kasperová uvádí (2008, s. 97), že se v první polovině 19. století školství nadále řídilo Všeobecným školním řádem z roku 1774. Stoupal počet dětí navštěvující školu a klesalo procento negramotných. Obyvatelstvo se zdokonalovalo v triviu a v hospodářských a řemeslných znalostech a dovednostech. S postupujícím pokrokem v oblasti věd rostly požadavky na **vzdělávací obsahy v triviálních a hlavních školách**. Lněničková uvádí (1995, s. 28), že začátkem 19. století život škol upravovalo podrobně **Politické zřízení školní z roku 1805**, které nařizovalo povinnou školní docházku žáků od 6 – 12 let a **opakovací nedělní hodiny pro mládež**. Zákon předepisoval, že ve třídě nesmí být více než 80 žáků. Učit se smělo pouze podle schválených knih. Učitel po vystudování minimálně tříměsíčního kurzu a složení zkoušky mohl učit dosáhl-li věku dvaceti let. V zákoně byly předepsány i vlastnosti řádného učitele:

„...Učitel obecné školy měj zdravé smysly a zdravé tělo vůbec, dobrou výřečnost, dobrý, zdravý rozum a schopnost do všeho se vpraviti, budiž muž bohabojný a svým žákům vzorem....“³³

Gymnázií bylo v první polovině 19. století v českých zemích kolem 25, v šesti ročnících byla účast okolo 5 000 žáků. Výuka byla v souladu s Gymnaziálním kodexem z roku 1808. Měníci se společnost vyžadovala zaměření studia více na společenské vědy a na přípravu studentů pro technické obory. Pro tyto účely sloužily **reálné školy**.

Kasper, Kasperová uvádí (2008, s. 95), že se školní vzdělání v druhé polovině 19. století přizpůsobovalo pokroku. Ten sehrál významnou roli ve věci vyučovacích předmětů a učebních obsahů. Na takový společenský i vědní rozvoj musely školy reagovat a to zkvalitněním veřejného školského systému, ale také **přijetím nového školského zákona v roce 1869, který zavedl osmiletou školní docházku**.

---

³³ LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době obrození*, citace s. 28

Dle Jůvy (2007, s. 74) v polovině 19. století prochází změnou také sekundární školství. Reformou **Exner – Bonitzovou** (1848 – 1849) byla uvedena do života nová koncepce středních škol. Školy byly orientovány:

1. na humanisticky zaměřená gymnázia s osmi ročníky.
2. na sedmileté matematicko – přírodovědné reálky

Změna nastává na úrovni středního školství 16. září 1849 vydáním tzv. **Nástinu organizace gymnázií a reálek** (Gymnasialentwurf), jehož autory byly **F. S. Exner a H. Bonitz**. Šestileté gymnázium se prodloužilo na osm let. Dva roky povinného filozofického kurzu na univerzitě se zrušilo, neboť se filozofie stala součástí výuky gymnázií. Kasper, Kasperová uvádí (2008, s. 97), že byly zřízeny rovnocenné filozofické fakulty, jejichž cílem byla vědecká úroveň filoz. a jazykových oborů. Z původně tříletých reálek vznikly čtyřleté ústavy, později prodloužené na sedm let s povinnou maturitou.

Obrázek 37: Franz Exner, profesor filozofie

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 74

V roce 1869 přijímá říšská rada tzv. říšský školský zákon, vypracovaný ministrem Hasnerem (Hasnerův zákon). Dle Šustové a Franklové (2011, s. 9) tento **nový zákon výrazně mění nejen vnější organizační strukturu školství**, ale i zavádí nové předměty, čímž dochází k výrazným změnám v oblasti vnitřního školství. Délka školní docházky byla prodloužena o dva roky tj. do 14 let. Stanovily se také sankce za neposílání dětí do školy. Školský systém daný tímto zákonem přetrvál i po roce 1918 a v letech meziválečných.

Hasnerův zákon:

- Zavedl osmiletou školní docházku
- Nové vyučovací předměty a rozšířil obsah vzdělávání
- Vymezil nová pravidla ekonomického a sociálního zabezpečení učitelů
- **Založil čtyřleté učitelské ústavy s maturitou**
- Zřídil obecné osmileté školy
- Zřídil osmileté školy měšťanské
- Zákon upravoval i sociální postavení učitelů – vyplácení služného a přiznání penze
- Deklaroval svobodu vědy a vyučování
- Prohlašoval němčinu a češtinu za rovnoprávné jazyky

V průběhu 19. století dochází také ke zkvalitnění učebnic a zaznamenávají vývoj i vyučovací metody. Sílí kritika z řad učitelů a lékařů, aby nedocházelo k přetěžování žáků požadavky školy, zejména v oblasti pamětního učení. Kasper, Kasperová uvádí (2008, s. 96), že kritika byla směřována na zbytečně velké množství učební látky a druhu struktury.

Příprava k povolání, popřípadě jakékoliv **počátky našeho učňovského nebo-li profesního vzdělávání probíhalo v rámci cechů**, které je zabezpečovaly většinou individuální formou. Dle Jůvy (2007, s. 75) zavedení povinné školní docházky v roce 1774 umožnilo „učňům“ doplnit si také vzdělání v tzv. **nedělních neboli opakovacích školách**.

Zrušení cechovního zřízení a vydání živnostenského řádu v roce 1859 se podepsalo i v koncepci přípravy učňů. Začal vznikat nový smluvní vztah – **učební poměr**. Nadále však přetrvávala individuální forma výuky, příprava na budoucí povolání. **První soustava učňovského školství vzniká až v 70. letech 19. století. Byla tvořena pokračovacími živnostenskými školami a nižšími odbornými školami.** Profesionální výchova učňů probíhala většinou spojením teoretické přípravy v učňovských školách a praktické přípravy u učebního mistra.

Obrázek 38: Přijímání žáka do školy – olej na plátně 1820, anonym

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

3.2.1 Přípravky a učitelské ústavy

Felbigerem vypracovaná školská reforma řešila také otázku **vzdělávání pro učitele triviálních a hlavních škol**. Dle Pánkové (2009, s. 34) při normální škole byly zřízeny tzv. **pedagogické kurzy – přípravky** (praeparandy) – byly to tříměsíční kurzy pro učitele triviálních škol. Pro učitele na školách normálních byly zřízeny šestiměsíční kurzy a celoroční pro učitele škol hlavních, které byly obsahově mnohem náročnější.

Kasper, Kasperová (2008, s. 88) uvádí, že se v přípravných kurzech budoucí učitelé seznamovali s novými metodami. Učilo se pedagogice, didaktice, náboženství, biblické dějepřevě, metodice trivia; později mluvnici, pravopisu, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu a přírodopisu (zahrnoval fyziku a chemii). Učitelé si připravovali vlastní hodiny a hospitovali na školách.

Volf uvádí (1931, s. 9), že pro tyto uchazeče byla v roce 1779 zřízena při c. k. normální škole čítárna, **školní knihovna** s materiály ke studiu. Většina vychovatelských spisů byla darována příznivci normální škole. Jejím ředitelem byl **Aleš Pařízek**.

Dne 7. listopadu 1848 bylo zahájeno studium jednorozního učitelského kurzu. Do kurzu se přihlásilo kolem 150 zájemců z řad právníků, absolventů filozofie i bohoslovců a mnozí další. Na konci školního roku 1848/1849 již bylo patrné, že k výchově spolehlivého pedagoga jeden rok nestačí, a tak byla **učitelská příprava neboli kurs praeparandistů** o rok prodloužen. Do profesorského sboru byli přijati i další pracovníci: J. Krejčí, V. Horák, A. Majer, J. Malypetr aj. Vydáním dekretu č. 4849 ze dne 13. července 1849 se upravilo definitivně vyšší české školství. **Dvouletý učitelský kurz** musel být povinně zřízen při každé hlavní škole německé. Hoffmannová uvádí (2003, s. 90 – 91), že byl stanoven nový učební rozvrh. V prvním roce se zvýšil počet hodin hudby a zpěvu, rýsování a dílenská praxe, v druhém roce se přednášela **zdravověda a teoretické předměty – didaktika, metodika a pedagogika**.

Ve druhém ročníku absolventi konali praktická cvičení ve škole, ke které byla příprava přidružena. Vypracovávali písemné úlohy na zadaná nebo vlastní zvolená témata, která pak byla posouzena ředitelem nebo profesory nejvyšších ročníků. V létě se posluchači cvičili v zahradnictví nebo v jiném zemědělském oboru. Národní učitel měl v kurzu získat veškeré znalosti a praxi, která byla předpokladem pro chod úspěšné venkovské školy.

Před započítím vyučování měl ústav k dispozici jen ty nejzákladnější učební pomůcky a knihy. Hoffmannová uvádí (2003, s. 95), že se Amerling obrátil k veřejnosti a vyzval všechny schopné spisovatele, aby přistoupili k sepisování českých učebnic. Vyžadovali se školní knihy z oblasti fyziky a chemie, tělovědy, učebnice zahradnictví, štěpařství, účetnictví, stavitelství a hospodářské praxe a různé technické pomůcky. Schopných a ochotných autorů však bylo velice málo.

Dle Hoffmannové (2003, s. 92) bylo k 2. říjnu 1849 v provozu pět hlavních škol s dvouletým učitelským kursem: v Praze česká hlavní škola a německá vzorná hlavní škola, v Hradci Králové, v Litoměřicích a v Českých Budějovicích při německých hlavních školách.

V listopadu 1848 se začaly konat ministerstvem vyučování povolené **učitelské porady** v budově české hlavní školy v Panské ulici. Dříve se vyučovalo v Budči. Předsedou porad se stal František Tesař. Porady se řídily úředně schválenými stanovami. Kromě činnosti učitelských porad při české hlavní škole mohli učitelé se souhlasem ministerstva ve Vídni vydávat **odborný pedagogický časopis – Posel z Budče**. Dle Hoffmannové (2003, s. 94) naděje však netrvaly dlouho. 24. října roku 1849 byly zřízeny prozatímní školní úřady mající dohled nad pedagogy přednášejícími česky. O den později – 25. března 1851 jsou pedagogické porady definitivně zrušeny. V roce 1853 **končí i vydávání časopisu Posel z Budče**.

Postupem doby se praeparandy postupně prodlužovaly, až se z nich po roce 1869 staly řádné tří až čtyřleté **učitelské ústavy**. Kasper, Kasperová uvádí (2008, s. 96), že jejich vznik byl spojen právě s reformou školství na základě zákonů z roku 1869 obsahující vzdělávání učitelů. Učitelské ústavy byly definitivně zrušeny v roce 1948.

Kasper, Kasperová uvádí (2008, s. 97), že po absolvování **učitelských ústavů** a složení maturity nastoupil tzv. podučitel dvouletou praxi. Po uplynutí praxe a složení zkoušky učitelské způsobilosti se mohl stát učitelem na obecné škole. K vyučování na měšťanské škole musel učitel postoupit zkoušky z vybraných odborných předmětů.³⁴

První český učitelský ústav pro ženy byl otevřen v roce 1863 Kongregací školských sester de Notre Dame na Novém Městě pražském u sv. Anny v Ječné ulici 27.

---

³⁴ Učitelky – absolventky ženských učitelských ústavů – nesměly po provdání učit. **Učitelský celibát byl zrušen v roce 1919.**

Kasper, Kasperová (2008, s. 100 – 104) uvádí:

„...Zákon říšský ze dne m. 14. května 1869, jímžto ustanovují se pravidla vyučování ve školách obecných:

C. O vzdělávání učitelů a uzpůsobení k učitelství

§ 26 *Učitelé a učitelky, jichž bude potřeba, vzdělávati se budou v ústavech učitelských dle pohlaví chovancův oddělených.*

§ 27 *Při každém takovém ústavě zřídí se za příčinou praktického vzdělání chovanců škola obecná jako škola cvičná a vzorní, a při každém ústavě ku vzdělávání učitelek zřídí se také zahrádka dětská.*

§ 28 *Kurz vzdělávací trvá čtyři léta.*

§ 29 *Na ústavech vyučovatelských vyučovati se bude:*

- *Náboženství*
- *Vychovatelství, nauce vyučovací a historii i vědám pomocným těchto nauk*
- *Mluvnici a znalostem literatury, matematice, popisujícím přírodovědám (zoologii, botanice a mineralogii), přírodopytu, fyzice a počátkům chemie*
- *Nauce o ústavě vlastenecké*
- *Polnímu hospodářství*
- *Kreslení (geometrickému i od ruky)*
- *Hudbě a tělocviku*

Kromě toho učení buďte chovanci, tu kde k tomu jest příležitost, způsobu vyučování hluchoněmých a slepých, a poučování buďtež o organizaci dobře zřízené opatrovny dítek (zahrádky dětské, mateřské školky).

§ 30 *Na ústavech ke vzdělávání učitelek bude se vyučovati:*

- *Náboženství*
- *Vychovatelství, nauce vyučovací a historii těchto nauk*
- *Mluvnici, písemností a znalosti literatury*
- *Geografii a historii*
- *Aritmetice*
- *Přírodovědným (popisující přírodovědám a přírodopisu)*
- *Kreslení*
- *Zpěvu*
- *Nauce o domácím hospodářství*
- *Cizím jazykům*
- *Ženským pracím ručním*
- *Tělocviku*

Mimo to poučovány budte chovanky, tu kde k tomu jest příležitosti o organizaci dobře zřízené opatrovny dítek (zahradky dětské, mateřské školky).

§ 31 *Kterým jazykem má na těchto ústavech se vyučovati, ustanoví k návrhu zemského úřadu školního ministr vyučování, ač nevyměří se nic jiného zákonem zemským. Kde toho vyhledává potřeba, budiž chovancům poskytnuto také příležitosti ke vzdělání v některém jazyce vlasteneckém, aby nabyli způsobilosti vyučovati v případě potřeby také jazykem tímto...“³⁵*

Čadská, Štverák uvádí (2004, s. 72), že mezi významné osobnosti zabývající se snahou o zavedení **vyššího vzdělání učitelů** patřil Pavel Josef Šafařík, Jan Evangelista Purkyně, Karel Havlíček Borovský, Karel Sabina a také Jan Erazim Vocel – český básník, archeolog, kulturní historik a národní buditel. První profesor českých starožitností na UK.

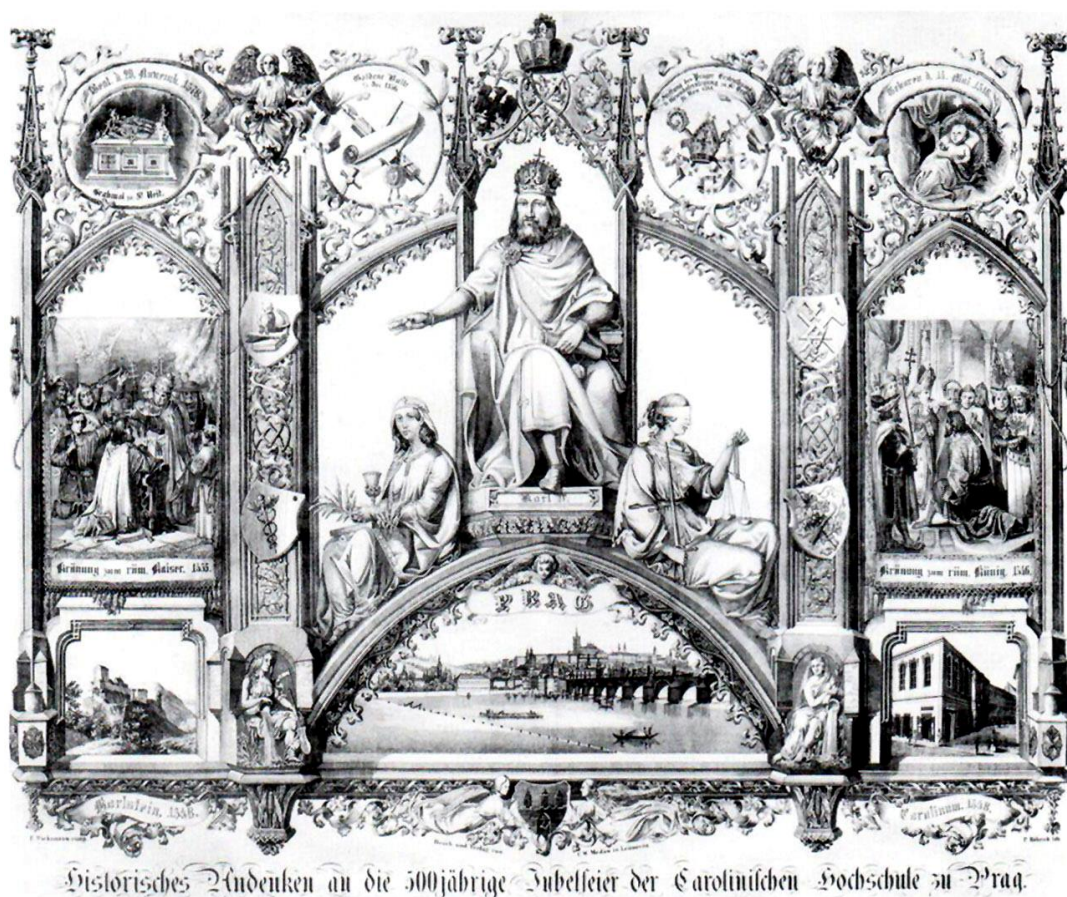
---

³⁵ KASPER, T., KASPEROVÁ D. *Dějiny pedagogiky, citace s. 100 – 104. (čerpáno KOPÁČ, J. RIEDL, M. Materiály ke studiu dějin pedagogiky, citace, s. 6 – 24).*

3.3 Vysoké školství v době národního obrození – pražská univerzita

Od dob tereziánských a josefínských reforem, kdy se proměnila struktura vzdělávací soustavy od elementárních škol až po univerzity, došlo na pražské universitě k řadě změn. Na vesnicích a ve městech dorůstala díky zavedené povinné školní docházce generace gramotných lidí. **Zrušení Tovaryšstva Ježíšova 13. 8. 1773** otevřelo cestu k přeměně univerzity ve státní ústav se státním dohledem. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 19 – 21) byla hlavním a jediným posláním univerzity výchova úředníků a lékařů.

Obrázek 39: Pamětní list k pětistému univerzitnímu jubileu roku 1848

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 4

Dne 29. července 1784 byl na univerzitě zaveden nový studijní řád. Latinu nahradila na všech přednáškách němčina, pouze **porodnické kurzy** a **pastorální teologie** byly přednášeny v češtině. Havránek, Hlaváčová, Petrůň (1997, s. 20 – 21) uvádí, že nově byl na fakultách vymezen školní rok a to od října do konce června. Přednášelo se pět dní v týdnu, čtvrtky byly volné. Studijním řádem byl přesně stanoven sled přednášek a k tomu určeny učebnice, základ výuky.³⁶ Proměna, která se zrodila v roce 1784, přizpůsobila univerzitu potřebám měnící se společnosti. Zavedením živého jazyka se výuka přiblížila více praktickému životu. Živý jazyk začal, tak jako v celé Evropě, postupně vytlačovat latinu z vědeckého života ve vědách společenských i přírodních. Od roku 1790 mohli studenti na světských fakultách dosahovat i doktorátu.

Další významnou změnou byla postupná přeměna orientace absolventů. Životní dráha spjatá s církví jako cíl studia byla pozvolna nahrazována **orientací na dráhu právníka, lékaře a posléze i technika.**³⁷

Dekret z 9. února 1791 svěřil řízení fakult profesorským sborům. Havránek, Hlaváčová, Petrůň (1997, s. 21) uvádí, že univerzitě bylo po bezmála dvou staletích svěřeno klíčové místo ve školství v Čechách. Rektor se stal předsedou Studijního konsesu, který vyšší školství v Čechách řídil a jehož členy byli „reprezentanti“ fakult a dva zástupci gymnázií a hlavních škol. Studijní konses řídil činnost učitelských a profesorských sborů a spojoval je s guberniem, které si spolu s vídeňským ústředím ponechalo konečné slovo ve finančních a personálních otázkách a studijních plánech.

Pražský probouzející se **vědecký život**, byl na sklonku 18. století soustředěn mimo univerzitu a to v **Královské české učené společnosti**. Místem jejich schůzí bylo Karolinum. Její nejvýznamnější představitelé **Ignác Born** a **Josef Dobrovský** neměli přímého spojení se školou, které byly státem ukládány především praktické úkoly – **příprava kvalifikovaných duchovních, lékařů a právníků**. Představitelé Královské české učené společnosti jejich působení přivádělo do styku s širokou veřejností, a proto bylo nutné, aby mnozí z nich plně ovládali češtinu.

---

³⁶ Důsledkem tolerančního patentu z roku 1781 směli studovat i lidé jiného vyznání – luteráni, židé, kalvinisté i pravoslavní. Od roku 1790 jim bylo umožněno na světských fakultách dosahovat doktorátu.

³⁷ V letech 1775-1779 76% studentů vstupujících do prvního ročníku filozofických studií volilo dráhu duchovního, 18% světskou životní dráhu a pouze 1% začínajících studentů pomýšlelo na povolání lékaře.

Významnou událostí na univerzitě bylo v roce 1793 jmenování Františka Martina Pelcla profesorem jazyka českého a literatury. Jeho přednášky byly zaměřeny na uvedení studentů k základům gramatické struktury češtiny a její literární minulosti. Havránek, Hlaváčová, Petráň (1997, s. 22) uvádí, že na konci 18. století se na univerzitě rozvinulo studium přírodních věd. František Josef Gerstner – profesor vyšší matematiky, prosazoval vznik samostatného polytechnického učiliště, aby převzalo výuku inženýrství od filozofické fakulty, ke které byla roku 1787 **pražská inženýrská škola** přičleněna a umístěna ve Svatováclavském semináři v Dominikánské, později Husově ulici.

V roce 1806 byl na jeho podnět v Praze založen „**Český stavovský polytechnický institut**“. To bylo impulsem pro rozvoj školy v samostatnou polytechniku, která se roku 1815 plně oddělila od filozofické fakulty, a tím i od univerzity jako **samostatná vysoká škola**.

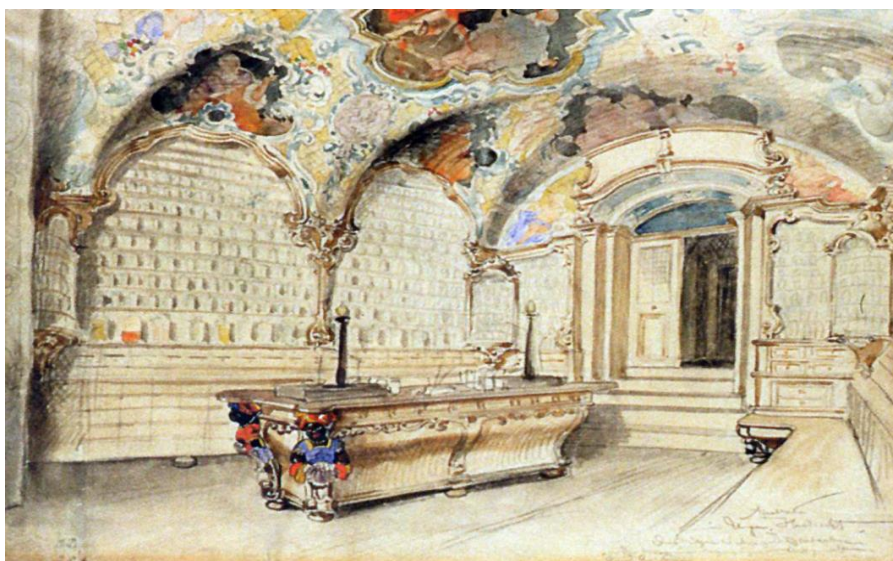
Koncem 18. století byl opět posílen vliv církve ve školství. Byla rozšířena síť vyšších škol tím, že v biskupských městech se obnovila pro absolventy gymnázií **filozofická studia** a byly tam zřízeny **kněžské semináře**. V mnoha městech byla otevřena řadová gymnázia, současně se zřizovaly reálky, hospodářsky a průmyslově orientované střední školy.

Do správy univerzit zasáhl rok 1802, kdy byl zrušen studijní konses a řízení fakult přešlo opět pod správu studijních direktorů, jejichž pravomoci byly velice obsáhlé. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 23 – 25) direktori vykonávali nad profesory dozor, kontrolovali výuku, řídili všechny zkoušky. Byla to reforma zpět, jak v otázkách vyučovacího jazyka, tak i akademické svobody.

Rakouský stát pohlížel na univerzity jako na ústavy, jejichž **hlavní povinností bylo vychovávat zdatné, panovníkovi oddané profesionální úředníky**. Na základě nových změn byla výuka ve třetích ročnících již z části orientovaná podle dalšího zaměření studentů. **Volné a volitelné přednášky** umožnily profesorům seznamovat studenty i s novými vědeckými poznatky. Studium lékařství bylo prodlouženo na pět let a prodloužena byla i **povinná praxe mediků v nemocnici**. Po šesti letech tu byly otevřeny nové předměty jako okulistika a soudní lékařství. V roce 1833 lékařská fakulta zavedla pro lékárníky **povinný dvouletý farmaceutický kurs**.

Studium se velice cenilo a i ti, kteří nezakončili studia zkouškami, měli možnost uplatnit se jako **odborníci**. Završením akademického studia na univerzitě byl **doktorát**, dosahovaný po rigorózních zkouškách, který otevíral dveře ke členství ve fakultě, která však v mnohém, až do revolučního roku 1848, připomínala cechovní společenství.³⁸ I přes přísný policejní a byrokratický dozor v prvních desetiletích devatenáctého století nezůstávala univerzita hluchá k myšlenkovým proudům. České básně, povídky, divadlo a první české časopisy – to byla témata, o kterých diskutovali čeští vysokoškoláci. Z poslucháren vycházela většina českých vzdělanců a v jejich profesorských sborech zasedaly četné autority české vědy a kultury. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 26) se účast studentů v první pol. 19. století pohybovala kolem dvou tisíc. Výjimkou byla třicátá léta, kdy počet studentů vyšplhal ke třem tisícům.³⁹ Univerzitními posluchárenkami prošel Karel Hynek Mácha, Václav Šulc a mnohé jiné významné osobnosti. **Lékařská fakulta zabezpečovala také výuku a zkoušení ranhojičů, lékárníků a porodních bab.**

Obrázek 40: Lékárna v Uherském Hradišti (Josef Mánes, 1854)

Zdroj: *Slovácký deník cz.* Vydán dne: 25.12.2011

³⁸ Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 26) byly na volné místo profesorů vypisovány konkursy. Uchazeči se podrobovali zkouškám. Základem písemné zkoušky bylo vypracování pěti obsáhlých odpovědí na otázky z různých oblastí vyučovaného předmětu. Ústní výklad měl formu přednášky na dané téma. Otázky určovala dvorská studijní komise, odpovědi hodnotil direktor spolu s komisí složenou z profesorů fakulty. Ta také rozhodovala o přijetí či nepřijetí uchazeče. Často se kladl důraz na spolehlivost ve státní službě, než na nabyté vědomosti.

³⁹ V roce 1802/1803 studovalo filozofii 795 studentů, teologii 471 a práva 278 studentů a lékařské obory 70 studentů.

3.3.1 Teologická fakulta

Pro **teologickou fakultu** byla první polovina 19. století obdobím kontinuity s předcházejícími reformami univerzitního studia. Kněžské povolání si stále zachovávalo svoji atraktivitu, zvláště pro selské syny z početných venkovských rodin. Kněžská vokace však dostává už v tomto období poněkud modernizovanou náplň danou společenskými změnami. Důraz studia byl kladen na jazykovou přípravu k přiměřenému pochopení biblických textů, na praktické pastorační problémy, církevní právo a církevní dějiny. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 33 – 34) byl hlavním obsahem prvního ročníku úvod do studia Starého zákona a studium základů hebrejštiny. Vyučovaly se také církevní dějiny a dějiny teologického písemnictví.

Druhý ročník byl zaměřen na Nový zákon a s ním byla spjata výuka řečtiny. Kromě toho navštěvovali bohoslovci přednášky z církevního práva, které se přednášelo na právnické fakultě. Třetí ročník se zaměřil na výuku dogmatické teologie. Ve čtvrtém ročníku bylo těžiště v praktických (pomocných) teologických disciplínách, v teologii pastorální, katechetice, liturgice a také v teologii morální. V roce 1806 byly zavedeny povinné přednášky ze zemědělství.⁴⁰

Obrázek 41: Zakládající listina univerzity v Praze

Zdroj: ČORNEJOVÁ, I., KADLEC, J., SVATOŠ, M. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy I.*, úvodní strana

⁴⁰ Od roku 1821 v tomto oboru vynikl Josef Helfert (1791 – 1847), otec známého historika Josefa Alexandra Helferta a spoluzakladatel Časopisu katolického duchovenstva (1828). Uznávané byly jeho přednášky, odborná a publikační činnost (např. z oboru manželského práva).

3.3.2 Právnická fakulta

Právnická fakulta v první polovině 19. století sledovala podobně jako jiné fakulty osudy univerzity. V souladu s novým studijním řádem z roku 1791, působili na fakultě profesori, jejichž činnost byla v podstatě ustálena. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 39 – 42) se jednalo o profesury těchto oborů: přirozeného, mezinárodního, státního a trestního práva, dále římského práva a jeho dějin, práva církevního a politických věd. V roce 1792 byl ustanoven mimořádný profesor českého státního práva. Profesura českého státního práva byla na právnické fakultě jakýmsi doplňkem toho, co na filozofické fakultě znamenala profesura české řeči a literatury. Dekretem z roku 1801 byla zřízena nová mimořádná katedra pro občanské právo dědičných zemí, která byla v roce 1803 spojena se stolicí soudní praxe.

Právnické studium, které podle dekretu dvorské studijní komise z roku 1810 bylo označeno jako „právnícko – politické studium“, bylo rozloženo do čtyř let. První ročník se vyznačoval úvodem k výkladu práva přirozeného, státního, mezinárodního a trestního. Studium v nejnižším ročníku doplňovaly přednášky ze statistiky. Druhý ročník byl zaměřen na studium církevního a římského práva. U římského práva byl kladen důraz na historická hlediska. Třetí ročník byl spjat s právem občanským a obchodním. Závěrečný ročník byl věnován politickým vědám a procesnímu právu.

Pro výuku se používaly předepsané a schválené učebnice. O obsahu studia se rozhodovalo administrativně a mocensky. Svoboda vyučování byla zcela vyloučena. Přísnými předpisy byl určován nejen průběh výuky, nýbrž i povinnosti studentů. Havránek, Hlaváčová, Petrán (1997, s. 43 – 45) uvádí, že dohled byl i nad mravním chováním studentů (např. zakázány hry v hostincích). Učebnice předepsané pro právnické studium byly na dobré úrovni. Řada z nich vycházela z dědictví předchozího osvícenství.

Počátek 19. století byl spojen s vydáním velkých kodifikačních celků, které položili nový právní řád.⁴¹ Vedle trestního zákoníku z roku 1803, to byl všeobecný rakouský zákoník občanský z roku 1811.

---

⁴¹ Do této doby se občanskému právu vyučovalo na podkladě josefínského občanského zákoníka a občanského zákoníka haličského, který byl jakýmsi vzorem pozdější kodifikace vyhlášeným pro toto území.

3.3.3 Lékařská fakulta

Pro lékařskou fakultu měl specifický význam rok 1802, kdy došlo k obnovení úřadu studijních direktorů. Od roku 1806 byla tato funkce nařízením dvorského dekretu spojena s funkcí zemského protomedika. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 51) spojení obou funkcí znamenalo, že osoba, která je vykonávala, byla v zemi nejvyšší autoritou ve všech otázkách týkajících se medicíny a zdravotnictví.

Na lékařské fakultě dohlížel direktor na celou organizaci fakulty, na profesory i posluchače, posuzoval všechny učebnice a pomůcky, dohlížel na ústní i písemné projevy, atd. Ve funkci zemského protomedika a guberniálního rady byl nejvyšším řídicím a kontrolním orgánem veřejného zdravotnictví v zemi. Vykonával dozor nad všemi zdravotními ústavami, lékárnami, věznicemi, bděl nad zdravotním stavem obyvatelstva. Tuto funkci zastávali Tadeáš Bayer (1737 – 1808), **Ignác Hadrián Matuška** (1758 – 1819), profesor speciální patologie, který patřil k propagátorům **osvěty ve zdravotnictví** – očkování proti neštovicím a Ignác Nádherný (1789 – 1869).

Obrázek 42: Lékařské nástroje

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 25

V průběhu první poloviny 19. století vychází několik studijních řádů, které upravují chod univerzity. Nové právní normy, např. z roku 1804, prodlužovaly klinickou výuku z jednoho na dva roky, čímž se prodloužilo studium medicíny ze čtyř na pět let. Poprvé se setkáváme s programem **výuky porodních bab a lékárníků**. Každý semestr se musel konat **teoretický kurs pro porodní báby a porodníky** ukončený dvouměsíční praxí a zkouškou. Další nařízení – dekret dvorské studijní komise z roku 1811 – nařizoval zřizování a rozšiřování anatomicko – patologických kabinetů. Dále byl vydán v témže roce dekret o výběru a **školení budoucích učitelů lékařských fakult**. Nejlepším studentům byla nabídnuta pozice asistenta, adjunktů, praktikantů a sekundárních lékařů a ranlékařů. Havránek, Hlaváčová, Petrání uvádí (1997, s. 53 – 54), že z nich se pak mohli vybírat kandidáti na profesorská místa. Dekret z roku 1813 umožňoval získání doktorátu z chemie. Příprava na doktorát trvala dva roky. Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 431), že dekret z roku 1818 byl stěžejní pro oblast očního lékařství. Pro oblast psychiatrie a dětského lékařství byl důležitý dekret ze dne 22. února 1822. **Klinická praxe se měla konat ve specializovaných ústavech – v nalezincích a v ústavech choromyslných**. Teoretické obory medicíny se nadále přednášely posluchačům v prostorách Karolina. V první pol. 19. století patřila lékařská fakulta k nejvýznamnější fakultě pražské univerzity. Na fakultě bylo možné získat tituly: Med. Dr., Chir. Dr., Mag. chirurgie, patron chirurgie (městský a venkovský ranlékař), Mag. porodnictví, Mag. očního lékařství, Mag. zubního lékařství, porodní bába, lékárník.

Obrázek 43: Mikroskop s výměnným tubusem

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 145

Až do roku **1848** probíhaly na fakultě medicíny mimořádné přednášky **o záchraně zdánlivě mrtvých určené široké veřejnosti**. Havránek, Hlaváčová, Petráň (1997, s. 64) uvádí, že zavedení a prosazování nových přednášek na fakultě bylo možné jen se souhlasem centrálních vídeňských úřadů. Ty byly často málo nakloněny těm přednáškám, které se měly konat na univerzitě v Praze dříve než ve Vídni. Vytrvalost žadatelů získala pro Prahu řadu priorit nejen vůči monarchii, ale i zahraničí. Od roku 1841 se v Praze konaly **první přednášky z psychiatrie** pod vedením J. G. Riedela. Významné prvenství v medicíně patřilo prosazení přednášek a klinických demonstrací **z gynekologie** vedené Franzem Kiwischem. Jeho zásluhou vznikla první gynekologická klinika v monarchii a patrně i jedna z prvních na světě.⁴²

Aby se zvýšila vzdělanost a informovanost studentů byla v roce 1841 založena **první lékařská veřejná knihovna v Praze**. Havránek, Hlaváčová, Petráň (1997, s. 66) uvádí, že v ní se lékaři a studenti seznamovali s nejnovější světovou odbornou literaturou. Zde se rovněž konaly odborné přednášky a diskuse z medicíny.

Obrázek 44: Profesor Pleischl v chemické posluchárně v Karolinu

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 55

⁴² Niklíček, Štein uvádí (1985, s. 117), že v Praze ve vojenské nemocnici v Hybernské ulici zahájil T. Beyer v roce 1767 výuku pražských mediků u lůžka nemocného V roce 1778 byla tato výuka přenesena do nemocnice Milosrdných bratří v Praze a poté v roce 1791 do nově otevřené pražské všeobecné nemocnice. **Je to začátek dnešní klinické medicíny.**

3.3.4 Filozofická fakulta

Filozofická fakulta byla po celá staletí mezistupněm mezi gymnáziem a vyššími univerzitními fakultami. Směrnice z roku 1805 stanovila okruhy studia. Výuka zahrnutá do prvních dvou ročníků jako základ studia, neměla přesáhnou 18 hodin týdně. Z předmětů se vyučovalo: náboženství, filozofie, matematika, v druhém ročníku přibyla fyzika. Pro oba ročníky se byly zařazeny obecné dějiny zahrnující pomocné vědy historické, z jazyků pak řečtina. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 69 – 70) se v posledním ročníku fakulty studenti seznámili s výklady z pedagogiky a náboženství. Specializací předmětu obecné dějiny bylo rakouské mocnářství – později nesoucí název dějiny „německých a rakouských států.“ Posluchači nejvyššího ročníku měli možnost individuálního výběru dalších předmětů s ohledem na budoucí praxi. **Výběrové přednášky, lekce i praktika navštěvovali také mistři, řemeslníci a průmysloví odborníci.** Zemědělství ekonomové skládali na filozofické fakultě **kvalifikační zkoušky.** Reforma studia filozofie v roce 1824 vyšla vstříc požadavkům na zkrácení výuky na dva roky a snížení počtu povinných hodin výuky v týdnu z 18 na 16 v prvním ročníku a na 15 hodin ve druhém ročníku. Z povinných předmětů se přestal vyučovat dějepis a řečtina. Ty se přesunuly do skupiny nepovinných vedle přírodovědy a vyšší matematiky. Teprve školní rok 1841/1842 zahrnul přírodopis zpět do prvního ročníku jako povinný předmět pro všechny studenty. Školní rok začínal 1. října. Zkouškové období bylo v únoru a v první půlce března a v letním semestru konec června a v červenci. Prázdniny byly stanoveny od 1. srpna.

Již koncem 18. století se snažili učitelé fakulty vzdělávat i širší okruh zájemců z praxe v oboru technologie. Dle Havránka, Hlaváčové, Petráně (1997, s. 84). V roce 1844 ministerstvo povolilo pořádat **veřejné přednášky pro ženy na pražské univerzitě.** V jednosemestrálním kurzu vyučovali učitelé chemii, fyziku, estetiku, dietetiku a zdravotnictví při výchově dětí.

Významnou osobností působící na filozofické fakultě byl matematik a filozof **Bernard Bolzano** (1781 – 1848). Přednášel o náboženské vědě a tyto výklady pojal jako problém etický a výchovný. **Přednášky rozšířil v roce 1807/8 i na volné.** Během roku (než byly zrušeny) se staly nejnavštěvovanějšími fakultními lekcemi. Ve svých kázáních ovlivňoval aktéry národního obrození.

Havránek, Hlaváčová, Petráň uvádí (1997, s. 73 – 74), že se Bolzano ve svých nedělních a svátečních promluvách v univerzitním klimentském kostele zaměřil na rodinu, postavení ženy ve společnosti, nebál se ani **témat zaměřených na sexuální výchovu, vztahy mezi lidmi, na vědu a pokrok**. Na fakultě založil **studentskou knihovnu** a spravoval podpůrný fond pro chudé posluchače. V roce 1818/1819 byl zvolen děkanem fakulty. Pro svoje otevřené moderní názory a svobodné myšlenky byl koncem roku 1819 zbaven profesury a začal jeho pětiletý proces s církevní vrchností. Svým statečným postojem si získal velikou oblibu u mladé inteligence.

Obrázek 45: Bernard Bolzano

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 72

Další významnou osobností působící na fakultě byl **Franz Exner** (1802 – 1852) profesor filozofie. Exner aplikoval filozofii J. F. Herberta na tradiční disciplíny psychologii, logiku, etiku a metafyziku. Podobně jako Bolzano si dokázal získat mladou generaci nejen jako myslitel, ale také jako oblíbený pedagog. V Exnerově podání trval u nás herbartismus velmi dlouho a formoval **počátky české filozofické vědy**. Mezi jeho žáky patřil např. K. H. Mácha, K. Sabina, F. L. Riger, A. Smetana aj. V roce 1844 byl jako loajální odborník povolán do reformní komise, za účelem reformy gymnázií a reálek v monarchii a tím se mělo vyřešit postavení filozofických fakult. Tuto představbu pak Exner řídil jako ministerský rada ve vídeňském ministerstvu kultury a vyučování.

Dále působil na filozofické fakultě Jan Nejedlý (1776 – 1834), **profesor české řeči a literatury**.⁴³ Havránek, Hlaváčová, Petrůň uvádí (1997, s. 81), že vyšel z Puchmajerovy studentské básnické družiny, do jejíchž almanachů přispíval epigramy a písničkami. Vydával populární **časopis Hlasatel český**, kolem kterého se soustřeďovala vlastenecká spisovatelská škola.

V roce 1815 došlo k oddělení polytechniky od fakulty. Tím, že se od fakulty oddělily obory technicky specializované, převážily v průběhu první poloviny 19. století humanitní disciplíny, které strukturu filozofického studia zásadně změnily.

Havránek, Hlaváčová, Petrůň uvádí (1997, s. 79), že jedinou institucí vyhrazenou praktické i teoretické astronomické vědecké práci byla **Klementinská hvězdárna**, i když svým vybavením nemohla dobře vyhovovat náročnějším vědeckým pozorováním ale zaostávala za modernější vídeňskou univerzitní hvězdárnou. V prvních třech desetiletích 19. století spravoval hvězdárnu profesor Alois David, který také na pražské univerzitě vedl **volné přednášky z teoretické a praktické astronomie navštěvované nejen studenty, ale i zájemci mimo univerzitu.**

Většina studentů pocházela z českých zemí, zvláště z Prahy. Cizinci pocházeli z krajín monarchie, neboť předpisy nedovolovaly studovat v zahraničí. Havránek, Hlaváčová, Petrůň uvádí (1997, s. 85), že poměrně málo byli zastoupeni studenti z Moravy, ti navštěvovali **olomouckou univerzitu.**

---

⁴³ Katedru české řeči a literatury spravoval Ladislav Čelakovský, Jan Nepomuk Vávra, Jan Pravoslav Koubka aj. Z návštěvníků těchto přednášek jmenujme Jana Nerudu, Karla Sabinu, Josefa Friče.

Národní hnutí nacházelo organizační základnu mimo univerzitu především v **Národním muzeu** (založeném v roce 1818) a v **Matici české**. Síla tohoto hnutí se projevovala vysokou účastí na **nepovinných přednáškách o české řeči a literatury**.

Rok 1849/50 je spojen s největší změnou koncepce fakultní výuky za celou dobu trvání její existence. Povinné přednášky, jež před reformou tvořily přípravu pro studium jiných fakult, byly přeřazeny do sedmé a osmé třídy gymnázia, o něž se pak středoškolské studium prodloužilo. Havránek, Hlaváčová, Petrůň uvádí (1997, s. 155), že fakulta tak pozbyla propedeutického charakteru a přiřadila se na úroveň ostatních univerzitních fakult. Byla průpravou k dosažení doktorátu filozofie (PhDr.), měla pěstovat vědu a **vychovávat středoškolské pedagogy**.

Obrázek 46: Budova Karlovy koleje

Zdroj: ČORNEJOVÁ, I., KADLEC, J., SVATOŠ, M. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy I.* s. 46

3.4 Pražská polytechnika

Na konci 18. století již bylo mnoha lidem zřejmé, že pouze rozvoj průmyslové výroby nemůže zaručit rovnocenné postavení Rakouska v Evropě. Mezi průkopníky tohoto myšlení patřil **František Josef Gerstner (1756 – 1832)**, který navrhl reorganizaci stavovské inženýrské školy – založené v roce 1717 pro výchovu vojenských inženýrů v **polytechnický institut** vzdělávající všestranné techniky. Dle Veflíka (1909, s. 3) u zrodu této první inženýrské školy v Evropě stál Čech, inženýr Willenberg, který žádal o toto povolení již u císaře Josefa I. v roce 1707. Dle Veflíka (1906, s. 92) byly škole po zrušení jezuitského řádu přiděleny učební místnosti v Klementinu.

Lněničková uvádí (1995, s. 26), že dle jeho návrhu vznikl roku 1803 **Český stavovský polytechnický institut**, nejčastěji nazýván širokou veřejností **pražská polytechnika**. Za dobu své existence změnil mnohokrát svůj název (dnes České vysoké učení technické). F. J. Gerstner se stal jeho prvním ředitelem a roku **1806** zde spolu s několika uznávanými techniky zahájil výuku. Škola se stala vzorem pro založení polytechnické školy ve Vídni a v mnoha jiných místech habsburské monarchie. Přednášelo se z oblasti geometrie, mechaniky,⁴⁴ hydrotechniky,⁴⁵ civilního stavitelství, chemie aj. Velký důraz byl kladen na praktické zaměření a **součástí výuky byla praxe** – především práce v dílně a v laboratořích. Praxi v dílně vedl Josef Božek. Na polytechnice se nacházely školní laboratoře sloužící průmyslu, strojní hala a sbírky modelů. Každému zájemci o tyto stroje učitelé zdarma vysvětlili jejich funkci. Vyučovacím jazykem byla zpočátku němčina.

Na školu se hlásili studenti různého věku i rozdílného vzdělání. Nejčastěji pocházeli z rodin hospodářských a státních úředníků, podnikatelů, obchodníků a řemeslníků. Lněničková uvádí (1995, s. 27), že ročně se jich hlásilo kolem 400. Každý student si zvolil přednášky a z těch skládal zkoušku. Úspěšnost složených zkoušek byla poloviční. Největší zájem byl o **matematické kurzy**, zato na chemii se hlásilo méně než deset studentů ročně.

---

⁴⁴ nauka o strojích a jejich konstrukcích

⁴⁵ nauka o stavbách vodních děl

Během čtyřicátých let 18. století se začal zvyšovat počet studujících až na 1 000 zájemců ročně. V této době již školu vedli Gerstnerovi nástupci. Byly zavedeny povinné přednášky a zkoušky. Začalo se také s výukou cukrovarnictví v oblasti chemie, výukou zemědělských věd, zbožíznalství, strojírenství apod.⁴⁶

Mezi významné učitele patřil matematik a fyzik Christian Doppler či Karel Napoleon Balling, který vedl na pražské polytechnice katedru chemie. Výuka byla na vysoké úrovni a měla velký význam pro potravinářský a lihovarnický průmysl.

Obrázek 47: Stavovská inženýrská škola (do r. 1774 sídlící v Nárožním domě na Staroměstském náměstí a Melantrichovy ulice)

Zdroj: VEFLÍK, A. V. *Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno*, s. 91

---

⁴⁶ Dle Velflíka (1925, s. 35) byly na českém polytechnickém ústavě konány také populárně vědecké výklady pro důstojníky.

Dne 12. září 1803 vypracoval ředitel technického institutu F. J. Gerstner spolu s profesory Fischerem a Schererem podrobnou učební osnovu nově navrženého technického institutu. Hlavní cíl nového technického učiliště byl povznést domácí, vlastenecký průmysl vědeckým vyučováním. Tomu měla napomoci správná volba vyučovacích předmětů, způsob výuky, dohled a organizace ústavu. Studium začínalo začátkem listopadu a končilo koncem srpna stejně jako studium univerzitní. Výuka probíhala každý den, mimo středu, ta byla dnem odpočinku. Studium na škole bylo rozděleno do dvou oddělení: **chemické** a **matematické**.

Veflík uvádí (1906, s. 182 – 184), že v oddělení chemickém, jehož studium trvalo jeden rok, se vyučovaly tyto předměty:

- 1) Všeobecná chemie
  - o působení vzduchu, o jeho součástech
  - o působení vody, o jejích součástech
  - o hoření těles, třídění a tvoření kyselin
  - o tavení kovů a jejich změny při působení ohně a vzduchu aj.

- 2) Z praktické chemie – sklářství
  - látky k čištění skla
  - tavení skelných hmot
  - materiály k výrobě skla aj.

- 3) Železářství – výroba železa
  - objasnění výroby ve vysokých pecích
  - vlastnosti železných rud apod.

- 4) Běličství, barvířství
  - práce se lnem
  - složení barviv, pigmenty
  - rozdíly mezi vlnou, bavlnou a lnem
  - seznámení s umělou přípravou mořidel
  - různé způsoby barvotisku aj.

Veflík uvádí (1906, s. 183 – 185), že v matematickém oddělení se studium rozdělilo do třech ročníků:

1. ročník byl zaměřen na přednášky z algebry (první pololetí) a měřictví (druhé pololetí). Při výuce měřictví byl kladen důraz na praxi. Přednášelo se:

- geometrie
- stereometrie
- nivelace pro zeměměřiče
- algebra v příkladech a úlohách aj.

2. ročník byl zaměřen na výklad mechaniky pevných těles (první pololetí) a mechaniku tekutých těles – hydrauliku (druhé pololetí). Opět byl kladen důraz na praxi. Z mechaniky se přednášelo:

- statické zákony jednoduchých strojů
- odpory v pohybu (tření, tuhost, odpor vzduchu)
- zákony nosnosti a setrvačnosti
- praktické seznámení s rumpály, zdviháky, jeřáby
- seznámení s různými ručními mlýny, tkalcovskými stroji
- se stroji ke zpracování dřeva, kovu – soustruhy, spřádacími stroji
- o zákonech hydrostatických, aerometrických, o tlaku vody a stlačitelnosti vzduchu, o tloušťce nádob, jež mají tlaku odporovat

3. ročník byl věnován pozemnímu a vodnímu stavitelství, zde se přednášelo:

- stavitelství městské a venkovské, znalost účelného použití materiálu
- stavitelství hospodářské
- stavitelství po stránce estetické
- stavitelství vodní a stavby silnic aj.

Tato učební osnova byla schválena císařem Františkem I. a to dvorním dekretem ze dne 3. července 1806. Veflík uvádí (1906, s. 187), že ředitelství ústavu také bylo uloženo, aby nejvyšší purkrabí osobně nebo jím jmenovaní dva přísedící zemského výboru mohli být přítomni u zkoušek jako komisaři.

4 OBNOVA ČESKÉHO JAZYKA

4.1 Vzkříšení našeho národního jazyka

Úpadek české jazykové kultury v 17. a 18. století přivodil nesmírně obtížnou situaci, kdy každý český literární projev zápasil s těžkostmi. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 41), že naše mateřština byla rozkolísána a neustálena hláskově, tvarově, gramaticky, lexikálně. Promísením s mnoha dialektickými prvky, hojnými germanismy a latinskými, italskými i francouzskými slovy, vznikla mozaika slov, umocňovaná ještě nepřítomností jasně dané pravopisné normy.⁴⁷

Obrázek 48: Apoštolové české řeči (Boháč Emanuel, litografie 1923)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

⁴⁷ Mnohá původem cizí slova dnes vnímáme jako ryze česká, odjakživa domácí, např. německého původu jsou výrazy: drát, klacek, koule, plech, plotna, pytel, roura, stodola, škoda, truhla, žert. Italský jazyk zní v naší zemi ve slovech banka, freska, mozaika, tenor, bas, bandita, soprán, kalhoty. Francouzština nám darovala výrazy: koberec, kravata, blůza, kostým, toaleta, pudr, krém, marmeláda aj. Z maďarštiny uveďme např. výrazy: guláš, gatě.

Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 40), že českému jazyku se na sklonku 18. století vyučovalo výlučně na školách nejnižšího stupně (triviálních). Především z praktických důvodů pro zajištění styku s prostým lidem, ovládající jen mateřštinu, prodělávali úředníci, kněží a někteří specialisté (např. porodní báby, důstojníci) příslušná **jazyková školení**. Na univerzitě se z těchto důvodů udržela čeština např. v již zmiňovaných **kurzech porodnictví** na lékařské fakultě, **v přednáškách pastorální teologie** při výchově kněží a v některých **vojenských školách**, např. na Vojenské akademii v Novém Městě u Vídně.⁴⁸

Byly to dvě generace našich obrozenců, kterým se podařilo český jazyk vzkřísit a zachránit, ačkoli s ním sami měli potíže. První generace reprezentuje Josef Dobrovský, druhou Josef Jungmann.

Žalostný stav našeho jazyka, jeho někdejší vytříbenou předbělohorskou podobu, kterou už nikdo neovládal, musel J. Dobrovský znovu objevit. Vzdělanci češtinu zprvu při své práci vůbec nepoužívali. Mnozí proto, že česky nedovedli, jiní si byli vědomi faktu, že chyběl dostatek adresátů, komu by bylo možné vědecké, kulturní a odborné informace sdělovat. A konečně také proto, že to vinou úpadku jazyka ani pořádně nešlo.

Většina česky národně smýšlejících učenců **první generace – Dobner, Strnad, Boháč, Procházka, Pelcl, Dobrovský** zůstala raději u němčiny vědoma si katastrofického stavu českého jazyka. Jazykem učenců byla latina – jazyk univerzit, to, že si zvolili živý jazyk němčinu, bylo tzv. mezistupněm k pozdějšímu nástupu češtiny. Dle Herbena (1926, s. 48) němčinou naši buditelé vytloukali latinu ze škol. Němčina byla lidovým jazykem, řečí pokroku, kdežto latina jazyk středověku. První období vývoje latinu vytlačovala němčina, v druhém pak němčinu čeština.

Josef Dobrovský (1753 – 1829) svoji kritičností, hlubokou znalostí studovaného materiálu i zaujatostí pro pravdivé poznání se stal vzorem pro své následovníky. Je autorem mnoha významných děl: Mluvnice českého jazyka (1809), která uzákonila spisovnou jazykovou normu, dvoudílného Německo–českého slovníku a Mluvnice staroslověnštiny. Dle Forsta (1980, s. 49) chtěl Dobrovský ve své knize **Dějiny českého jazyka a literatury** upozornit na hodnoty starší české literatury. Stal se zakladatelem slovanské – literární historie a slavistiky.

---

⁴⁸ Zajímavé je, že čeština jako vysokoškolský studijní obor do 18. století neexistovala. Prvně se začala přednášet dříve ve Vídni než v Praze. Na pražském vysokém učení vznikla samostatná stolice českého jazyka až v r. 1793. Jejím prvním profesorem se stal František Martin Pelcl.

Pod vlivem jeho pokračovatele **Josefa Jungmanna** (1773 – 1847), učitele a otce novodobé češtiny, došlo k zásadní změně ideového pojetí národně buditelské práce. Jungmann, který sám zpočátku nijak dokonale češtinu neovládal, věřil v životaschopnost českého jazyka a dokazoval to nesčetnými překlady ze světové literatury např. anglické (J. Milton – Ztracený ráj), francouzské, německé i ruské. Začínal v době, kdy studenti neskládali „opakovanou zkoušku z přírodopisu“, ale „reparirovaný prifunk z naturksichte“. Při překladatelské práci narážel na nedostatky v české slovní zásobě, nebál se vytvářet slova nová, hledal nové slovní významy, slova stará a zapomenutá, přebíral výrazy z jiných slovanských jazyků. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 33), že při této práci respektoval **zvukovou a rytmičnou stránku jazyka**. Jeho vystříbené jazykové cítění mu umožnilo respektovat i povědomé asociace, které může slovo vyvolávat. Zásadním způsobem se zasloužil o modernizaci a organický rozvoj češtiny. Z nejvýznamnějších děl kromě **Rozmlouvání o jazyce českém** a **Slovesnosti** (obsáhlá pomůcka k výuce českého jazyka a literatury na školách) napsal **Historii literatury české**, ve které povzbuzuje národní sebevědomí.⁴⁹ Svá díla završil pětidílným **Slovníkem česko-německým**. S jeho generací se s konečnou platností rozešel kulturní vývoj Čechů a Němců v českých zemích.

Obrázek 49: Josef Jungmann

Zdroj: SAK, R. *Josef Jungmann – Život obrozence*, obrazová příloha

---

⁴⁹Jungmann ve svém díle *Slovesnost* (1820) líčí bohatství české literatury od dob mistra Jana Husa. Tato kniha se stala obsáhlou pomůckou k výuce české literatury a jazyka. Jde zároveň o **první českou teorii literatury i slohovou čítanku**.

J. Jungmann svými názory a prací ovlivňoval vývoj českého jazyka téměř po celou první polovinu 19. století. Nejvýznamnější byl jeho vliv na spolupracovníky, kteří se spolu s ním podíleli na rozvíjení a kultivaci našeho jazyka. V jejich práci se prolínala práce vědecká se vstupy do oblasti slovesného umění. Věnovali se překladatelské práci a rozvoji českého vědeckého názvosloví. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 49), že šlo o úkol, který přesahoval svým významem hranice jednotlivých věd a znamenal závažný přínos do pokladnice **české kultury a vzdělanosti**. Český jazyk v oblasti filozofické terminologie vzkřísil katolický kněz **Antonín Marek**. Novák uvádí (1946, s. 166), že v oboru fyziky a matematiky obohatil česká názvosloví **Josef Vojtěch Sedláček**. Bratři **Preslovi** přispěli k obohacení terminologie v oblasti přírodovědy a chemie. **Antonín Jan Jungmann** (1755 – 1854) se věnoval názvosloví z oblasti lékařství apod.⁵⁰

Obrázek 50: A. Jungmann, profesor gynekologie, rektor pražské univerzity roku 1839

Zdroj: HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III.*, s. 16

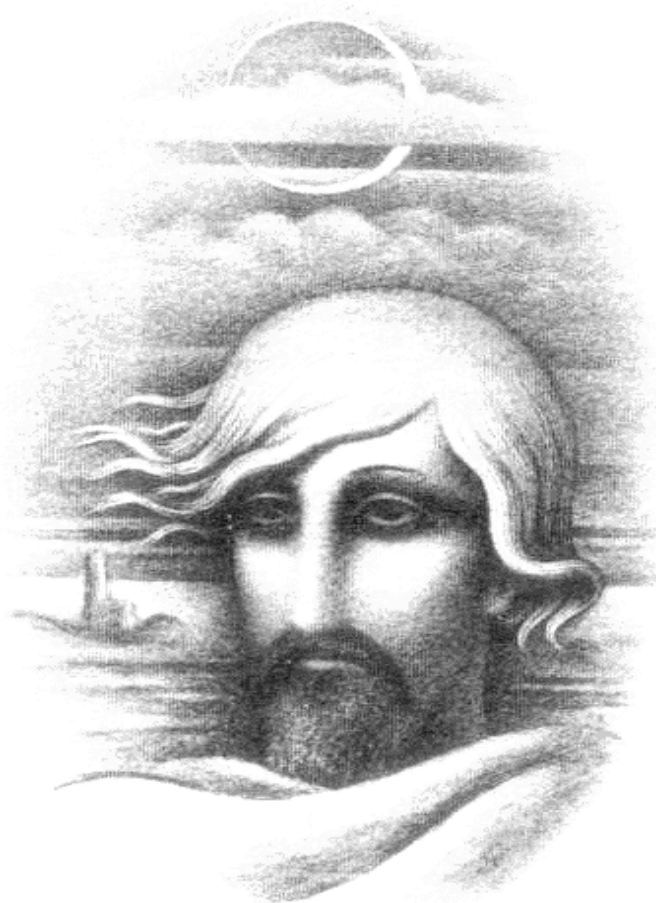
⁵⁰ A. J. Jungmann, rektor na pražské univerzitě, mladší bratr jazykovědce Josefa Jungmanna. Přispěl k vytvoření české odborné terminologie v oboru medicíny. Zasloužil se o vznik rozsáhlé knihovny.

Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 40), že se přesto po německy vyslovovaná, znetvořená čeština zotavila natolik, že darovala první opravdový český skvost, dodnes udivující jazykovou vytříbeností a libozvučností **Máj** (1836).

Nejhůře na tom byla mateřština na poli vědy. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 103), že v této oblasti nebylo možné cokoliv precizně formulovat, neboť chybělo vědecké pojmosloví. A tak říkáme-li dnes šeřík, čmelák, kyslík, zeměkoule, vděčíme za to, že se umíme česky dorozumívat v botanice, chemii, zoologii, geologii, technice a dalších oborech vědci Janu Svatoplukovi Preslovi.

Největší podíl na českém národněobrozeneckém úsilí měla slovesná tvorba.

Obrázek 51: Ilustrace Jana Zrzavého ke knize *Máj* (1923)

Zdroj: MÁCHA, K. H. *Máj*, titulní list

4.2 Rozvoj českého písma a pravopisu

18. století představuje ve vývoji našeho písma významný mezník a to z několika důvodů. Kašpar uvádí (1990, s. 138), že v tomto období vrcholí pronikání novogotického písma do českých písemností a zároveň se začínají na konci století vytvářet předpoklady pro největší proměnu. Dochází k náhradě novogotického písma **písmem humanistickým**. Zároveň končí doba vyznačující se rozmanitostí a nejednotností tvarů a podob psaní a písmen. Společným znakem těchto změn je souvislost se školskými reformami. Při vyhlášení reformy nižšího školství v roce 1774 se kladl důraz na to, aby se na všech školách vyučovalo jednotnému písmu podle vzoru vídeňské normální školy. Nástrojem sjednocení písma se stala jednotná metodika výuky psaní obsažená ve Felbigerově **Knize metodní a učebnici psaní**. Tato **první jednotná školní učebnice psaní** plně nahradila používané domácí vzorníky písma.⁵¹

Obrázek 52: Ukázka ve Felbigerově učebnici psaní

Zdroj: BĚLINA, P., BEZDĚK, K., KOČÍ, J., PETRÁŇ, J. a kol.
Počátky českého národního obrození 1770 – 1791, s. 139

⁵¹ K psaní se používala česká učebnice psaní sestavená učitelem krasopisu na pražské normální škole, pedagogem F. Antonínem Steinským. Tato učebnice byla zakázána dvorským dekretem z 9. prosince 1780.

Vídeňská učebnice pravopisu obsahovala metodiku výuky psaní a nabízela návod k výuce **čtyř odlišných druhů písma**: německé novogotické kurzivě (kurentu), německé novogotické polokurzivě, fraktury (šwabachu) a humanistické polokurzivě. Základním a povinným písmem na školách byl **kurent**. Ostatní druhy písma měly poznat žáci směřující na další studium.

Kašpar uvádí (1990, s. 138), že tvary školního kurentu se staly základním modelem písma pro školy, ale i pro úřední písemnosti té doby. Kurent se rozšířil také do českých textů. Současně se vytvářely i první nepřímé předpoklady pro zavedení **humanistického písma**. Od roku 1780 se ve slabikářích vedle kurentu objevuje i písmo humanistické. Protože žáci triviálních škol neuměli latinsky, učili se číst humanistické písmo, jímž byly psány české texty. Důležitou roli v dějinách písma hrál i knihtisk. Překážkou k rychlému pronikání humanistického písma do tištěné podoby byly hlásky a chybějící písmena. Kašpar uvádí (1990, s. 138), že tento nedostatek odstranil František Jan Tomsa, který si opatřil typy tiskové antikvy s diakritickými znaménky a použil jich na počátku 19. století pro tisk vědeckých spisů a českých slabikářů.⁵² Zároveň Tomsa připravil reformu českého pravopisu a grafiky.⁵³

Obrázek 53: Ukázka německé novogotické kurzivy nebo-li kurentu

Zdroj: BĚLINA, P., BEZDĚK, K., KOČÍ, J., PETRÁŇ, J. a kol.
Počátky českého národního obrození 1770 – 1791, s. 140

⁵² **Antikva** je tiskací humanistické písmo, v češtině zvané také latinka (latinské písmo). Antikva navazuje na psací knižní okrouhlé humanistické písmo.

⁵³ **František Jan Tomsa** byl český spisovatel a významná osobnost národního obrození. Je znám především díky svému úsilí o zpřístupnění všeobecného vzdělání a láskou k češtině. Je autorem řady populárně vědeckých děl z přírodních věd a zemědělství. Od roku 1787 publikoval spisy pro vzdělávání lidu. Je autorem filozofických prací. Jeho čeština tištěná antikvou se objevila již ve slabikáři z roku 1775, později v čítankách z roku 1780 a 1797.

Součástí těchto opatření byla i **reforma českého pravopisu a grafiky**. **F. J. Tomsa** ve své práci **Uvedení k české dobropísemnosti** uvedl, že je nezbytné, aby každá hláska měla své samostatné písmeno. Pro zaznamenávání typických českých hlásek zavedl písmena s diakritickými znaménky. Tento radikální návrh byl uskutečněn až v první polovině 19. století a přispěl k zavedení humanistického písma s diakritickými znaménky do češtiny. Byla to cesta, z které vzešlo naše **současné písmo zvané latinka**.

4.3 Spolky pro podporu českého písemnictví – Matice česká

Již delší dobu bylo snahou českých vzdělavců utvořit společnost, která by pěstovala českou řeč, sdružení, ve kterém by se čeští spisovatelé navzájem podporovali – útočiště českého jazyka a literatury. Dle Hoffmannové (2007, s. 95) nabídl Palacký, který si byl vědom všeobecné potřeby encyklopedického slovníku a o ochotě českých spisovatelů na tomto plánovaném díle zadarmo pracovat, Vlasteneckému muzeu vlastnické i vydavatelské právo na toto své dílo, které bude mít významný **vliv na vědecké vzdělávání české řeči a literatury**. Dne 11. 1. 1830 výbor Společnosti Vlasteneckého muzea Palackého návrh odsouhlasil a jmenoval tři redaktory – Palackého, Jungmanna a Presla – kteří vytvořili muzejní **Sbor pro vědecké vzdělávání řeči a literatury**.

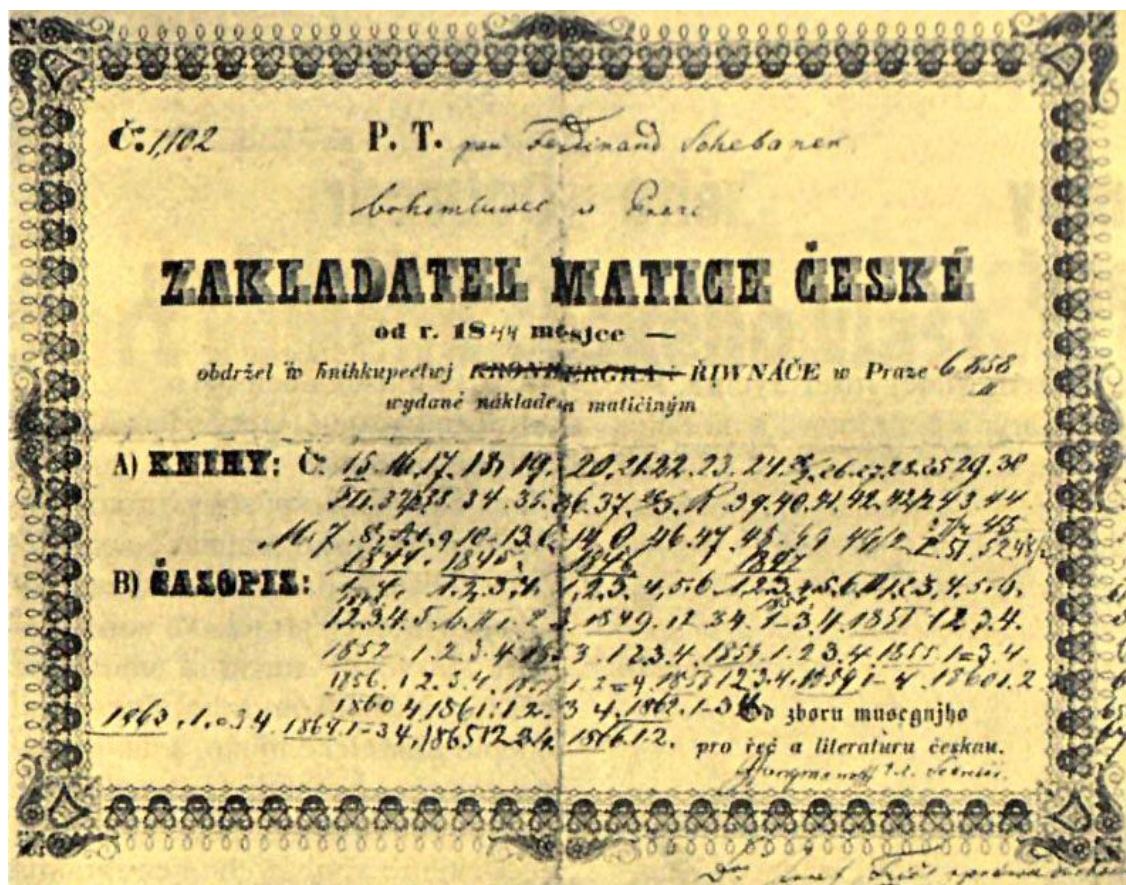
Tato nově zřízená instituce při Vlasteneckém muzeu nemohla rozvinout vydavatelskou činnost, dokud neměla vlastní peněžní fond, neboť Muzeum nepřijalo žádné finanční závazky vůči nově zřízené společnosti. Bylo nutné opatřit si vlastní zdroje. J. S. Presl, J. Jungmann a F. Palacký sepsali za tímto účelem provolání ke všem vlastencům, aby peněžními dary a příspěvky umožnili vydávání českých obecně prospěšných a vědeckých knih. Nový fond nazvali **Maticí českou**. Výbor Společnosti Vlasteneckého muzea schválil pravidla, která byla v souladu se stanovami a s tím, že organizace bude pracovat na základě dobrovolných darů veřejnosti.

Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 446), že provolání k Vlastencům národní literatury naši milovaným podepsali členové sboru pro vědecké vzdělávání českého jazyka a s datem **1. ledna 1831** jej s povolením hraběte Chotka otiskli v **Časopise českého muzea**. Provolání se setkalo s velkým ohlasem mnoha dárců. Literární činnost zahájila Matice v roce 1832 tím, že převzala vydávání Časopisu českého muzea, který pod názvem Časopis Národního muzea vychází dodnes. Tisk časopisu byl svěřen J. H. Pospíšilovi. Jako druhou publikaci vydala Matice česká pamětní spis ke čtyřicetiletému panování císaře Františka I. Byla to sbírka 15 básní od předních českých básníků. Útraty za tisk zaplatil kníže Rudolf Kinský.

Maticice česká se postupem času stala nejvyšší jazykovou institucí a osvětovou organizací, která měla rozhodující slovo při provádění pravopisných úprav. V roce 1832 podala hraběti Chotkovi přípis o uplatňování českého jazyka ve školách. Dle Hoffmannové (2007, s. 99) zavedla výměnu literárních děl s Polskem, Ruskem. Vydala Šafaříkovy Slovanské starožitnosti a mnohá jiná vzácná díla své doby. Překládala díla cizích zahraničních autorů, pořádala přednášky.

V průběhu 19. století se z **Maticice české** stalo největší české nakladatelství, které se významně zasloužilo o produkci a rozšíření odborné české literatury.

Obrázek 54: Průkaz matice české

Zdroj: *Kronika českých zemí 4. (1681 – 1840)*, s. 446

5 KULTURNÍ A VĚDECKÉ INSTITUCE – KNIHOVNY, VEŘEJNÉ ČÍTÁRNY, MUZEA A MUZEJNÍ SBÍRKY

Pokud ještě v 18. století zůstávala kniha předmětem sběratelství a knihovna rozlišovacím znakem vyšších vrstev, pak rozvoj vědění ve století následujícím přinesl významný nárůst příležitostí k četbě. Ke starým knihovnám farním, zámeckým, klášterním a univerzitním přibýly knihovny veřejné. U jejich kolébky stály čtenářské společnosti. Roku 1818 vznikají čtenářské spolky v Heřmanově Městci a v Radnici. K jejich založení výrazně přispěl A. J. Puchmajer (1769 – 1820), který spolu se Š. Hněvkovským a V. Nejedlým založili roku 1791 **Básnické sdružení v Čechách**, nazývané také **První novočeská škola básnická** či **Puchmajerova družina**. Pod jeho vedením byl roku 1795 vydán druhý almanach české poezie. Na počátku 20. let 19. století již existovalo kolem deseti veřejných knihoven a vznikaly nové.

Zakládání školních knihoven úspěšně iniciovaly vikariály – tyto skromné bibliotéky patřily mezi první veřejné knihovny. Odběrateli knih z České expedice (později publikací Matice české) byli ve velké míře kněží, úředníci a další představitelé formulující se z řad inteligence.

Obrázek 55: Titulní strana českých knížek lidového čtení vydávaných v 19. století

Zdroj: BENEŠ, Z., PETRÁŇ, J. *České dějiny I.*, s. 226

5.1 Knihovny

Nezbytnou součástí rozvoje vědy a vzdělanosti v zájmu absolutistického státu bylo poskytnutí veřejných prostředků na **kulturní a vědecké instituce – knihovny a muzejní sbírky**. Této role se ujala císařovna Marie Terezie a její syn Josef II. Vzniklé veřejné knihovny a muzejní sbírky se staly nezbytným předpokladem pro soustavné, cílevědomé studium – **základ pro badatelskou a vzdělávací činnost**. Bělina, Bezděk, Petrůň, Kočí a kol. uvádí (1990, s. 300), že staré soukromé sbírky šlechty byly zpřístupňovány širšímu okruhu uživatelů, přecházeli z vlastnictví jednotlivců do majetku veřejného, ať už státu nebo učených společností. Vedle toho vznikaly instituce a sbírky nové, určené nejen k potěšení, ale v zájmu obecného společenského pokroku.

Řada historických knihoven na území zemí Koruny české vznikala na feudálních sídlech světských i církevních, které měly jen reprezentativní charakter. Ty se pak staly důležitým zdrojem vědeckého zkoumání.⁵⁴

Obrázek 56: Knihovna hraběte J. R. Šporcka

Zdroj: BERÁNEK, K., ČORNEJOVÁ, I., HOJDA Z. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy II.*, s. 207

⁵⁴ Příkladem je knihovna hrabat z Nostic a Rineka v Praze, vzácná historická knihovna ze 17. století, která vznikla sloučením několika starších rodových knihoven a v její sbírkách bylo mnoho souborů starší naučné literatury. František Antonín Nostic zpřístupnil svoji rodovou knihovnu českým vědcům, které vzal do svých služeb. Mezi tyto osobnosti patřil František Martin Pelcl, Jaroslav Schaller, Josef Dobrovský. Jejich studie měly velkou úlohu v procesu národního obrození.

Ještě větší význam však měly ty historické knihovny, které se staly v té době součástí veřejných sbírek. Hmotným předpokladem vzniku skutečné veřejné knihovny v Čechách bylo zrušení jezuitského řádu (1773). Nesmírné bohatství knihoven propadlo státu. Dne 19. září 1773 bylo nařízeno, aby členové řádu vrátili všechny knihy, a aby se vyhotovily seznamy všech knih nebo opisy katalogů knihoven jezuitských kolejí. Stát činil všechna opatření k tomu, aby se zabránilo jejich ztrátě.

Volf uvádí (1931, s. 17), že přes všechna opatření se dostalo mnoho vzácných historických knih mezi široké vrstvy obyvatelstva. Odtud se pak dostávaly v průběhu 19. století do knihovny Národního muzea. Nadšení vlastenci a sběratelé sbírali vzácné, jedinečné památky a ukládali je do muzejní knihovny. Díky této obětavé snaze se zachovalo mnoho cenných děl.

Knihovny českých jezuitských kolejí byly dodány do pražského Klementina. Zde jim byly přiděleny prostory prvního patra, které se staly základem pro zřízení **veřejné knihovny v Praze**. Nejlepší exempláře však putovaly do vídeňské dvorní knihovny.⁵⁵

Za připomenutí stojí, že v této době byla v Praze **další vědecká knihovna**, která měla podle tehdejšího pojetí charakter veřejné instituce. Byla to knihovna pražské univerzity, **tzv. novokarolínská knihovna** v prostorách Karolína.⁵⁶ Beránek, Čornejová, Hojda uvádí (1996, s. 211), že knihovna získávala řadu cenných děl ze soukromých sbírek, např. svoji knižní sbírku ji odkázal hrabě Jan Rudolf Špork, doktor lékařství Jan František Antonín Ering, profesor lékařské fakulty Jan František Löwe z Erlsfeldu a mnozí další.

Zrušení jezuitského řádu vytvořilo předpoklady ke vzniku jedné univerzitní knihovny. Kočí, Petrůň a kolektiv uvádí (1990, s. 301 – 302), že hrabě František Josef Kinský (1739 – 1805) navrhl Marii Terezii, aby byla ke Karolínské knihovně přičleněna bývalá jezuitská knihovna v Klementinu s tím, že jí věnuje knihovnu svého rodu ze zámku Matzen v Dolních Rakousích. Sloučená knihovna dostaly název **Univerzitní knihovna v Praze**.

---

⁵⁵ Podle odhadů se do dnešních dnů dochovalo ve fondech Státní knihovny z knihoven českých jezuitských kolejí kolem 10 000 knih.

⁵⁶ Bělina, Bezděk, Petrůň, Kočí a kolektiv uvádí (1990, s. 301), že vznikla v r. 1638 z podnětu Ferdinanda III., který vyloučil z moci jezuitů lékařskou a právnickou fakultu. Fakulty byly od r. 1654 včleněny do univerzity Karlo-Ferdinandovy.

Dne 30. října 1777 byla veřejnost seznámena s otevřením knihovny, která byla přístupna pro příslušníky pražské univerzity, pedagogy a posluchače, ale také pro všechny zájemce z řad široké veřejnosti. Řízení knihovny bylo zcela německé, což odpovídalo potřebám vládnoucí monarchie. Přesto to byl velký pokrok v procesu zvyšování vzdělanosti v našich zemích.

Obrázek 57: Barokní knihovní sál Klementina

Zdroj: BERÁNEK, K., ČORNEJOVÁ, I., HOJDA, Z. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy II.*, s. 210

Poznámka: Beránek, Čornejová, Hojda uvádí (1996, s. 211), že v polovině 18. století patřila knihovna v Karolinu se svými svazky k největším a nejpozoruhodnějším středoevropským klášterním knihovnám.

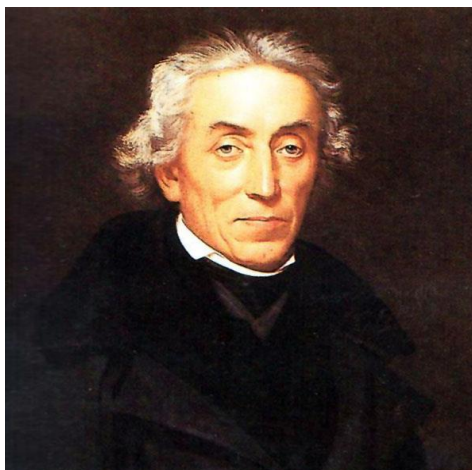
5.2 Veřejné čítárny a půjčovny knih

V 18. století se mezi obyvatelstvem zemí Koruny české rozšiřuje záliba ve čtení zahraničních novin a časopisů. Dle Volfa (1931, s. 10 – 11) se tento zájem dostává z Prahy i na venkov.⁵⁷ Například nejznámější pražská kavárna josefínské doby „U Modrého hroznu“, středisko inteligence, kterou navštěvoval i Mozart, nabízela pro hosty pár tisků k četbě. Stejně také venkov toužil po zřizování čtenářské společnosti.

Z dopisu duchovního Augusta Helferta Dobrovskému dne 10. 2. 1782:

„...Chceme zde založiti čtenářskou společnost v níž by člen platil každým rokem 10 zl na knihy. Tato společná knihovna má obsahovati dobře vybrané knihy. Sám biskup je členem. Asi 20 osob vytvoří tuto společnost. Budou tu knihy pouze z oboru filosofie, filologie, dějin a krásných věd...“⁵⁸

Obrázek 58: Josef Dobrovský

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II*, s. 27

---

⁵⁷ Od 40. let 18. století se stávaly restaurace, malé krámky, obchůdky v Praze a na českém venkově místy, kde bylo možné si zapůjčit noviny a časopisy k četbě. Stávalo se všeobecnou zvyklostí obyvatelstva tyto místa navštěvovat. Např. r. 1788 se v Praze odebíraly tyto noviny a časopisy: z německých – Kellner, Erlanger, Frankfurter Zeit, Frankfurter Journal, Prager Mode-, Brünner, Leipziger, Münchner, Gratzter aj. Z francouzského tisku to byl např. Gazette de Leide, Gazette Wienne, Gazette de Paris, Gazette de Bruxelles, z italského např. Diario di Roma, Gazette di Modena aj. Docházely noviny i časopisy také z Anglie aj. Prager Oberpostamtzeitung vycházel dokonce v **českém jazyce**.

⁵⁸ VOLF, J. *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*, citace s. 11.

V 18. století bylo v Praze velice mnoho knihoven a sbírek, nacházely se však v soukromém majetku, až na **veřejnou knihovnu v Klementinu**. Volf uvádí (1931, s. 13 – 14), že v roce 1771 vybízeli časopis *Neue Literatur* občany k založení veřejné knihovny a sbírky přírodnin.

První čítárnu a půjčovnu knih a časopisů v Praze založil Ondřej Gerle. V půjčovně se nacházely cizojazyčné knihy, o českých nemáme dochované zprávy. Volf uvádí (1931, s. 14), že jeho půjčovna se otevřela pro veřejnost v roce 1781. Aby se zde nepůjčovaly zakázané knihy, dávaly si úřady přes magistrát předkládat evidenci půjčovaných knih a časopisů, které kontrolovaly. Jediná povolená půjčovna zanikla v roce 1796.

Druhou půjčovnu knih si na konci 18. století zřídil v Praze nakladatel a knihkupec František Haas. K činnosti neměl úřední povolení. Po neustálých stížnostech, že provozuje půjčovnu nelegálně, si zažádal Haas o její povolení. Gubernium jeho žádost schválilo, vydalo úřední povolení a oznámilo, že se má v budoucnosti řídit přesně podle dvorního dekretu z roku 1783, a tak v roce 1798 vydává svůj první úplný seznam knih svého závodu.

O půjčovnách knih mimo Prahu se nedochovalo mnoho zpráv. Volf uvádí (1931, s. 34), že do roku 1800 je známá jen půjčovna knihtiskaře Josefa Morgensäulera, úředně povolená 22. prosince 1790, v které byly jen německé a zahraniční tituly oproti veřejné půjčovně J. Kavky, povolené v dubnu roku 1791, **kteřá byla česká, sloužící osvětě a blahu obyvatel**. Obě půjčovny se nacházely v Plzni. O jejich zániků se žádné zprávy nedochovaly, a tak nevíme, byly-li obě půjčovny zrušeny či sdílely osud ostatních půjčoven a čítáren, které byly **nejvyšším dvorním dekretem ze 6. dubna 1799 zrušeny**.⁵⁹

---

⁵⁹ Volf uvádí (1931, s. 39-40), že boj proti čtenářským společnostem a půjčovnám knih zahájil ve Vídni jeden z největších reakcionářů své doby Leopold Al. Hoffmann. Zákaz čítáren byl vyvolán obavou, aby se čtenáři nenakazili francouzskou revolucí. Proto bylo zakázáno číst knihy a časopisy na veřejných místech. Zakazovaly se i takové schůzky, které byly zaměřeny na osvětlu. V jednom městečku u Prahy žádalo několik řemeslníků a měšťanů lékaře, aby jim přednášel ze zeměpisu. Raději než aby trávili čas v hospodách, chtěli čas věnovat vzdělávání. Přednášky trvaly několik neděl. Hned jak se o nich úřady dozvěděly, byly zakázané.

Nový rozvoj veřejných půjčoven knih přichází až po roce 1811. Nejvyšším rozhodnutím z 29. listopadu 1811 bylo opět povoleno císařem Františkem I. soukromé půjčování knih, a to pouze jen na několika málo místech ve Vídni, v Praze, v Pešti, v Budíně, v Brně a v Olomouci. Volf uvádí (1931, s. 46 – 47), že povolení uděloval po dohodě se zemským presidentem dvorní policejní úřad ve Vídni.

Odstavec 7. tohoto výnosu zněl:

„...Aby se pomocí půjčoven vkus čtenářů k nejlepšímu řídil, a aby se staly skutečnými ústavami k pozvednutí vzdělání. Obory, jež musí být v každé půjčovně zastoupeny, jsou vyznačeny takto:

- 1. dobré dějepisné, statistické, přírodovědecké, zeměpisné, místopisné, hospodářské;*
- 2. nejvýznačnější řecké a římské klasiky v původním jazyku a v překladech;*
- 3. důležitější klasiky německé a francouzské, pokud byli v Rakousku censurou dovoleny;*
- 4. výbor význačných spisů pro děti a dospělejší mládež, jakož i výběr vhodných výchovných a morálních spisů pro dospělé;*
- 5. povšechné spisy o starém a novém válečnictví, o taktice a o státním hospodářství...“⁶⁰*

Dozor nad půjčovnami byl v rukou policejních úřadů a knižní revizní komise. Čítárny byly stále zakázány. Průlom nastal ve 20. letech 19. století. Odborné čtenářské spolky, jako např. **pedagogický čtenářský spolek**, patřily do skupiny spolků, o které se komise po pádu cenzury již nestarala.

Mendl uvádí (1947, s. 61), že v roce 1835 byla v bývalém svatohavelském klášteře otevřena **první veřejná čítárna v Praze**.

---

⁶⁰ VOLF, J. *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*, citace s. 46.

Založení odborných knihoven a půjčoven, např. z oblasti lékařsko – chirurgické, chemicko – farmaceutické či právnické, přichází teprve až po roce 1810. Volf uvádí (1931, s. 32), že o tato vzdělávací centra se zasloužily kruhy profesorů a studentů na pražské lékařské a právnické fakultě.

Velkou oblibu měly vedle knih i kalendáře. Dle Volfa (1931, s. 28) byl rozšířený kalendář vlastenecké hospodářské společnosti, později Haasovský (nákladem 55 000 výtisků). Za nejlepší se považoval Spurného **Všeobecný a hospodářský kalendář**. C. k. vlastenecká hospodářská společnost založená roce 1789, přišla s myšlenkou uveřejňovat v kalendářích místo obyčejných příspěvků jakými byly vtipy, povídky a bajky, raději užitečné hospodářské články, rady a návody. Cena českého tisku nebyla vysoká. Odtud plynula snaha vlastenců všemi prostředky šířit lásku ke čtení českých knih.⁶¹

Přehlédneme-li vývoj veřejných půjčoven od posledního čtvrtletí 18. století až do r. 1848 můžeme s určitostí říci, že z důvodu cenzury a zákazů nebylo možné plně rozvinout **tato střediska osvěty**. Byla většinou zaměřena na německé nebo cizojazyčné tituly. Volf uvádí (1931, s. 63), že české spisy bychom hledaly jen ztěžka. U knihoven do roku 1800 máme zprávy jen o půjčovně Kavky, která nabízela četbu v českém jazyce, po roce 1800 víme bezpečně pouze o půjčovně synů Haasových. Omezení knihoven jen na některá velká krajská města, vylučovalo **působení na širší vrstvy obyvatelstva**, a to byl hlavní záměr mocnářství. Pro venkovský lid měly důležitost počtem sice nepatrné, ale obsahem **české knihovny** různých typů, jak je doba v letech 1820 – 1848 u nás vytvořila. Tyto lidové knihovny byly v mnohém jediným **stánkem osvěty**. Byly plodem vlasteneckého nadšení a tvořily národnostní a politické uvědomění, na jehož základech mohl povstat český jazyk.⁶²

---

⁶¹ Janotka, Linhart uvádí (1987, s. 186 – 188), že Češi kupovali knihy zvláště před Štědrým večerem, Zeleným čtvrtkem a posvícením, aby je věnovali svým blízkým. Katolické knihy se kupovaly na vlastním trhu v Praze. Knihy evangelického obsahu se daly sehnat u V. M. Krameria a P. Widtmanna. Od 18. století se začínají objevovat první organizované antikvariáty, které byly často součástí knihkupectví. Knihy se daly rovněž pořídit i na aukci. První řádnou aukci v Čechách uspořádal 22. března 1784 Ondřej Gerle v Praze. V roce 1789 uspořádala pražská c. k. veřejná a univerzitní knihovna vlastní veřejnou dražbu vyřazených děl. Ve dražbě bylo 174 českých a 1 372 cizojazyčných titulů.

⁶² Melmuková uvádí (1999, s. 84), že jistý mlynář–Josef Čejka, stejně jako mnozí, pokládal za svou povinnost pomáhat doplňovat „knihovny“ svých souvěrců, nahrazovat škody vzniklé konfiskacemi. Viděl v knihách nejen **kulturní bohatství národa, ale i nástroj vzdělání**, neboť lid vzdělaný nelze tak snadno ovlivnit. Proto byly proti knihám uplatňovány metody přímo drastické. Není důležité kolik svazků bylo zničeno či odcizeno svým majitelům („libri prohibiti“), rozhodující je, že se to často dělo. Pro jejich majitele to byla obrovská pohroma.

5.3 Knihkupectví a nakladatelství českých knih a časopisů

Dle Hrocha (1998, s. 63) byl průvodním jevem rostoucí vzdělanosti středních a vyšších vrstev **zvýšený zájem o četbu**. Tisklo se více románů a osvětových spisů. Prudce rostl počet novin a časopisů. Koncem 18. století přibývalo specializovaných časopisů zaměřených na vědecké studie. To přispívalo k vytváření veřejného mínění, ale také k nebezpečí, že bude obyvatelstvo manipulováno a zneužíváno. Proto byla tato oblast osvěty v řadě zemí pod vysokou kontrolou cenzury.

V Praze neexistovala instituce, která by se starala o českou knižní produkci. Hoffmannová uvádí (2007, s. 95 – 96), že nejvíce českých knih vycházelo z **tiskárny arcibiskupské** v nájmu vdovy Josefy Vetterlové z Wöldenbrunnu v prostorách Klementinské koleje. V letech 1835 – 1839 se zde tisklo veledílo české literatury – **pětidílný Jungmannův slovník**. Ředitelem, později majitelem podniku byl Josef Špinka, který se zasloužil o **rozvoj tisku českých knih** a přivedl jej k nebývalému rozkvětu. Tiskl se zde i známý časopis pro katolické duchovenstvo. Druhé české nakladatelství byla **tiskárna Jana Hostivíta Pospíšila**. Jeho malá společnost v Hradci Králové si brzy získala pověst českého literárního střediska, která tiskla českou poezii a prózu. V roce 1828 si zřídil Jan Pospíšil druhou tiskárnu v Praze, převzal oblíbený časopis **Jindy a nyní**, které přejmenoval na **Květy české**, později na *Květy*, jež se staly tribunou nejmladší generace literátů. V Praze, v tzv. Anenském klášteře, měl koncem 18. století tiskárnu proslulý sběratel a tiskař Jan Ferdinand ze Schönfeldu. Zde také vycházely v letech 1789 – 1825 **Krameriovy c. k. vlastenecké noviny**. Vůbec **nejstarší české noviny** (překlad novin německých) se pokusil roku 1688 vydat pražský malostranský tiskař Daniel Michálek. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 44), že mu to bohužel úřady ihned zatrhly, neboť je nedal cenzurovat.

Kolébkou prvního českého periodika se stala v roce 1719 pražská tiskárna Karla Františka Rosenmüllera, kde vyšlo **první číslo Pražských poštovních novin**. Tyto noviny vycházely až do roku 1772, kdy byly z důvodu nízkého zájmu čtenářů zastaveny. Trvalo deset let než se podařilo vydávání jediného českého periodika obnovit. Licenci odkoupil knihtiskařský podnikatel **Jan Ferdinand rytíř ze Schönfeldu**.

Kromě Prahy, kde bylo možné zakoupit začátkem 19. století dvoje české noviny (Krameriovi a Schönfeldovi), vycházely také jedny v Bratislavě a ve Vídni. Bělina, Bezděk, Petráň, Kočí uvádí (1990, s. 250), že vedle tohoto tisku vychází v Praze zejména od 80. let 18. století řada osvětových i vědeckých časopisů. **Nejstarším vědeckým časopisem** byly olomoucké Monatliche Auszüge 1747, v Praze 1771 Prager gelehrte Nachrichten a od roku 1775 Abhandlungen einer Privatgesellschaft. Také se tiskly české časopisy sloužící rozvoji řemesel a zemědělství a **zdravotnické osvětě**.

V Pražských novinách nastala pozitivní změna nástupem Josefa Lindy (1789 – 1834), který pozvedl a přiblížil obsah zpráv prostému čtenáři. Lněničková uvádí (1995, s. 46), že v první čtvrtině 19. století začaly vycházet i první české časopisy – **Čechoslav**, který zprvu vycházel jako příloha Kramériusových vlasteneckých novin, od r. 1821 jako samostatný časopis, poučný týdeník, dále **Dobroslav**, **Český Lidomil** a časopis pro katolické duchovenstvo. Významné místo zaujal časopis **Hlasatel český** vycházející v letech 1806 – 1818 zabývající se vlasteneckou literaturou. Novák uvádí (1946, s. 166), že od počátku dvacátých let vychází první vědecký český časopis zaměřený na **přírodovědné, technické a společenské vědy zvaný Krok (1821 – 1840)**, kolem kterého se shromáždila **Jungmannova vědecká škola**, ke které náleželi bratři Preslové, Purkyně, Sedláček a Marek.

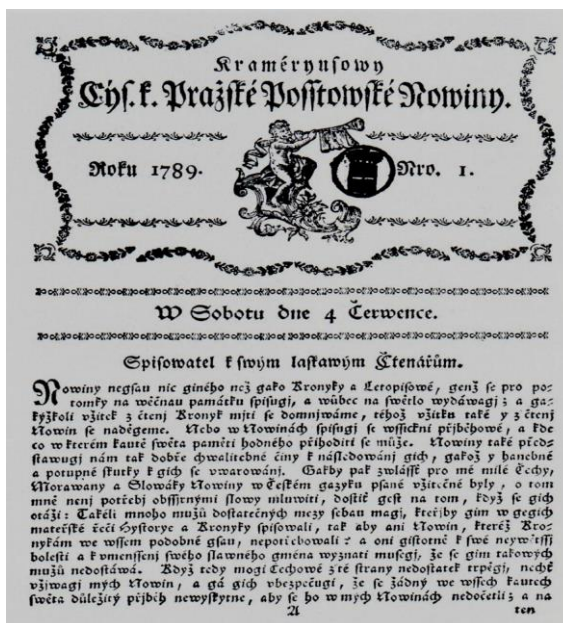
Havránek, Hlaváčová, Petráň uvádí (1997, s. 80), že na českou obrozeneckou generaci měl také velký vliv historicko – beletristický časopis „**Libussa**“ jehož vydavatelem byl Josef Georg Meinert vydávaný v letech 1802 – 1804.

5.3.1 Václav Matěj Kramerius – první novodobý český publicista

Václav Matěj Kramerius (1753 – 1808), se narodil v rodině krejčovského mistra v Klatovech, kde vystudoval jezuitské gymnázium a poté filozofii na pražské univerzitě. Krumlowský uvádí (2009, s. 86), že díky Dobrovskému našel v roce 1778 první skromné, ale existenční zajištění v pražském domě rytíře Jana Františka Neuberka, nadšeného sběratele starých rukopisů a milovníka dějin. Zde se stal Kramerius knihovníkem, opisovačem a tiskařem vzácných přetisků. Osvoji si tiskařské řemeslo a četbou nabyl mnoho vědomostí, ale i aktivních znalostí literární češtiny. V roce 1784 rytíř zemřel a Kramerius přišel o místo knihovníka. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 44), že brzo poté se stal novinářem u Schönfelda.⁶³

Cílevědomost a ambicióznost mladého novináře začala šlechtickému podnikateli brzo vadit. Po řadě nedorozumění a rozdílných pohledů na novinářskou činnost se ve zlém rozešli. Kramerius se v roce 1789 osamostatnil s plánem, že bude vydávat své vlastní české noviny.

Obrázek 59: První číslo Krameriových novin (1789)

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II*, s. 32

⁶³ Dle Herbena (1926, s. 56) **Schönfeldovy c. k. pražské noviny** vycházely po roce 1789 za redakce Václava Tháma až do r. 1791. Jejich obliba nezadržitelně klesala ve prospěch Krameria. V roce 1793 úplně zanikly. Schönfeld těžce nesl konkurenci, a tak podával na schopného Krameria stížnosti, aby ztratil licenci.

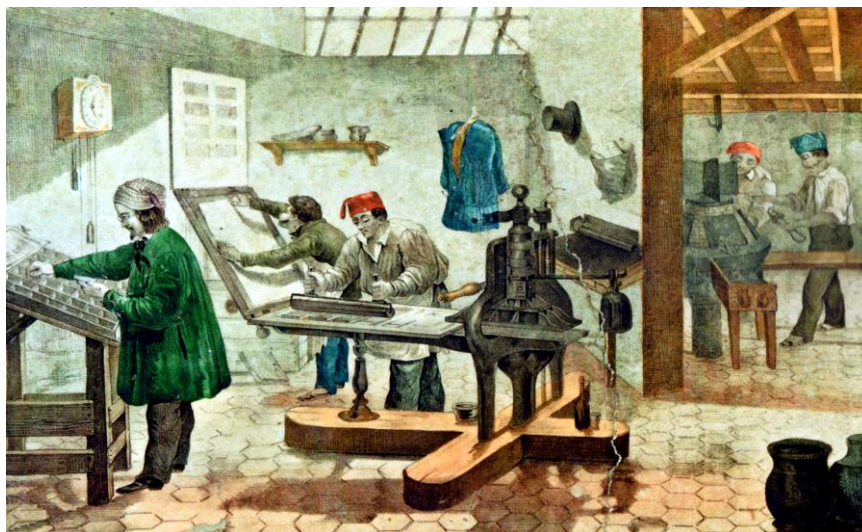
Dle Herbena (1926, s. 32) **první číslo Krameriusových c. k. Pražských poštovských novin vyšlo dne 4. července 1789**. V roce 1791 noviny přejmenoval na Krameriovy c. k. vlastenecké noviny. Ty se zaměřovaly hlavně na **osvětu venkovského lidu**, národní emancipaci, **sociálně-hygienické uvědomění** a odstraňování lidových pověr. Mezi jejich hlavní rubriky patřily úřední vyhlášky, oznámení, vojenské zahraniční i domácí zprávy, novinky z kultury.

Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 48), že noviny řídil devatenáct roků, až do své smrti 1808. Zásluhou jeho syna Václava Radomila činnost pokračovala až do roku 1825. Syn převzal také nakladatelství a tiskárnu, kterou musel později z finančních důvodů prodat.

Fišer, Harna uvádí (1998, s. 32), že ještě větší význam pro osvětu lidu mělo založení **České expedice** nakladatelství a knihkupectví zaměřeného na vydávání česky psané zábavné i naučné literatury. Krameriem založená Česká expedice byla **prvním ryze českým nakladatelstvím v Českých zemích**. Vyšla v něm většina českých knih své doby, a lze proto tvrdit, že založení tohoto nakladatelství bylo jedním z podstatných kroků pro úspěšné vzkříšení češtiny. Nejcennějším počinem patří Kniha Josefova, shrnující pro českého čtenáře obsah a smysl josefínských reforem.

V. M. Kramerius svými knížkami a novinami vykonal nesmírně záslužné dílo. Učil lidi zapomenuté, donedávna zakázané ctnosti – náboženské snášenlivosti. Vydával v té době již neexistující protestantské katechismy, sbírky josefínských patentů, první kalendáře pro venkov.

Obrázek 60: Tiskař (neznámý autor 19. století)

Zdroj: MATYÁŠOVÁ, A. *Vzácné školní obrazy - II. díl - řemesla*, s. 25

5.4 Muzejní sbírky a zrod muzeí

Ve druhé polovině 18. století byly položeny základy pro vznik muzeí. I když k vlastnímu vzniku veřejných muzeí dochází až na počátku 19. století, přece byla vláda Marie Terezie a Josefa II. rozhodujícím obdobím pro vznik novodobých muzeí, tj. ústavů, které soustavně shromažďují, ochraňují a **zpřístupňují sbírky k cílům vědeckým a vzdělávacím**. Bělina, Bezděk, Petráň, Kočí a kol. uvádí (1990, s. 303), že zvýšené požadavky rodičího se průmyslu a společenského pokroku kladly velký důraz na vzdělávání. Stát si plně uvědomoval význam školství. Zdůraznění praktických oborů – matematiky a přírodních věd, rozvoj technických oborů ve školství a hlavně nové didaktické metody zaměřené na praktické potřeby, to byly základní cíle nové školské soustavy. Tyto formy výuky vyvolaly potřebu **názorných pomůcek**, systematických sbírek, které se staly neodmyslitelnou **pomůckou školní výuky a výchovy**.

Z těchto podnětů vznikaly sbírky základního dokumentárního materiálu z oblasti vývoje přírody i společnosti. Sbírký určené pro různé vědní obory se stávaly aktivním činitelem společenského pokroku. Iničiátoři těchto snah navázaly na starší vzory v Čechách. Proslulé bylo **Matematické muzeum**, založené 1722 v Klementinu při jezuitské koleji. Zde byla sbírka vynikajících historicky cenných přístrojů, často s funkcí pouze dekorativní. Tyto sbírky přešly později do majetku Královské české společnosti nauk a jsou dodnes částečně zachovány v Národním technickém muzeu v Praze.

Významnými osobnostmi, které stály u kolébky naší první vědecké společnosti – Královské české společnosti nauk, byly **František Josef Kinský a Ignác Born**.⁶⁴

Hrabě Kinský, spolu se svým přítelem, shromažďoval ukázky všech přírodnin, hlavně českých, v tzv. **Českém muzeu**, které mělo dokumentovat přírodní bohatství zemí Koruny české. Jejich sbírky byly postupně doplňovány dalšími dary celé řady českých šlechticů a vědců.⁶⁵

---

⁶⁴ Ignác Antonín Born (1742 – 1791), osvícenský přírodovědec a zakladatel Královské české společnosti nauk. V českých zemích se podílel na rozvoji vědy a vzdělanosti. V roce 1770 založil Učený klub, ze kterého vznikla v letech 1773 – 1774 **Královská česká společnost nauk**.

⁶⁵ Významné pro tuto sbírku bylo nařízení Marie Terezie, aby Českému muzeu byly zasílány nejlepší exempláře nerostů z českých dolů.

Po neúspěšném pokusu připojit instituci k Soukromé společnosti bylo muzeum se souhlasem panovnice přičleněno k pražské univerzitě. Zde se změnilo v pouhý **přírodopisný kabinet**, avšak s hmotným zajištěním z veřejných prostředků. Mimo tento „přírodopisný kabinet“ vznikaly další sbírky plnící funkci dnešních speciálních muzeí.

Od roku 1771 budoval František Antonín Herget na pražské polytechnice, **technologický kabinet**. Dle Běliny, Bezděka, Petráně, Kočího a kol. (1990, s. 304) to byla sbírka předmětů vysoké hodnoty, modelů, přístrojů, plánů, map a předloh čítající kolem 1 800 kusů. Sloužil svými sbírkami, praktickými vyučovacími pomůckami školní výuce a měl zároveň podporovat rozvoj domácích řemesel a průmyslu zpřístupněním odborným zájemcům z řad mimoškolních odborníků. Tento kabinet přispěl k vysoké úrovni našeho technického školství.

Zvláštní epizodou ve vývoji našeho muzejnictví bylo založení tzv. **technologického muzea Jana Ferdinanda Schönfelda**. Ten shromáždil sbírku průmyslových a technických památek, prací umělců, řemeslníků i domácích a cizích manufaktur. Vrchatka uvádí (1990, s. 304), že všechny tyto sbírky jsou dokladem rozvoje vědecké práce a vědeckého zkoumání i rostoucího vlivu sbírek muzejního charakteru pro společenský pokrok.

Obrázek 61: Příloha k Poslu z Budče – názorný výklad hmyzu

Zdroj: Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského – Posel z Budče. 1851, příloha

5.4.1 Vlastenecké muzeum (Muzeum Království českého)

První myšlenka našeho vlastního národního muzea spadá do roku 1812, kdy byla v časopise **Hesperus – ročník 1812** – uveřejněna výzva k národu od ranhojiče Nenniga z Vyššího Brodu, v níž se praví:

„...Jak dlouho budou muset Čechy nebo Rakousko ještě postrádat to štěstí, nežli se jim dostane přírodnického kabinetu nebo přírodovědeckého musea, jako má Štýrsko od arcivévody Jana? Jelikož v Čechách máme tak znamenité zámožné vlastence z vysoké šlechty a hodnostáře je div, že se nevidí užitečnost takových ústavů...“⁶⁶

Dle Hoffmannové (2007, s. 79) od této doby se vlastenec hrabě **Kašpar Maria Šternberg** (1761 – 1838), teolog, světově uznávaný odborník v oboru paleontologie, zabýval myšlenkou, jak vybudovat ze svých nashromážděných mineralogických, botanických a paleontologických sbírek veřejně přístupné muzeum, jak věnovat své sbírky vlasti. Ve stejné době připravovala v letech 1817 – 1818 skupina nadšených vlastenců, nezávisle na plánech hraběte Štemberka, program českého národního muzea.

Vědecký základ muzea vytvořil hrabě Kašpar Šternberg svou rozsáhlou knihovnou a přírodovědnými sbírkami. Darovací listinou odevzdal novému ústavu 4 000 nejcennějších přírodovědeckých děl, 8 500 minerálů, 500 svazků bohemik a 10 000 herbářových položek rostlin českých i cizokrajných. Položil tak základ sbírek muzea v hodnotě 150 000 zlatých a **stal se prezidentem muzejní společnosti**. Ústav nadále podporoval pravidelnými vysokými splátkami.

Dle Hoffmannové (2007, s. 83) daleko však cennější, penězi, jenž nelze vyčíslit, byl dar **hraběte Josefa Kolovrata Krakovského**. Muzeu daroval celou knihovnu z březnického zámku, která obsahovala rukopisy a pergameny od 14. století čítající 475 svazků. Mnohé dary věnovali i jednotlivci, např. jičínský děkan František Kubíček věnoval muzeu **Balbínův rukopis**, hrabě Josef Nostic daroval šestisvazkovou **Bibli Kralickou** aj. Základem muzejních sbírek mineralogických se stala sbírka Jáchyma Štemberka.

---

⁶⁶ HOFFMANNOVÁ, E. *Karel Slavoj Amerling*, citace, s. 78

Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 427), že dne **15. dubna 1818** bylo na slavnostní schůzi formálně založeno **Vlastenecké muzeum v Čechách** (od roku 1848 zvané České muzeum, a v období let 1854 – 1919 pak Muzeum Království českého), kterému za vzor posloužilo **Františkovo muzeum v Brně**.⁶⁷

Po svém **vzniku roku 1818** nemělo **Vlastenecké muzeum** ještě dlouho svoji vlastní budovu. V letech 1821 – 1846 muzeum sídlilo provizorně ve Šternberském paláci na Hradčanech, a později do roku 1892 v Nostickém paláci Na Příkopě. Muzeum nemělo ani vlastní správu. Hoffmannová uvádí (2007, s. 84 – 85), že až do r. 1820, jí vykonávalo české gubernium za vedení hraběte K. Šternberka, kdy byla císařem povolena Společnost Vlasteneckého muzea jako prozatímní správa. Stanovy Společnosti byly schválené Vídní až v roce 1822. **Ve stanovách § 13 byl požadavek, že všichni členové Společnosti musejí umět plynule číst, psát a rozumět česky.**

Po svém založení byl prozatímní výbor čistě aristokratický. V roce 1819 byl přijat do prozatímního výboru Vlasteneckého muzea jako jeho první neurozený člen **Josef Dobrovský**. O pár týdnů později, dne 29. června, se stal druhým neurozeným členem **František Gerstner**. Významnou osobností v historii muzea byl také **František Palacký**. Svými organizačními schopnostmi, rozhledem a pracovitostí si získal vůdčí postavení mezi představiteli českého národního hnutí a respekt šlechtických představitelů instituce. Podařilo se mu tak odstranit rozpor, který se projevoval v prvních měsících vzniku muzea, kdy převážně aristokratický a přísně vědecký ráz instituce se stal příčinou kritiky vlastenecky naladěné veřejnosti. Jeho zásluhou se posílilo také postavení historických oborů v muzeu. Dle Hoffmannové (2007, s. 88) mělo velký význam pro muzeum i veškerý vědecký život v Čechách a na Moravě založení dodnes vydávaného vědeckého českého časopisu – **Časopisu Národního muzea** (1827) a **Matice české** (1831), která se zasloužila o publikaci základních prací naší české vědy a literatury. Do časopisu přispívali přední vzdělanci své články z oblasti historie, filologie aj. Redaktorem se stal opatrný, ale uznávaný František Palacký. Později tento časopis vydává při Muzeu zřízená **Matice česká**.

---

⁶⁷ Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 425), že dne 29. července 1816 na základě císařského povolení bylo při Společnosti ku povznesení orby, věd přírodních a vlastivědy zřízeno muzeum v Brně nesoucí název Františkovo muzeum. Instituce vznikla za podpory moravsko-slezského guvernéra hraběte Antonína Bedřicha Mittrowského a hraběte Josefa Auersperga. Je to nejstarší muzejní instituce na Moravě a zároveň druhé nejstarší muzeum v Česku. V současné době funguje pod názvem **Moravské zemské muzeum**.

Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 434), že v historii vlasteneckého muzea je významný 1. květen 1824, kdy byly sbírky v přízemí a prvním patře Šternberského paláce slavnostně zpřístupněny veřejnosti. Návštěvní řád v muzeu byl vždy ve středu na vstupenku vydanou prezidentem nebo jednatelem Společnosti. Čítárna, určená ke čtení, měla otevřeno v neděli, úterý, čtvrtek a pátek. Pro cizince bylo otevřeno denně.

V muzeu vznikly vědecké práce, které měly zásadní význam pro rozvoj velkého počtu vědních disciplín.

Obrázek 62: Městské muzeum pražské (1876), autor neznámý

Zdroj: Muzeum hlavního města Prahy

6 VZDĚLÁVÁNÍ A ODBORNÁ PŘÍPRAVA PRACOVNÍKŮ V ŘEMESLNICKÝCH ORGANIZACÍCH, POČÁTKY PRVNÍCH SPOLKŮ

Na přelomu 18. a 19. století se řada řemeslnických dílen mění v manufaktury. V období **průmyslové revoluce** převládla strojní výroba a začaly vznikat první továrny. Řemeslnické výrobě patřilo v hospodářství stále nezastupitelné místo. Například v Praze bylo v roce 1819 ještě 68 cechů a 122 různých řemeslných oborů. S konečnou platností jsou cechy zrušeny 20. 12. 1859, fakticky, ale jejich pravomoci zanikly již před tímto datem. 1. května 1860 nabyl platnosti **nový živnostenský řád**.⁶⁸

Obrázek 63: Vaření piva

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí I.*, s. 267

⁶⁸ Zdroj: Městské muzeum Rakovník, [29. 7. 2014]

6.1 Profesní sdružování řemeslníků – Cechy

První cechy byly u nás zakládány od 13. století. Největší slávy dosáhly v 15. až 18. století. Dle Diviše (1992, s. 6) se z největší pravděpodobnosti české cechy vyvinuly z náboženských bratrstev podporovaných církví. Mistři různých řemesel si zakládali spolky, které mimo náboženských rituálů a úkonů měly poslání charitativní, např. vypravení pohřbu, smutečního obřadu členu bratrstva, podporování vdov a sirotků, půjčky v nouzi nemajetným členům.

Cechy, hrály významnou roli v hospodářském a společenském životě měst. Nejvýznačnější cechy byly **cechy pražské**, k nim se mnohé zemské cechy v menších městech odvolávaly a hledaly u nich radu a podporu.

Dramatické události v průběhu 17. století zastihly cechy v tradiční podobě. Třicetiletá válka narušila hospodářský vývoj země, která byla zpustošena a vylidněna. Důsledkem násilné rekatolizací země mnoho obyvatel opouštělo svou vlast, mezi nimi i řemeslníci. Dle Diviše (1992, s. 12) příliv nového obyvatelstva do měst byl omezen nevolnictvím na venkově, neboť feudálové potřebovali obdělávat své velkostatky. Vláda se pokoušela obnovit hospodářství v duchu dobového merkantilismu, dbala o to, aby dovoz nepřekročil vývoz.

Obrázek 64: Tradiční české výrobky cechu kovářů, kolářů a bednářů

Zdroj: PÁTROVÁ, K. *Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem*, s. 67

Dle Pátrové (2010, s. 13) byly v 18. století řemesla a živnosti rozděleny na **policejní a komerční**, v roce 1776 k nim přibyla ještě kategorie **svobodných živností**. Policejní živnosti byly pod kontrolou státu a příslušníci těchto odvětví museli být povinné organizováni v cechu. Mezi ně patřila potravinářská řemesla, kováři, krejčí, zámečníci a truhláři. Komerční živnosti musely mít také cechovní zřízení, ale měly už svobodné právo udílet mistrovství. Svobodné živnosti, ke kterým se řadila umělecká řemesla, nevyžadovaly cechovní organizaci.

Cechy měly velký význam při předávání řemeslných znalostí mladší generaci. Dle Pátrové (2010, s. 94) v systému tehdejší výuky, kdy **učedník** nastupoval do učení ke konkrétnímu mistru, vystupoval **cech jako garant řádného vyučení**.

Obrázek 65: Korouhev cechu řemenářů, provazníků a sedlářů v Brandýse nad Labem

Zdroj: *Muzeum v Brandýse nad Labem* – stálá expozice [16. 7. 2014].

Řemesla se odedávna sdružovala do skupin. Díky tomu mohla tato sdružení společně dohlížet na kvalitu výrobků, sledovat pokrok, trestat šizuňky, a také lépe prosazovat zájmy vůči státu. Řemeslníci se řídili pevnými pravidly, která uváděla řemeslo v pořádek, proto se v historii někdy setkáváme s tímto názvem. Řemeslník patřil k váženým občanům města. Tehdy patrně vzniklo pořekadlo: „Řemeslo má zlaté dno.“⁶⁹ Vstup do cechů nebyl snadný. Dle Šustové a Franklové (2011, s. 13) pokud byl budoucí učeň poddaný musel od své vrchnosti získat souhlas vyučit se řemeslu. Učení platili rodiče nebo příbuzní učně. Část platby obdržel mistr, část poplatku šla do cechovní pokladny. Učeň nejprve vykonával různé pomocné práce, učil se jednoduchým postupům a posléze postupoval k složitějším tajům řemesla. Život učně nebyl jednoduchý – od mistra nedostával žádný plat, pouze byt a stravu. Byly dovoleny i fyzické tresty. Doba učení nebyla jednotná, a to ani v rámci jednoho řemesla. Unifikovaly ji až generální cechovní artikule. **Vyučený tovaryš musel do světa na zkušenu.** Chtěl-li se stát mistrem, musel složit mistrovskou zkoušku, jejíž součástí byla výroba nákladné mistrovské práce, předmětu či výrobku. Zhotovení práce bylo finančně náročné, proto se často jedinec velmi zadlužil. V cechu musel učeň dodržovat přísná pravidla, být čestný, morální, pracovat s nejlepšími materiály a v největší kvalitě. Cechy určovaly množství i cenu výrobku. Nedodržování řádu se přísně trestalo. Být řemeslníkem znamenalo závazek na celý život.

Dle Šustové a Franklové (2011, s. 13) Všeobecný školní řád (1774) zavedl kromě povinné školní docházky i pro učně tzv. **nedělní opakovací školy**. Tyto školy musela navštěvovat mládež mezi 12. a 20. rokem a učni až do svého řádného vyučení. Od roku 1784 byly při některých hlavních školách zaváděny **čtvrté třídy pro učně**, ke kterým byly připojovány nedělní školy. **Výuka byla zaměřena hlavně na kreslení.** Bohužel tento typ škol se příliš neprosadil, formálně se udržel do roku 1869.

Dle Lehmannové (2014, s. 189) v 18. století došlo v Evropě k zásadním změnám, které potlačily moc cechů. V Anglii se rozproudila průmyslová revoluce, manufaktury a továrny vyráběly rychle a ve velkém množství. Mnozí řemeslníci díky tomu velice zchudli. Na jedné straně cechům konkurovaly továrny, na straně druhé je svazovala přísná cechovní pravidla a nařízení.

---

⁶⁹ Zdroj: *Ctěníce, stálá expozice – Řemesla v pořádku, pořádaná Muzeem hl. města Prahy*. [16. 8. 2014].

V 18. století se císař Karel VI. rozhodl snížit pravomoce cechů řadou patentů. Diviš uvádí (1992, s. 12), že cílem těchto nařízení bylo omezení cechovní autonomie. Bylo zrušeno rozhodování cechů o přijetí mistra do cechu, o počtu pracovních sil v jednotlivých dílnách aj. Podobnou politiku vedl i jeho vnuk, císař Josef II. Cechy všechny státní nařízení zdárně obcházely. A tak definitivní pád tohoto zřízení přinesl až rok 1859, kdy živnosti a řemesla byly prohlášeny za svobodné a každý, kdo si zakoupil živnostenský list, mohl provozovat řemeslo. Od této doby **určoval pravidla pro mistry a učně živnostenský řád** jenž vstoupil v platnost 1. května 1860. Po této době vztah mezi mistrem a učněm upravovala učební smlouva. Dle Šustové a Franklové (2011, s. 13) učební doba byla stanovena na 2 – 4 roky. Vedle praktické výuky v mistrově dílně měl učeň docházet do průmyslové školy, které však v této době ještě neexistovaly. Teprve v roce 1864 bylo vydáno ministerstvem nařízení pro pokračovací a opakovací školy, které měly být spojeny s obecnou školou, popř. nižšími reálkami. Výuka byla zdarma a probíhala každou neděli a ve svátek v délce tří hodin. Přednášelo se čtení, psaní, počítání, živnostenské písemnosti, účetnictví a také kreslení. Hlavním cílem těchto škol bylo **vzdělání malých živnostníků**. Dle Lehmannové (2014, s. 191) věhlasná byla například **Kreslířská škola pro truhláře Bernarda Ludwiga** (1834 – 1897) ve Vídni, kterou navštěvovali i truhláři z Prahy. Všechny tyto školy a odborné kurzy, bohužel bez pevnější organizace, byly zakládány soukromými osobami či spolky. Stát je příliš finančně nepodporoval. Otázka výchovy a vzdělávání nových řemeslníků spolky velice trápila, neboť po celá staletí byly cechy za své učně a tovaryše přímo odpovědné. I když po zrušení cechů byla situace poněkud chaotická, jejich zrušením se očekávalo zvýšení všeobecné úrovně výrobků a zvýšení produktivity řemesel jako celku.

Dle Lehmannové (2014, s. 191) hlavním přínosem nových opatření byl počátek budování **odborného školství**. Největší počet odborných škol byl budován v Čechách, na Moravě a v rakouském Slezsku. Pro stát byly velice významné školy především na zpracování dřeva, skla, porcelánu a keramiky. Roku 1857 vznikla **průmyslová škola**, v roce 1872 byla založena **Československá obchodní akademie**, o rok později **odborná škola zlatnická**, od roku 1885 změněna ve státní **Uměleckoprůmyslovou školu**. V roce 1885 bylo založeno v Praze **Uměleckoprůmyslové muzeum**, které mělo za úkol shromažďovat umělecké práce jako vzor pro řemeslníky.

6.1.1 Vnitřní správa cechů

Symboly cechů byly důležité jako dnes loga firem. Veřejnost podle toho poznala, o jaké řemeslo se jedná. Řemesla měla své patrony z řad světců (např. soustružníci a truhláři měli sv. Josefa a Ježíše). Za účelem veřejné prezentace si cechy pořizovaly korouhve. Užívaly je ve slavnostních průvodech – korunovace, narození potomka vládnoucího rodu nebo při církevních procesích. Korouhve měly obrovské rozměry. Manipulace s nimi byla velmi komplikovaná, nosilo je až 10 mužů. Z důvodů častých úrazů bylo dvorním dekretem vydaným Josefem II. užívání velkých korouhví zakázáno. Povoleny byly korouhve o průměru 1 x 1,5 lokte tj. 60 x 90 cm.

Schůze se konaly v cechovních domech nebo v hospodách. Jednání začalo, když se za přítomnosti cechmistra a jeho členů na stole otevřela cechovní pokladna. Pokladna byla nejdůležitějším předmětem cechů. Do ní se uschovávaly významné dokumenty, pečetidla, příspěvky i peníze vybrané na pokutách. Kladl se velký důraz na výtvarné zpracování pokladny. Před pokladnou musel každý smeknout.

Dle Diviše (1992, s. 9) v čele cechu stál cechmistr, který měl ku pomoci několik „starších“ členů. Cechmistr a starší řídili život uvnitř cechu v duchu schválených zásad a zvyklostí. Vykonávali dozor, odborný dohled nad řemeslem, např. v době trhu. Zastupovali cech vůči orgánům městské samosprávy. Cechmistr míval feruli, jakési žezlo značící jeho funkci, sloužící i k slavnostnímu vyplácení učňů a tovaryšů.

Obrázek 66: Pokladna cechů, kupců a obchodníků Praha 1794 (MMP, i. č. HD002882)

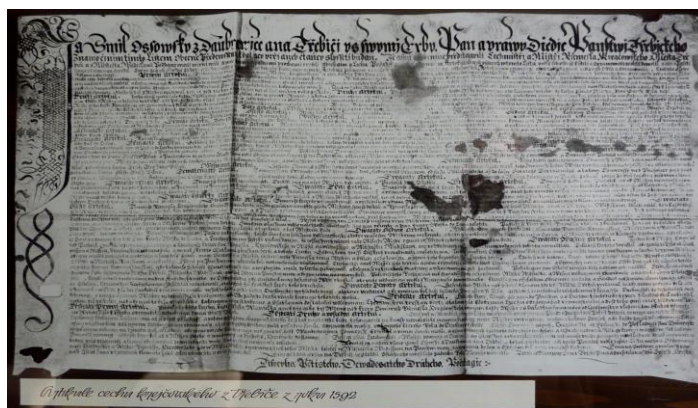

Zdroj: Ctěnice, stálá expozice – Řemesla v pořádku, pořádaná Muzeem hl. města Prahy. [16. 8. 2014].

Dělník v mistrově dílně se z počátku nazýval **pacholek**, **nebo-li učeň** později po vyučení se stával **tovaryšem**. Dle Diviše (1992, s. 10) byl vyučen v řemesle a předpokládalo se, že se později stane mistrem. Jakmile se cech stal v důsledku hospodářského tlaku ochranářskou organizací, začal se tovaryšům ztěžovat přístup k mistrovství a z tovaryšů se stávala vrstva doživotních dělníků. Nejnižší stál v mistrově dílně učedník. V artikulích cechu bylo stanoveno za jakých podmínek může být chlapec přijat do učení. Zpravidla dávali rodiče svého syna do učení ve věku dvanácti let. V první řadě bylo nutné za učení zaplatit nejen mistrovi, ale i cechu. Byla stanovena délka učení a za učně musela být složena peněžitá záruka, že z učení neodejde. Jestliže učení nedokončil, záruka propadla ve prospěch cechu, rychtáře a konšelů.

Pracovní doba byla obvykle 14 hodin, ale i 16 až 17 hodin denně. Na druhé straně bylo mnoho svátků a tovaryši světili pondělí. („od nešpora“ – tj. nepracovali od 15. až 16. hodiny odpolední). Zatímco v dřívějších staletích byli tovaryš a učedník do jisté míry členy rodiny cechovního mistra, od 15. století se mnozí chudí tovaryši, kteří nemohli splnit finančně náročné podmínky vstupu do cechu, stávali věčnými dělníky bez naděje získat mistrovství, založit si vlastní dílnu a trvalejší existenci. Nejstarší formou tovaryšského odporu byla stávka. Stávky byly přísně trestány. Postupem času tovaryši pochopili, že bez své vlastní organizace nemají v tomto zápase s mistry naději na úspěch. Začali proto zakládat **tovaryšské spolky**, nazývané také „menší pořádky“. První statuta tovaryšských organizací známe z roku 1454. Vznikem tovaryšských „menších pořádků“ byla dokončena definitivní podoba struktury cechovníctví v Čechách, která se zachovala až do jejich zániku roku 1859.

Obrázek 67: Artikule cechu krejčovského z Třebíče

Zdroj: Muzeum Vysočiny Třebíč, pobočka Muzeum řemesel Moravské Budějovice

6.1.2 Mistrovská zkouška

Průběh výuky a vykonání zkoušky v cechu kovářů, kolářů a bednářů byl stanoven cechovními předpisy. Pátrová uvádí (2010, s. 66), že podle artikulů pražských kovářů měl adept na mistrovskou zkoušku za přítomnosti zkušených mistrů zhotovit podkovy a následně okovat koně, kterého před zkoušejícího přivedli, několikrát s ním zatočili a zase rychle odvedli. Zkušený tovaryš musel z letmého pohledu na koně připravit podkovy tak, aby koni přesně padly. Pokud uchazeč na mistrovskou zkoušku selhal, bylo doporučeno, aby se ve svém řemesle nadále zdokonaloval. Až si bude jistý svoji zručností a dovedností, má možnost zkoušku zopakovat. K dalším požadavkům patřila např. výroba různých druhů náradí – seker, nožů, nebo okování vozu. Bednáři vyráběli jako svůj mistrovský kus kád', vanu a sud na dospělého muže. K tomuto cechu (např. cechu v Brandýse nad Labem) se někdy přidružovali také zámečníci. Tovaryš, který se chtěl stát mistrem, musel být zručný, řádně vyučený a po minimálně dvou letech výuky u svého mistra předložit své mistrovské výrobky k posouzení. Vyžadovalo se, aby byl uchazeč ženatý a měl městské právo. Bylo nutné se prokázat cechu řádným původem – mít poctivé rodiče.⁷⁰

Obrázek 68: Výuční list krejčovského řemesla Johanese Hofmana (Praha 1773)

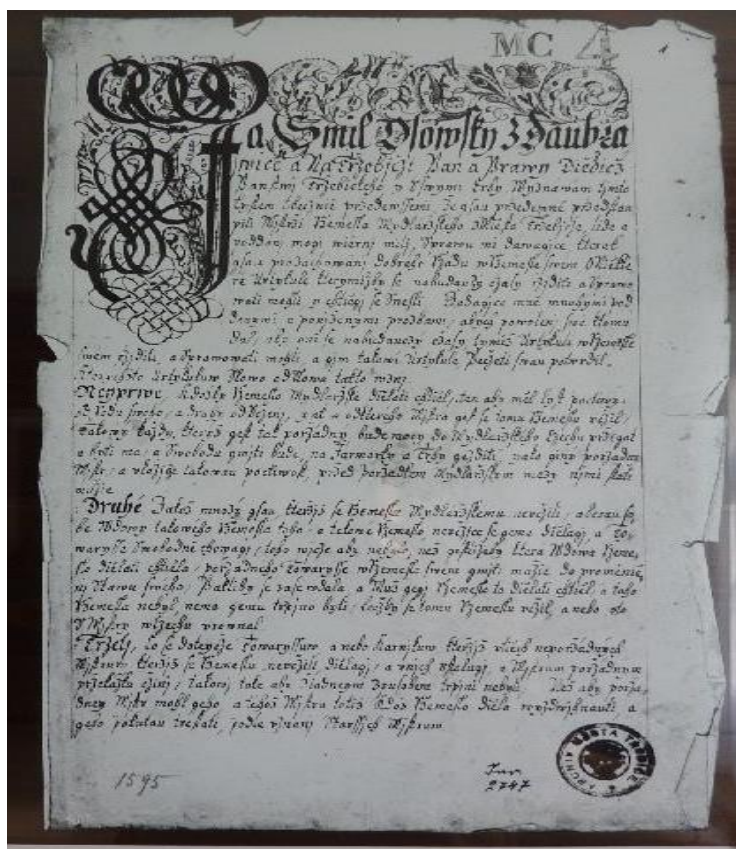
Zdroj: Muzeum hlavního města Prahy, H 007 248

⁷⁰ Ti uchazeči jenž měli své rodiče „nepoctivé“ se automaticky ze studia vylučovali. Jednalo se o děti katů, rasů, ovčáků, lazebníků a lidí žijících na okraji společnosti. Musel se proto doložit doklad o manželském původu chlapce.

Zámečník musel při zkoušce vyrobit zámek na truhlu, sklep, zámek na skobě apod. Každý mistr směl provozovat pouze jednu dílnu a nesměl přetahovat tovaryše od jiného mistra. Statuta cechů také řešila záležitosti ohledně **vandrovních tovaryšů**, kteří **chodili do světa na zkušenou**. Ti, jenž byli ženatí, museli doložit manželčin souhlas s odchodem – vandrem za prací.

Stavební řemesla zastupovali především tesaři, kameníci a zedníci, později i pokrývači. Pátrová uvádí (2010, s. 82), že délka učení u zedníků trvala tři roky, u kameníků pět let. Za přijetí do učení se v 18. století obvykle platili 2 zlaté a 30 krejcarů a 1 zlatý za vosk, stejná částka se dávala po vyučení. Při mistrovské zkoušce uchazeči – kameníci vyráběli krby, sloupy, brány, či jiné architektonické prvky. Zedníci zhotovovali klenuté sklepy, štíty, schody. Později byla součástí zkoušky i teorie zahrnující přípravu výkresů stavby domu, kostela. Tesaři předkládali mistrovi ke schválení např. zhotovený komín, schodiště aj. Rovněž v teoretické části museli umět spočítat náklady – rozpočet a vyhotovit nákres stavby.

Obrázek 69: Cechovní pořádek daný mydlářům

Zdroj: Muzeum Vysočiny Třebíč, pobočka Muzeum řemesel Moravské Budějovice

Role žen v rámci cechů byla velmi důležitá. Dle Lehmannové (2014, s. 22) na samotném počátku se mohly dokonce hlásit do učení a stávat se „mistry“. Řemesla nebyla vyhrazena pouze mužům.⁷¹ Tuto rovnoprávnost však kolem roku 1500 znesnadnilo zavedení povinných vandrů. V té době bylo nepříjemné, aby se samotná dívka, žena vydala do světa na „zkušenu“. Ženské pohlaví bylo příliš slabé na to, aby ochránilo svoji čest. Ženy se tak dostaly do podřízených pozic. Cechovní systém se však bez žen neobešel. Mistr nemohl založit svůj podnik, aniž by nebyl ženatý. Manželka mu byla zárukou dobré domácnosti. Starala se o učně a tovaryše. Zabývala se prodejem výrobků. Jestliže mistrovi zemřela žena, musel se bezpodmínečně znovu oženit. Zemřel-li mistr, vdova přebírala vedení podniku a mohla ho vést i několik let sama. V rámci dobré morálky se ženy znovu provdaly nejčastěji za člena jiného cechu, popř. alespoň za tovaryše.

Postupem doby se situace žen v rámci cechovního zřízení vylepšovala. Lehmannová uvádí (2014, s. 23), že se ženy podílely na práci v krejčovských dílnách, u truhlářů mívaly na starosti malbu ornamentů, zlacení, či vystřihování a kolorování grafik určených k výzdobě nábytku či dekorativních předmětů.

Obrázek 70: Vandrovní knížka Havla Vogela, Praha 1827

Zdroj: Muzeum hlavního města Prahy , H 020 538

⁷¹ Dle Lehmannové (2014, s. 22) Nejvíce dokladů o ženách působících v ceších se dochovalo v německých městech Kolín nad Rýmem, Lubek aj.

6.2 Řemeslnické dílny, manufaktury

Základem městského hospodářství byla **řemeslná výroba a obchod**. V českých zemích, zapojených jen v minimální míře do mezinárodního obchodu, řemeslná výroba stagnovala. Byla odkázána převážně jen na místní trhy. Královská města narážela na konkurenci měst poddanských, která měla podporu svých vrchností.⁷² Nejvážnější **brzdou produkce se stávaly cechy**. Dle Fišera a Harny (1995, s. 270), v některých oborech, např. pivovarnictví, tísnila městskou produkci konkurence šlechtických velkostatků.

Na venkově vrchnost vyráběla potraviny a zemědělské suroviny ve vlastní režii. K tomu plně využívala neplacenou robotní práci. **Neplacená robotní povinnost** zvýhodňovala na velkých šlechtických panstvích i řemeslnou velkovýrobu. Oproti tomu městský řemeslnický mistr býval často odkázán pouze na práci svých rodinných příslušníků. Pravidla řemeslného cechu mu určovala, kolik má vyrábět a za jakou cenu prodávat. Podle Bělina a Hojdy (1994, s. 35) se většina cechovních řemeslníků bála riskovat, neboť se v katolických zemích považoval zisk za něco nemravného, nedůstojného a byl v rozporu s Biblií (obchodníky byli většinou Židé). Chyběly proto peníze na splavnění řek, stavbu silnic, výstavbu a opravu měst. České země byly nuceny zásobovat jiné země habsburské monarchie, přestože samy neměly dostatek surovin (obilí, lnu, dříví). Sklenářství, dříve v plném rozkvětu, trpělo krizí a otřásalo se ve stávkách.

Po ztrátě Slezka nabyla nových dimenzí manufakturní a živnostenská politika státu. Bělina, Rak, Pokorný a kol. uvádí (1992, s. 34), že v nové situaci bylo Čechám přisouzeno zaujmout postavení země s rozvinutou řemeslnou velkovýrobou. Monarchie usilovala pomoci této přeměně vydáváním předpisů o kvalitě výrobků, **zakládáním průmyslových škol (řemeslnických učilišť)**, povoláváním cizích odborníků do země a omezováním tradičních práv cechů.

---

⁷² Z hlediska ekonomického rozvoje bylo nezbytné, aby stát podporoval rozvoj výroby zboží, chránil domácí výrobce, omezoval vývoz surovin s cílem dosažení soběstačnosti ve výrobě a následujícího vývozu hotových produktů. K oživení trhu mělo pomoci zrušení vnitrozemských cel a mýt bránících volnému pohybu zboží. Důležitá byla výstavba silnic pro přepravu zboží.

Dle Hrocha (1998, s. 48) v místech, kde začaly vznikat první manufaktury docházelo k tomu, že se cechy staly nástrojem boje řemeslných malovýrobců proti novým formám organizace výroby.⁷³ Manufaktury nebyly jediným konkurentem cechovní řemeslné výroby. V řadě oblastí vznikala na venkově nový typ **řemeslné malovýroby**, který nespadal pod cechovní předpisy. **Chudí venkované** (chalupníci, podruzi) **se zaučili od zkušenějšího odborníka nějakému řemeslu**. Nejčastěji to bylo předení, tkaní a na zakázku dávali své zboží velkým firmám.⁷⁴ Vznikaly tak regiony, ve kterých se měnil tradiční způsob života. V oblastech kde existovaly podmínky pro domáckou řemeslnou výrobu, vznikala možnost obživy pro nemajetné vrstvy. Tím byly položeny předpoklady pro průmyslovou revoluci – tzv. **protoindustrializace**.

Obrázek 71: Švec – 2. pol. 19. století

Zdroj: MATYÁŠOVÁ, A. *Vzácné školní obrazy – II. díl řemesla*, s. 21

⁷³ Fišer, Harna uvádí (1995, s. 272), že manufaktura je způsob organizace výroby v němž je obsažena dělba práce. **Manufaktura** (z latinského manu facere – práce rukama) je prostorná dílna, ve které je práce rozdělena mezi velký počet pracovníků, z nichž každý dělá svoji přidělenou práci, a to bez využití strojů. Manufaktury představují tradiční podobu kapitalistického hospodaření a k tomuto uskutečnění bylo potřeba mnoho podmínek, např. koncentrace individuálního kapitálu, široký trh pro prodej vyrobených výrobků, ale hlavně pracovníky. Předpokladem vzniku manufaktury byla velká poptávka po určitém druhu zboží a nahromadění prostředků, který její založení umožnil.

⁷⁴ Dle Šustové a Franklové (2011, s. 15) se tkalcovství v roce 1755 stalo první tzv. svobodnou živností, u které nebylo nutné skládat mistrovskou zkoušku.

V 18. století se setkáváme s velmi rozvětvenou domácí výrobou, lidé pracovali doma, nebo v několika malých dílnách. Fišer, Harna uvádí (1995, s. 272), že domy obešel faktor – obchodní zprostředkovatel, který buďto sám, anebo ve službách obchodní firmy navštěvoval domácí výrobce, zejména tkalce, skláře poskytl jim materiál na výrobu a pak zpětně vykupoval jejich hotové výrobky. Za tuto práci obdržely mzdu. Tato organizace výroby **není ničím jiným než rozptýlenou manufakturou**. Mrázek uvádí (1964, s. 490), že ty manufaktury byly přechodným jevem a postupně buď zanikly, nebo se přeměnily v **manufaktury soustředěné**, v nichž byla soustředěna veškerá výroba.

Po úpadku sklářství a hornictví se manufakturní podnikání soustředilo především na textilní výrobu. Podle Běliny a Hojdy (1994, s. 36) byly manufaktury odkázány na ruční práci dělicí se do celé řady jednoduchých úkonů v zájmu co největšího zrychlení výroby. Nejstarší manufaktura vznikla na našem území počátkem 60. let 17. století v Ivančicích u Brna. V 18. století jsou šlechtou zakládány bavlnářské a plátenické manufaktury, měšťané podnikají v soukenictví. Klíma uvádí (1995, s. 9), že je založena např. Verneřická manufaktura, Kinského manufaktura na výrobu barchetu, v Praze vzniká v pol. 18. století manufaktura na výrobu bavlněných látek. Z ciziny přicházejí na pozvání odborníci, kteří zde **zaučují mistry, dělníky**, do škol se zavádí **výuka předení**. Stát již v 70. let. 18. století zaručuje některým textilním odvětvím svobodu podnikání.

Obrázek 72: Manufaktura (Junek Václav 1930, Komenium Praha)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

6.2.1 Hutnictví a sklářství

Dle Fišera, Harny (1995, s. 272), nelze přesně určit počátek vzniku manufaktur v hutnictví. Tavba kovů se prováděla vždy mimo cechy. Tavící pece a hamry byly zakládány na panství v režii šlechty. Zaměstnávaly několik desítek dělníků, kteří za svou práci dostávali zapláceno. Šlo o soustředěné manufaktury s pokročilou dělbu práce.⁷⁵

Na podobných principech začaly vznikat **sklářny**. Sklářství vznikalo především v lesnatých a pohorských krajích (Jizerské hory a Pošumaví). Zprvu šlo o nevelké hutě, jejíž rozvoj opět podporovala šlechta. Ta disponovala potřebnými surovinami, vlastnila lesy – mohla tedy dodávat dříví pro sklářské pece a v majetku měla i lomy na křemen. Výroba skla si vyžadovala odborníky. Dle Fišera, Harny (1995, s. 272) šlo v první fázi o odborníky z cizích zemí. Ti si zde kupovali privilegia, **najímali a zaučovali pracovníky**, organizovali a řídili výrobu. České výrobky svou kvalitou předčily i konkurenční sklo benátské. Český křišťál se vyvážel do Francie, Španělska, Ruska, Polska, Pruska, atd. **Vrcholné období českého skla bylo na přelomu 17. a 18. století.**

Obrázek 73: Sklář (Ilustrace - pravděpodobně F. Leiberg, 19. století)

Zdroj: MATYÁŠOVÁ, A. *Vzácné školní obrazy - II. díl řemesla*, s. 22

⁷⁵ Dle Kratochvíla (1961, s. 299) v 18. st. zůstávala průmyslová výroba na stupni rukodělném v režii manufaktur, neustále však rostla. Koncem století bylo v Čechách kolem 60 hutí na zpracování železa a 20 na Moravě. Sklářských hutí bylo 79.

Dlouhodobá světová obliba českého skla nenutila odborníky příliš k zdokonalování a k novým inovacím. Zatímco jinde konkurence zaváděla ve výrobě nové techniky, u nás se technicky zaostávalo. Již koncem 18. století dobývá vůdčího postavení ve sklářství Anglie.

Zhroucení českého sklářství koncem 18. století se projevilo sociální krizí a dlouhotrvající nezaměstnaností velkého počtu příslušníků tohoto vznešeného řemesla. Mathesius a kol. uvádí (1939, s. 214 – 215), že stát hledal všemožná řešení, aby zamezil ztrátě kvalifikovaných odborníků.⁷⁶

Ti nejčastěji odcházeli do ciziny předávat své **odborné znalosti a dovednosti** za daleko vyšší mzdu. Již v roce 1767 byl vydán zemskou vládou sklářský regulativ upravující počty učňů, doporučoval uzavírat pracovní smlouvy, **pro tovaryše pracovní pasy**, povinnost hlásit změnu pobytu aj. Všechna tato nařízení měla **jediný cíl – zabránit obávanému vystěhování domácích sklářů a prozrazení výrobního tajemství a technik do ciziny**. V roce 1799 pracovalo v Čechách 79 hutí oproti roku 1810, kdy jejich počet klesl na 53.⁷⁷

Obrázek 74: České sklo z poslední čtvrtiny 18. století
(Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze).

Zdroj: BĚLINA, P., BEZDĚK, K., KOČÍ, J., PETRÁŇ, J. a kol.
Počátky českého národního obrození (1770 – 1791), obrazová příloha

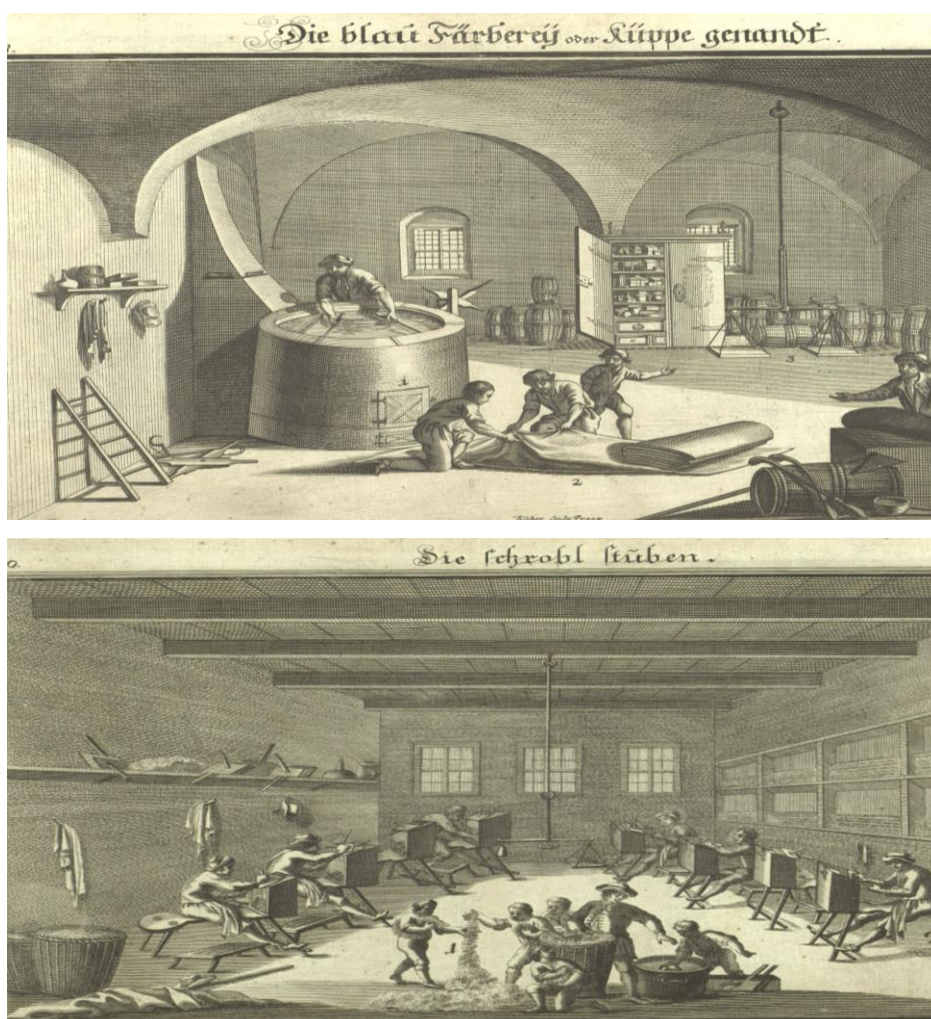
⁷⁶ Mathesius a kol. uvádí (1939, s. 214 – 215), že v letech 1794 – 1806 byla vyplácena nezaměstnaným sklářům v Čechách z veřejných prostředků pravidelná předem stanovená tzv. provise – **podpora v nezaměstnanosti**. Byl to **první pokus o zavedení sociální dávky**.

⁷⁷ Novák, V. a kol. uvádí (1997, s. 133), že v českých zemích byla nejstarší manufaktura na výrobu porcelánu založena v roce 1792 v Slavkově. Druhá nejstarší česká porcelánka se nacházela v Klášterci nad Ohří a vznikla o dva roky později. Založil jí J. N. Weber s přičiněním majitele panství F. J. Thuna.

6.2.2 Textilní výroba

Po celá staletí lidé spřádali a tkali látky doma ručně na kolovrátcích a ručních stavech. To byl systém domácí výroby. Dějiny světa uvádí (2003, s. 262), že v pol. 18. století byly vynalezeny stroje, které zrychlily spřádání i tkaní, byly však pro domácí dělníky příliš drahé a složité. Podnikatelé postavili továrny, do kterých umístili stroje a najali dělníky, kteří vykonávali vždy jen jeden typ jednoduché práce. Dle Klímy (1955, s. 320) znamenala druhá pol. 18. století v průmyslovém vývoji Čech velice významnou dobu, kdy se obchodní kapitál daleko více soustřeďoval v rukou domácího obyvatelstva. Ti se hlavně v oblasti **plátenictví a soukenictví** zabývali obchodem a měli značné jmění. Manufaktury vznikaly na nejrůznějších místech naší země.

Obrázek 75: Práce v soukenické manufaktuře v Horním Litvínově

Zdroj: VALDŠTEJN, J., J. *Národní technická knihovna*

Významnou osobností v oblasti plátenictví byl majitel panství Potštejn – **Jan Ludvík Chamaré**. Pocházel přímo ze střediska slezského plátenictví a měl řadu předpokladů k tomu, aby v Čechách zavedl výrobu podle slezského vzoru a vybudoval podniky na zušlechťování českého plátka. V roce 1754 zřídil Jan Ludvík Chamaré bělidla na bělení plátka. V Čechách se tkalo plátno z hrubé příze, která se bělila pouze na domácích bělidlech, kde se plátno či příze rozprostřely na louce a polévaly vodou. Touto metodou se však nedocílilo oné bělosti jako při bělení v komerčních bělidlech. Plátno bylo nažloutlé.

Další problém spatřoval majitel panství ve výrobě tkaní stejnoměrného plátka. Bylo nutné **naučit přadleny a přadláky** vyrobit stejnoměrnou, dobrou a trvanlivou osnovnou přízi. Proto podal v roce 1755 komerčnímu konsesu návrh, aby mohl na svém panství **v Potštejně zřídit tkalcovskou a přádelnickou školu**, do které by byly přivedeny přadleny z celého okolí. Nejdříve měly být vyslány z každého panství rokytnického, rychnovského, opočenského dvě zručné přadleny, které by zůstaly ve škole tři týdny. Pod vedením zkušeného přádelnického mistra se měly naučit příst a vyrábět jemnou přízi. Po jejich vyučení přišlo dalších pět až šest přadlen z každé oblasti.

Dle Klímy (1955, s. 322) výsledky **přádelnické a tkalcovské školy** přinesly úspěchy. Chamaré ve své zprávě komerčnímu konsesu napsal, že právě končící přadleny a přadláci se naučili této výrobě tak snadno, až byl z toho velmi překvapen. Současně se zřízením škol začal Chamaré budovat mandly, valchy, sušárny, ale také domky pro tkalce ve kterých měli nejen bydlet, ale i pracovat. Dle Klímy (1955, s. 326) bylo hlavním cílem zavést výrobu těch druhů jemných pláten, které se v krajích nevyráběly. Pro tento záměr sehnal řadu odborníků. Ze Slezska získal tkadlenu Scheerovou, velmi zkušenou odbornici na tkaní a úpravu ubrusů a závoje. Ta měla **učit místní tkalce**. Za tuto práci dostala poměrně vysokou mzdu.

Rozvoj textilní výroby podporovala vláda. Bylo nezbytné, aby manufaktury měly **dostatek kvalifikovaných sil**, hlavně přadláků a tkalců. Klíma uvádí (1955, s. 359), že od roku 1755 v některých místech Čech, kde se rozvíjela plátenická výroba, bylo usilováno o to, aby se **zřizovaly přádelnické a tkalcovské školy**, ve kterých by se zdokonalovali přadláci z okolí, aby byla jejich příze lepší, a vyrobili husté a pevné nitě.

Marie Terezie podporovala domácí výrobu nařízením z 30. června 1759, kdy zakázala dovoz vlněných výrobků do Čech, neboť domácí výroba byla plně schopna zásobovat vnitřní trh. Vláda vydala nařízení, kterým se přikazovalo nejvyšším zemským úřadům v Čechách i na Moravě **zřizování přádelnických škol**. Města měla poskytovat potřebné budovy. Učitelé byli placeni státem. V těchto školách se měli učit lidé bez práce, tuláci, děti řemeslníků a sirotci. **Přádelnické školy měly navštěvovat i dospělé dívky**. Předání bylo svobodným zaměstnáním, zde neplatila žádná cechovní omezení. Patent, který žádal po vrchnosti zřizování přádelnických škol, dovoloval tuto aktivitu přenést na obce, cechy i jednotlivce. Vrchnost nesměla této činnosti bránit pod pokutou 100 zlatých.

Klíma uvádí (1955, s. 362), že již v roce 1765 byla zřízena **přádelnická škola na vlnu** v České Kamenici. Po čase byla škola rozšířena pro dívky z panství Horní Police a Markvartic. Školy se podle nařízení snažily získat zkušené mistry, aby se učni naučili práci s vlnou. **Řada přádelnických škol vznikala v Kynšperku, v Horním Slavkově, v Chebu**, kde se učilo kolem sedmdesáti učňů. Po vydání patentu o zřizování přádelnických škol byly zakládány **školy na předání bavlny** na Litoměřicku, ve Štětí, v Bezně, na mělnickém panství. Klíma uvádí (1955, s. 371), že od roku 1772 byly v provozu další **přádelnické školy ve Všerubech, v Klenčí a v Nové Kdyni**. Zde se učili zájemci jemnému předání. I přestože se v uvedených školách vyučilo od roku 1772 – 1775 kolem 1 400 přadláků, tento stav stále nestačil. Byly proto zřízeny další školy v Klatovech a v Koloveči.

Obrázek 76: Přádlena – Pietro Longhi

Zdroj: *Největší malíři – Pietro Longhi (týdeník č. 80)*, s. 9

V přádelnických školách se měli zúčastnění po dobu jednoho měsíce učit třídit a rozčuchávat vlnu, drást i česat. Klíma uvádí (1955, s. 361), že v roce 1766 bylo vládou nařízeno zřídit vedle přádelnických škol také **tkalcovské školy**. Dvorský dekret z roku 23. října 1766 oznamoval, že plátenictví a soukenictví se považuje za **hlavní průmyslová odvětví v Čechách** a má se bezprostředně podporovat.

Dle Kratochvíla (1961, s. 299) koncem 18. století bylo zaměstnáno v plátenictví již 800 000 lidí. Z toho se zabývalo 200 000 předením lnu a 600 000 výrobou plátna. Přadláků vlny a bavlny se evidovalo kolem 100 000.

Mendl uvádí (1947, s. 54), že nově zakládaným podnikům byly poskytovány podpory a uvolňována cesta individuální podnikavosti. V roce 1754 byly z cechovních řemesel vyděleny obory, které měly význam pro obchod v širším měřítku. Jednalo se zprvu o řemesla textilní, obchod s plátnem a sukny, řemesla kovodělná, sklářství, výroba papíru a také **knihtisk**. V těchto řemeslech byl umožňován svobodnější rozvoj výroby. V roce 1783 císař Josef II. zrušil v Čechách řeznické cechy, každý mohl volně prodávat maso a své masné výrobky. Také byla udělována privilegia na zřízení svých vlastních „továren“ a tím možnost vynětí z cechovních předpisů. **Manufaktury se staly tzv. předstupněm pro vznik továren.**

Obrázek 77: Vyšívárna v hornolitvínovské manufaktuře

Zdroj: KLÍMA, A. *Manufakturní období v Čechách*, obrazová příloha

6.3 Továrny

Podle Hrocha (1998, s. 49) využití nových vynálezů a jejich zavedení do výroby zrodilo tovární velkovýrobu, čímž začal jeden z největších převratů v životě lidské společnosti – **průmyslová revoluce**.⁷⁸

V první polovině 19. století vznikaly nové moderní výrobní techniky, které pronikaly i do starých živností. Dle Mendla (1947, s. 58) příkladem může být knihtisk. S dokonalými stroji pokračovala i **koncentrace výroby**.

Fišer, Harna uvádí (1998, s. 72), že v průmyslové výrobě zůstávaly brzdou rozvoje řemeslnické organizace – cechy a jejich cechovní předpisy. Jejich monopol ukončil v roce 1859 živnostenský řád. Podobně na tom bylo i hornictví, které se až do roku 1854 řídilo starým horním zákonem. Z důvodu rychlých hospodářských a ekonomických změn dochází k růstu průmyslových podniků spjatých s velkostatkem. Narůstá rovněž počet měšťanských podnikatelů podílejících se na tovární výrobě. Po rychlém nástupu německého kapitálu začíná do českého pohraničí pronikat s určitým zpožděním česká buržoazie. Nadále zůstává nejvýznamnějším odvětvím textilní průmysl. I ten je ovlivněn modernizací tovární výroby. Domácí tkalci bavlněných látek se snaží odolat tovární konkurenci i za cenu krutého snížení životní úrovně.

Podobně je na tom i **soukenictví**, kde musí tovární výroba nadále překonávat cechovní bariéry. Náporu tovární výroby je vystaveno podomácké tkaní lněných látek. Jejich sociální situace byla ještě tíživější než u výrobců sukna. Ovšem ani sociální životní a pracovní podmínky dělníků v textilních továrnách nebyly růžové.

Zpracovatelský průmysl se rozvíjel v úzké návaznosti na rozvoj zemědělství. Největší vzrůst výroby zaznamenalo **pivovarnictví**, lihovarnictví, novým odvětvím byly **škrobárny**, které zásobovaly textilní továrny. Velkými změnami procházelo **cukrovarnictví**. V historii českého cukrovarnictví zaujímala Praha čestné místo. Mendl uvádí (1947, s. 58), že za Koňskou branou na svém dvoře zřídil prezident Vlastenecko-hospodářské společnosti hrabě Canal v roce 1811 **pokusnou stanicí, kde se měl každý seznámit s výrobou cukru. Střediskem průmyslu v Praze se stal Karlín.**

---

⁷⁸ Klíma uvádí (1995, s. 10), že pojem továrna se používá tam, kde se používá k výrobě mechanických strojů, zatímco v manufaktuře převládá rukodělná práce, obdobně jako v řemeslné výrobě.

Přechod k tovární výrobě a rozšiřování železniční sítě zvýšily prudce poptávku po železářských výrobcích. Hutnictví v českých zemích, byť mělo staletou tradici, jen obtížně zápasilo s konkurencí z Anglie a z Německa, která používala modernější technologie. Největší potíže postihly železárny spjaté s bývalými šlechtickými velkostatkami. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 73), že lepší vyhlídky měly továrny zakládané v blízkosti kamenouhelných pánví. V českých zemích šlo zejména o **Vítkovické železárny a hutě Kladenské železářské společnosti založené 1852 a v roce 1857 přeměněné na Pražskou železářskou společnost.**⁷⁹

Obrázek 78: Vysoká pec na Kladně – 50. léta 19. století

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II.*, s. 74

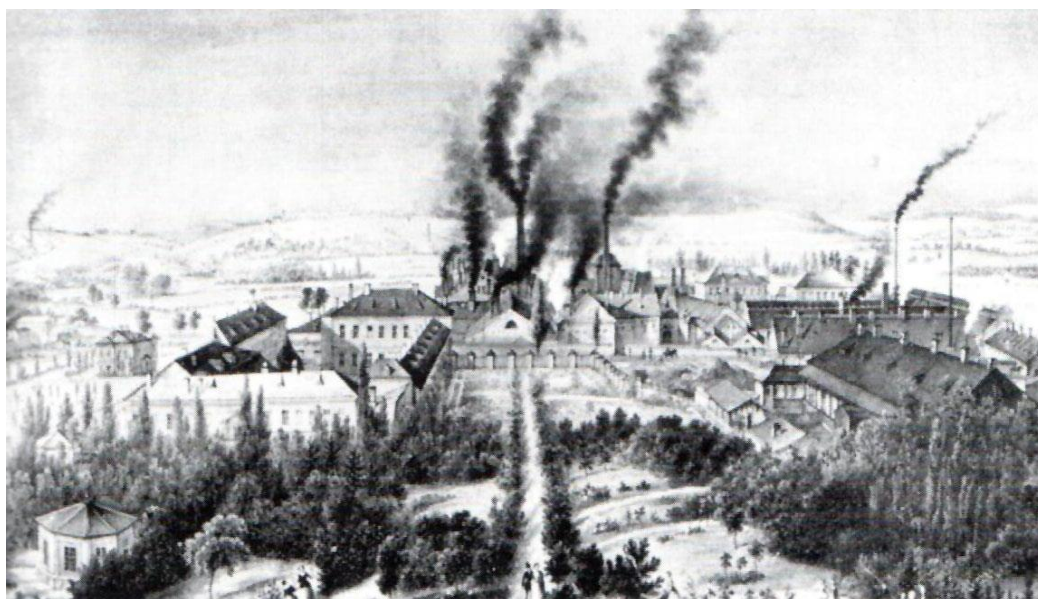
---

⁷⁹ Na území dnešního Moravskoslezského kraje se na počátku 19. století nacházelo velké množství železářských hutí, které využívaly místní zdroje: železnou rudu, vodní zdroj z řeky Ostravice a dřevěné uhlí ze zdejších lesů. V roce 1828 bylo na návrh F. X. Riepela rozhodnuto o výstavbě vysokých pecí ve Vítkovicích. V roce 1835 se majitelem Vítkovických železáren stalo Vítkovické těžilstvo v čele s bankéřem S. M. Rothschildem. V období 1843 – 1873, kdy byly železárny majetkem Rothschildů, se počet zaměstnanců zvýšil desetinásobně z původního počtu 370 pracovníků. **Pro své dělníky stavěl zaměstnavatel domky a noclehárny, zřízen byl také primitivní špitál, který byl v roce 1853 nahrazen závodní nemocnicí.** Pod Rothschildovým vlivem dochází ke skutečnému rozkvětu železáren, konečně byla dostavěna také první vysoká pec zapálena v roce 1836. Jako první v tehdejšíhabsburském soustátí vyráběla železo pomocí koksu. Od roku 1843 měly Vítkovické železárny v provozu již dvě vysoké pece a úroveň produkce se vyrovnala frýdlantským železárnám.

Nejprudší rozvoj zaznamenalo strojírenství.⁸⁰ První strojírny vyrábějící pracovní stroje vznikaly při textilních továrnách na počátku 19. století. Lněničková uvádí (1995, s. 18), že tyto první dřevěné stroje vyráběli koláři či sekerníci. Za nejstarší strojírnu u nás, je považována mechanická dílna Heinricha Luze z Württemberska založená roku 1821 ve Šlapanicích u Brna. Na počátku 40. let 19. století bylo v českých zemích již 23 velkých strojíren a více než 120 dílen zaměstnávajících asi 1 600 osob. Tyto podniky sehrály významnou roli při industrializaci celé naší společnosti. Pro potřeby trhu se začaly specializovat na strojírny vyrábějící vodní čerpadla, parní kotle pro potřebu železnic, cukrovarů a jiných odvětví. Pro tyto účely byla nezbytná potřeba **kvalifikované pracovní síly**. Lněničková uvádí (1995, s. 23), že např. zaměstnanci železnic se rekrutovali z řad řemeslníků. Pro výkon své profese museli nejdříve **absolvovat školení a jako zaměstnanci dodržovat stanovené služební předpisy**.

Obrázek 79: Vítkovické železářny z poloviny 19. století

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II*, s. 73

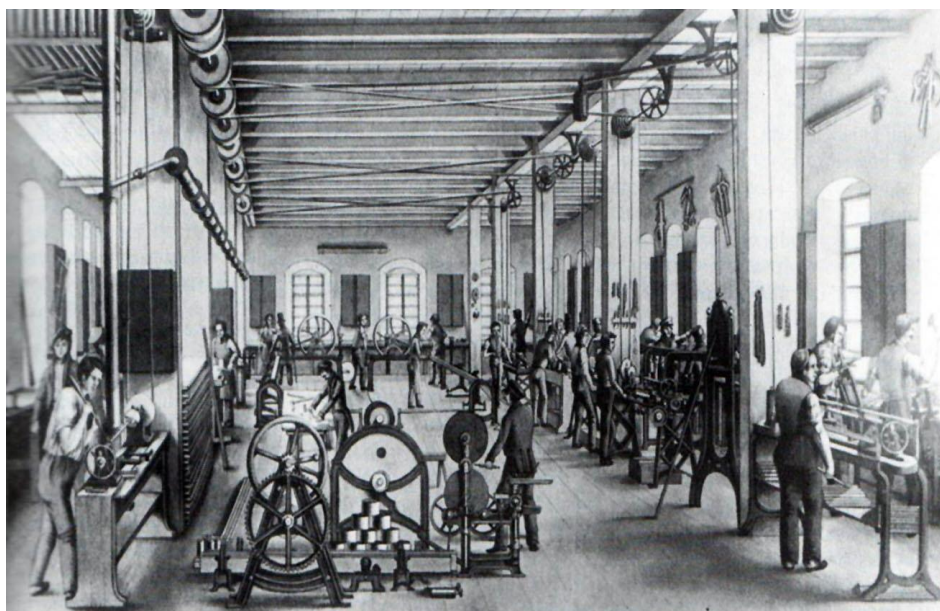
⁸⁰ Měsíčník *Epocha* (1902, s. 101) uvádí, že z počátku se větší stroje (např. parní stroje) kupovaly hlavně ve vyspělé průmyslové Anglii. Kolem roku 1850 již měly Čechy větší strojírny, z nichž některé dosáhly světového jména. Na vysoké úrovni byla továrna na parní i pracovní stroje, jejíž **zakladateli byli bratři Thomasové, založená ve dvacátých letech 19. století** v Libni. Kolem roku 1850 odkoupil továrnu podnikatel Joseph John Ruston a výroba se zaměřila na výrobu železných parníků (v současnosti Pražská strojírna a. s.). Z dalších strojíren to byla strojírna Ringhofferova zaměřená na kovové a měděné zboží a strojírna firmy Breitfeld a Evans v Praze a jiné.

Z počátku byl u nás **nedostatek odborníků**, a proto první strojírny zakládali především **zahraniční odborníci** z Anglie, Německa, Dánska. Také většina mechaniků pocházela z ciziny. Tato odvětví byla schopna brzo plně konkurovat zahraniční výrobě zejména v oblasti výroby zemědělských strojů.

Rozvoj českého hospodářství dlouho trpěl tím, že bohatší vrstvy měly nedůvěru k domácímu zboží a libovaly si ve výrobcích dovezených z ciziny. Mendl uvádí (1947, s. 60), že v roce 1791 uspořádal královský český komerční rada Josef Ant. Schreyer v refektáři pražského Klementina **průmyslovou výstavu**, aby se dokázala dobrá kvalita českého zboží. Roku 1828, 1829, 1831, 1833 a 1836 byly v Praze další průmyslové výstavy. Od roku 1829 byly na nich udělovány medaile s českým nápisem „**Wlast ctí českou přičinlivost**“. Zemědělské výstavy měly veliký význam pro šíření dokonalejšího zemědělství v českých zemích i jako **osvěta venkovského obyvatelstva**.

V roce 1829 byla na návrh hraběte Josefa Dietrichsteina a za účasti hraběte Chotka založena **Jednota ke povzbuzení průmyslu v Čechách**. Činnost zahájila v roce 1833 a již o rok později vydává **první odborný technologický časopis v Čechách**.

Obrázek 80: Bracegirdelova strojírna v Brně z poloviny 19. století

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II.*, s. 81

Poznámka: Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 404), že zákonná ochrana chránící ženu se prosazovala v soukromém sektoru velmi pomalu, ve státní sféře rychleji. Ve státních továrnách byla už od konce 30. let 19. století omezena práce žen při manipulaci s těžkými břemeny (dodnes platná hranice 15 kg), dále pro manipulaci s otevřeným ohněm, V roce 1911 byla zakázána noční práce žen.

6.4 Vzdělávání řemeslníků, mistrů a tovaryšů – nedělní školy

Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách, založená v roce 1833, si dala za cíl zvýšit úroveň průmyslové a řemeslné výroby v českých zemích **soustavným vzděláváním dělnických a dílenských učňů, mistrů a tovaryšů**. Hoffmannová uvádí (2003, s. 28), že začala v širokém měřítku prosazovat **učňovské školství** zaměřené na chemickou technologii a technické obory.

Hoffmannová uvádí (2007, s. 154), že již roku 1835 zřídil kníže Friedrich z Oettingenu, významný člen Jednoty, na svém panství ve Zbraslavi **nedělní řemeslnickou školu**. Účelem této školy bylo „povznést vzdělání chudé řemeslnické třídy“. Učební program této lidové **školy pro mistry, učedníky a tovaryše** byl uspořádán tak, aby si uchazeči o studium při minimálních časových i finančních nákladech mohli doplnit základní vzdělání, a tím si **zvýšit potřebnou kvalifikaci**. Výuka probíhala každou neděli a svátek po bohoslužbě od 8 do 10 hodin. Přednášela se zdarma aritmetika, základy geometrie, mechanika a základy chemie. Vyučovacím jazykem byla čeština, neboť se do prvních ročníků zapsalo 47 žáků převážně české národnosti. Ředitelství Jednoty drželo patronát nad touto **experimentální školou**, navštěvovalo vyučovací hodiny, upravovalo učební osnovy, zkoušky. Její zkušební provoz měl posloužit ke zřizování dalších průmyslových učilišť. Velkou roli v tomto cíli sehrála vzdělanostní úroveň našeho obyvatelstva.

Obrázek 81: Živnosti – kovář 19. století

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

O dva roky později (1837) zřizuje Jednota pro povzbuzení průmyslu **odbornou nedělní školu pro řemeslníky v Praze v Havelské ulici**. Přednáší se také v Klementinu a v budově Techniky v Husově ulici. Mendl uvádí (1947, s. 62), že zprvu ve škole převládal německý jazyk. Aby se vyhovělo česky mluvícímu obyvatelstvu, byly brzo zavedeny vedle německých i české **přednášky z oblasti aritmetiky, geometrie, účetnictví, strojnictví, kreslení a rýsování a chemie**. Přednášky byly pro tovaryše, průmyslníky, mistry, učně a pro všechny, kteří si chtěli prohloubit nejen obecné ale i technické znalosti. Všechny pojil zájem o vzdělání. Hoffmannová uvádí (2003, s. 28), že návštěvnost na přednáškách vzrůstala a to i díky poutavým výkladům doktora Amerlinga. Každý řemeslník se chtěl pochlubit „zápisnou knížkou“ z nedělní Amerlingovi přednášky ⁸¹.

Po dostavbě učiliště Budeč v Žitnobranské ulici, se středisko výuky přesunulo z Klementina do nových prostorů. Byly zavedeny **Mistrovské porady pražské** určené majitelům dílen a mistrům větších provozoven. Hoffmannová uvádí (2003, s. 29), že tyto přednášky byly zaměřeny na nejmodernější technologie, nové vynálezy, rozvoj techniky a na průmyslové vymoženosti používané v okolní vyspělejší Evropě. Takto vyškolení mistři měli pak předávat své znalosti ve svých dílnách mistrům z venkova.

Obrázek 82: Karel Slavoj Amerling – Kotlář, učební pomůcka (Liebisch František)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

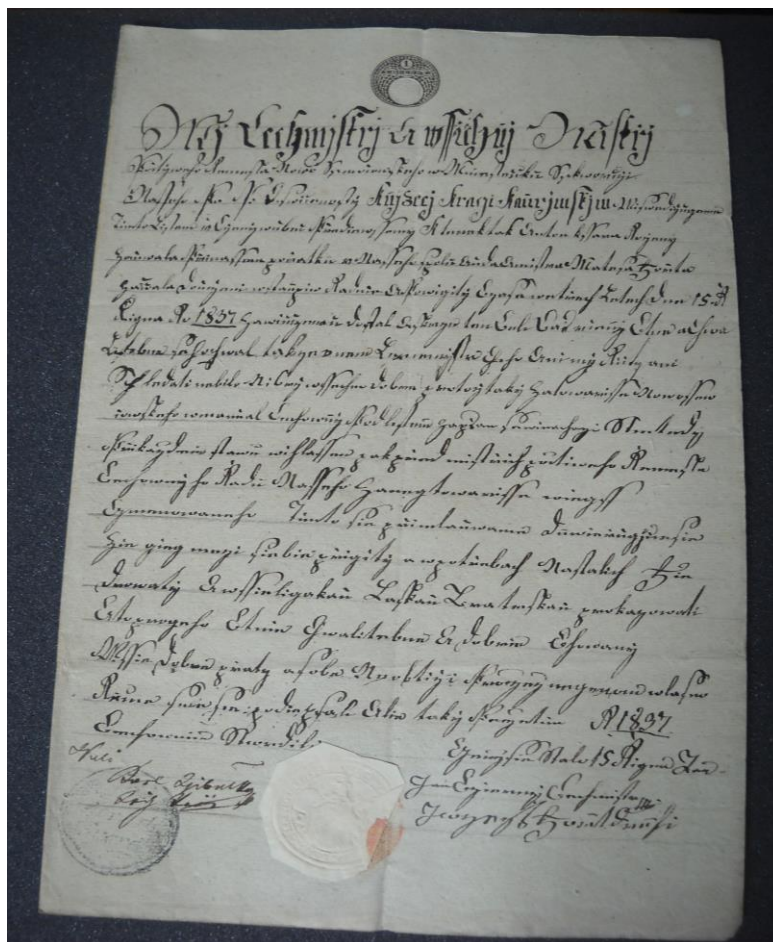
⁸¹ V roce 1841 podnikl Amerling „pracovní cestu“. Účelem cesty bylo navázání kontaktů s vlastníky dílen, opatřování statistických údajů a získávání zájemců pro činnost Jednoty. Další významnou činností bylo rozšíření vyučování pro řemeslnictvo za účasti venkovského učitelstva, což se setkalo s pozitivním a nadšeným ohlasem. Nedělní průmyslové přednášky v Klementinu tak pomalu nacházely odezvu na českém venkově a začaly pronikat do českého národního podvědomí.

Při jedné z přednášek pro řemeslníky pronesl Amerling při jejím zahájení:

„...Pravá vzdělanost přáti musí celému člověčenstvu, všem národům na světě. Každý vzdělává se podle své povahy a původu...“⁸²

Amerling také v době prázdnin navštěvoval menší průmyslová města a pořádal v nich pro **dělnictvo populární večery** zaměřené na nejnovější informace z oblasti fyziky, přírodních věd a chemických technologií. Hoffmannová uvádí (2003, s. 30 – 31), že v časopisu Posel z Budče se ve statisticko – místopisném přehledu Čech uvádí, že v roce 1850 byly zavedeny **nedělní a večerní školy pro řemeslnictvo v Praze, ve Zbraslavi, v České Lípě, v Litoměřicích a Varnsdorfu.**

Obrázek 83: Výuční list ševce Antonína Sfáry ze Škvorce dne 15. 10. 1837

Zdroj: SOKA Praha – východ, oblastní archiv

⁸² HOFFMANNOVÁ, E. Karel Slavoj Amerling, citace, s. 30

Lněničková uvádí (1995, s. 24), že rychlý rozvoj průmyslu v našich zemích změnil během první poloviny 19. století společenskou objednávku po **kvalifikovaných silách a nových vzdělávacích centrech**. Nejen, že bylo potřeba vyprojektovat a vystavět nové tovární budovy, silnice, mosty a především železnice, bylo také nezbytné mít pro tyto účely odborníky a specialisty z oblasti stavebnictví, architektury, strojního průmyslu a z mnoha jiných rozvíjejících se odvětví.

V období živnostenské svobody dospěli živnostníci nebývalého vzestupu, úrovní i výkonnosti. Mendl uvádí (1947, s. 66), že k tomu přispěly pokroky **odborného školství**. Dle Bulíře (1904, s. 12), se tyto školy časem rozdělily dle členění řemesel na školy: cukrářská, číšnícká, holičská, knihařská, krejčovská, lakýrnická, obuvnická, pekařská, truhlářská, řeznická, strojnická (v Bubnech), rukavičkářská, zámečnická a typografická. Specializované školy byly umístěny v budovách škol obecných a měšťanských.

Obrázek 84: Názorné vyučování v obrazech – mlynář, pekař, řezník a švec (1865)

Zdroj: MATYÁŠOVÁ, A. *Vzácné školní obrazy – II. díl řemesla*, s. 11

6.5 Odborné a průmyslové školy

Vývoj v českých zemích byl vystaven často velmi násilným zvrátům. Beneš uvádí (2003, s. 20), že životní způsoby obyvatelstva byly regionálně i sociálně velmi různorodé zakotvené v relativní autonomii měst, stavů, klášterů, univerzit, cechů, ale i šlechty. Po Francouzské revoluci se začíná prosazovat myšlenka autonomie subjektu, vzniká potřeba vytvořit jednotné životní podmínky, což vede ke vzniku různých institucí jako právních a správních systémů a v neposlední řadě i školství. Rozmach hromadné výroby vyžaduje potřebu kvalifikovaných odborníků. Výrazná změna v ekonomickém a hospodářském rozvoji země nastává zrušením cechů a vydáním živnostenského řádu dne 20. prosince 1859.

Zavedením řádu se předpokládalo, že konečně nastane svoboda rozvoje nadání a zručnosti, přičinlivosti a podnikavosti každého řemeslníka dříve svazovaná cechovními předpisy. Každý bude mít možnost a příležitost otevřít si svoji vlastní živnost a „svobodně“ podnikat. K tomu bylo nutné vzdělání. Roku 1857 se Průmyslové Jednotě podařilo otevřít dlouho chystanou **průmyslovou školu** a slavný J. E. Purkyně stál v jejím vedení. Vyučovalo se po večerech a v neděli, od roku 1863 se zaváděla denní výuka. Roku 1850 byla otevřena **nedělní škola pro kupecký dorost**, roku 1856 zřídilo představenstvo pražských kupců **vyšší školu obchodní**, která byla po deseti letech přeměněna na akademii. Roku 1863 je založeno Vojtou Náprstkem průmyslové muzeum, jehož hlavním účelem bylo vzdělávat průmyslníky a celou veřejnost.

Bělina, Biman, Bittner a kol. uvádí (2008, s. 496), že v roce 1856 vyla v Kamenickém Šenově otevřena **odborná kreslířská a modelářská škola** pro sklářský průmysl. Škola byla podporována státem, místními průmyslníky a knížaty Kinskými. Předchůdkyní byla **nedělní kreslířská škola** založená v roce 1839. V roce 1880 byla instituce zestátněna. Dle Šustové a Franklové (2011, s. 13) od 70. let **vznikaly odborné školy**, jejichž cílem bylo spojit **odborný výcvik s teorií**. Zpočátku byly zřizovány pro obory, u nichž neexistoval učební poměr (sklárství, tkalcovství, včelařství).⁸³

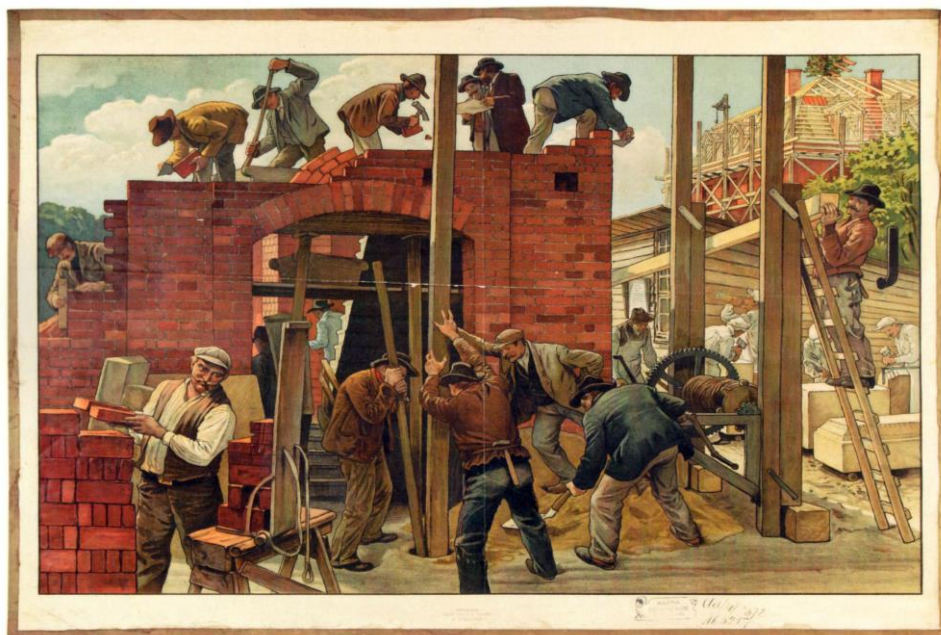
⁸³ Až v roce 1881 Ministerstvo kultu a vyučování přejalo do své kompetence celou agendu odborného školství a vytvořilo „Ústřední komisi pro průmyslové vyučování,“ která vydala organizační zásady pro vytvoření nejnižšího odborného školství.

6.5.1 Česká průmyslová škola

Dne 5. února 1845 byl předložen členem Jednoty pro povzbuzení průmyslu ing. Janem Pernerelem návrh na **zřízení české průmyslové školy**. Hoffmannová uvádí (2003, s. 38), že Jednota se obrátila formou ankety k české veřejnosti a ihned se setkala s obrovským ohlasem. Průmyslníci, majitelé dílen řemeslnická sdružení zasílali své souhlasy, ale i návrhy a připomínky k uspořádání budoucí školy, k výběru odborných předmětů, přislíbili nebo rovnou zaslali finanční pomoc. Pernerův návrh tak získal masovou základnu k **vybudování trvalého českého průmyslového učiliště**.

Na základě podaných připomínek vypracovalo ředitelství Jednoty podrobný plán a předložilo jej 11. května 1847 vládě ke schválení. Dne 13. října 1847 zemské gubernium plán průmyslové školy s několika námitkami k opětovnému vyjádření Jednotě vrátilo. Výbor třetí sekce (oddělení, které mělo na starosti pomocné vědy a technicko–průmyslové vzdělání) původní program školy obhájil a dne 21. prosince zaslal zpět 1847 guberniu. Tehdy byl také sestaven profesorský sbor budoucí školy: Amerling, Balling, Rieger, Brauner, Petřina, truhlář Nikšič, mlynář Slavík, koželuh Pštros a továrník Richter. Na základě výzvy Jednoty o finanční pomoc přicházely ze všech českých koutů přísliby na podporu školy.

Obrázek 85: Obrazy dílen a nástrojů řemeslníků – zedník

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

K popularitě české průmyslové školy přispěl Karel Havlíček Borovský svým příspěvkem otištěným dne 1. a 4. ledna 1846 v Pražských novinách:

„...Vzniklý za nynějších časů duch fabriční vzbudil též školy reální, průmyslové, techniky, které jsou všude přeplněny žáky. Pořádný, vycvičený řemeslník brzy se již úplně i důchody i pak vážností vyrovná úředníkovi a učenci. Aby se to však státi mohlo, hlavně dopomohou průmyslové školy. Ony budou moci řemeslníka postavit na takový stupeň vzdělání, aby se jiným stavům pokud zapotřebí vyrovnal. Naše Průmyslová jednota učinila první rozhodný krok. Uzavřela již založiti v Praze školu průmyslovou, v které se všechny k vzdělání dobrých průmyslníků, řemeslníků, kupců i rolníků potřebné věci učiti budou v jazyku českém. Kdyby jen hodně brzy již opravdu stála!...“⁸⁴

Dne 30. dubna 1847 obdržela Jednota usnesení, v kterém je zakázáno pořádat na školu sbírku. Nakonec byl tento zákaz zrušen. Hoffmannová uvádí (2003, s. 41), že po dlouhých vyjednáváních, chaotickém revolučním roce 1848 a nejasnostech ve finančních otázkách, které uveřejňoval tisk, se oddálilo zřízení průmyslové školy. Po dlouhých jednáních, nově ustanoveném výboru, rozhodnutích jak budou použity vybrané peníze uplynulo ještě šest let, než byla škola otevřena v prostorách hlavní školy Panské ulici, kde bylo **8. března 1857 zahájeno vyučování**. Denní studium na české průmyslové škole bylo zahájeno teprve v roce 1873 a to zřízením dvouletého studijního oboru – strojnický, dvouletého studijního oboru – stavební. Zavedlo se i roční studium – umělecká řemesla. Souběžně s těmito obory existovalo studium večerní a nedělní. Stát přebírá do své správy školu v roce 1882. Finančně jí podporuje a pod jeho vedením má možnost rozvíjet činnost jako jiný vzdělávací státní ústav. V roce 1889 se škola stěhuje do nové budovy v Betlémské ulici, kde sídlí dodnes.

---

⁸⁴ HOFFMANNOVÁ, E. *Karel Slavoj Amerling*, citace s. 39

6.5.2 Vojenské školy

Veflík uvádí (1906, s. 151 – 153), že v Čechách byla založena první dělostřelecká škola roku 1744, tuto první školu v Rakousku otevřel Václav kníže z Liechtensteinu, generál rakouského dělostřelectva. Byla to **škola dělostřeleckého sboru v Rudolfově u Budějovic**, která tam trvala až do roku 1778. Zde se vyučovalo: geometrii, aritmetice, všeobecné mechanice, válečnému umění, rýsování, matematice, aj. Po jejím zrušení bylo ve Vídni téhož roku otevřeno tzv. **dělostřelecké lyceum**, roku 1786 přetvořené v **c. k. bombardérskou sborovou školu**. Z původních čtyř ročníků měla škola již v roce 1815 sedm tříd, které byly pojmenovány podle hlavních předmětů, které se v té třídě vyučovaly:

1. ročník aritmetika
2. ročník geometrie
3. a 4. ročník matematika
5. mechanika
6. fyzika
7. chemie

Další předměty byly rozděleny na všechny třídy: nauka o dělostřelbě, geometrie a rýsování, dějepis, vojenská taktika, geografie, od roku 1829 také francouzština. Škola byla v roce 1849 přeložena do Olomouce.

Dále vznikaly **plukovní štábní školy pro výchovu mužstva a poddůstojníků**, dále **vzdělávací ústav v bombardérském sboru**, který měl nižší a vyšší stupeň. Dne 1. listopadu 1851 byla zřízena **c. k. dělostřelecká hlavní škola v Olomouci**, později zvaná **dělostřelecká akademie**. Veflík (1906, s. 149 – 150) na začátku padesátých let 19. století došlo k reorganizaci všech vojenských vzdělávacích ústavů. Došlo k oddělení nižšího elementárního vzdělávání (v kadetních ústavech) od vyššího vzdělávání (v akademiích). Do vyšších vzdělávacích ústavů byly přijímáni nejschopnější žáci. Po absolvování čtyřletého učebního kurzu v kadetních ústavech postoupili asi ve věku 15 let do akademie. Studium v akademii trvalo 4 roky. V prvním roce se opakovalo učivo z kadetních ústavů, vyšší ročníky byly zaměřeny na odborné předměty.

6.5.3 Školy v Horních Uhrách

Kováč uvádí (1998, s. 79), že centrem vědeckého života na Slovensku se v 18. století stala **Trnavská univerzita**, velká část jejich posluchačů byla slovenského původu, studovali tu však i příslušníci z jiných částí habsburské monarchie. Další významnou školou na Slovensku byla **baňská akademie** v Bánské Štiavnici. Tato škola byla určena pro důlní odborníky. Její činnost byla zahájena již v roce 1735. V roce 1762 založila císařovna Marie Terezie v Banské Štiavnici **vysokou školu pro výchovu baňských odborníků**, od roku 1770 nesoucí název Báňská akademie. Tato škola byla na vysoké světové úrovni a stala se **vzorem pro zakládání vysokých technických škol po celé Evropě**.

Kováč uvádí (1998, s. 79), že na Slovensku se o zvýšení všeobecné vzdělanosti velmi zasloužil osvícenský pedagog a šířitel osvěty v lidových vrstvách evangelický kněz **Samuel Tešedík** (1742 – 1820), působící hlavně mezi Slováky v Dolní zemi. Bartl, Čičaj, Kohútová, Letz uvádí (1997, s. 93), že jeho největší zásluhou bylo založení v Sarvaši první Hospodářsko-průmyslové školy a to nejen v habsburské monarchii, ale i na světě. V této instituci se vzdělávala vesnická mládež v praktických předmětech.

Hlavním střediskem osvětové činnosti a vzdělanosti mladých Slováků bylo **prešpurské lyceum**, kde v roce 1829 vznikla **Společnost česko-slovenská**. Dle Kováče (1998, s. 104) zprvu rozvíjela svoji činnost v duchu myšlenek Jána Kollára, později byla její aktivita v rukou spisovatele a novináře **Ľudovíta Štúra** (1815 – 1856).⁸⁵ Zde v lyceu existovala od roku 1803 **Katedra řeči a literatury československé**, kterou vedl profesor Juraj Palkovič (1769–1850), člen čtenářského spolku místních vysokoškoláků, ve kterém přednášel z dějin českého národa o Janu Husovi, Jeronýmovi Pražském, J. A. Komenském. V Prešpurku (dnešní Bratislava) a na dalších lyceech, vyrostla rychle celá skupina vzdělaných a obětavých osobností zapálených pro myšlenku národního obrození (J. M. Hurban, M. M. Hodža). V Bratislavě se také nacházel jeden ze dvou generálních katolických seminářů v Uhersku, které vznikly na základě rozhodnutí panovníka Josefa II. Seminář vychovával kněze v osvícenském duchu, učil je praktickým disciplínám a znalostem mateřského jazyka, aby mohli šířit osvětu.

---

⁸⁵ Ľ. Štúr byl nejvýznamnější představitel slovenského národního obrození v pol. 19. století. Byl poslancem uherského sněmu a tvůrcem současné spisovné slovenštiny založené na středoslovenských nářečích. Je hlavním aktérem Slovenského povstání probíhajícího v letech 1848 – 1849.

6.6 Ukázka průběhu výuky pekařského řemesla v 19. století

Příslušníci pekařského řemesla pocházeli nejčastěji z chudých vrstev obyvatelstva. Pokud rodiče nevěděli kam dát syna na učení, tak sousedé a známí říkali: „Dejte ho učit pekařem, alespoň, nebude mít hlad.“ Jirásek uvádí (1933, s. 46), že skutečnost byla naprosto jiná. Od prvního dne učení došlo u učně k zásadním změnám. Dříve ve dne navštěvoval školu, popř. pracoval na poli, pásal dobytek a v noci spal. Teď, jako učeň pekařský, spal ve dne jen pár hodin, a v noci pracoval. Práce v noci trvala 14, 16 i více hodin, což se odrazilo v jeho tělesném vývoji.

Nejčastěji byli uchazeči o pekařské řemeslo přijímáni do učení na tři roky. Učení bylo bezplatné, avšak velmi náročné. Nemajetní rodiče často nebyli schopni svému potomkovi pořídit potřebné oblečení a obuv, a tak hoch roznášel pečivo bos.

První dva týdny po nástupu do pekárny nechali hoch v noci spát. Po této době se začaly intervaly nočního spánku zkracovat. Po měsíci, dvou, již vstával s ostatními dělníky. Práce v pekárně byla náročná a pod rychlým tempem. Počet pracovníků byl minimální. Proto byl za každého přijatého učně propuštěn z práce starší dělník. Pekařské výrobky musely být zavčas hotové, bez ohledu na to, zda je někdo nemocný, nebo nepřišel do práce.

Po zřízení pokračovacích škol byli také pekaři povinni tyto školy navštěvovat. Výuka byla stanovena na středu a sobotu od 15 do 18 hodin, v době, kdy učni po noční práci spali. Ve škole pak polovina studentů tohoto řemesla spala. Učitel často, aby učně povzbudil k pozornosti, používal nejrůznější metody, např. lití vody za krk apod. Pracovní doba učně byla od 22.00 večer do 14.00 hodin druhého dne odpoledne. V této době měl hodinu přestávku na odpočinek. Po ukončení směny navštěvoval ve stanovené dny pokračovací školu. Po škole často vykonával v pekárně různé přípravné práce, takže se jeho odpočinek posunul až na 20.00 hodin večer. O dvě hodiny později vstával do práce. Mnozí učňové a později i dělníci nepřivykli noční práci a po celou pracovní dobu podřimovali. Trpěli nemocemi, měli zeslabený organismus, často končili v nemocnici, kde je nechávali vyspat. Lékaři dobře znali tzv. „pekařskou nemoc“. Po vyspání, které trvalo i 72 hodin, dostali pacienti oběd a byli propuštěni k další dřině při noční práci.

Jirásek uvádí (1933, s. 48), že slabý organismus 14 – 16 letého hochu nesnesl dlouhodobý nedostatek spánku a velkou tělesnou zátěž, která byla příčinou řady nemocí, např. ochrnutí nohou, ztráty zraku z nedostatku světla, poškození páteře, apod.

Po ukončení studia pekařského řemesla, obdržel učeň vysvědčení s délkou studia. Poté byl ještě několik týdnů zaměstnán jako samostatný dělník s velmi nízkým platem. Jakmile nastoupil nový učeň, situace se opakovala. Vyučeného pekaře propustili.

Obrázek 86: Pekař (anonym konec 19. století)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

6.7 Počátky dělnických spolků

V první polovině 19. století nebyli dělníci ještě ucelenou společenskou vrstvou, která by si uvědomovala vzájemnou sounáležitost, své podobně zaměřené společenské a hospodářské cíle. Klímová, Markl, Moravcová a kol. uvádí (1981, s. 53), že tu existovala početná třída řemeslníků, tovaryšů a učňů pracujících v dílnách a živnostech, skupina manufakturních dělníků z různých odvětví – porcelánky, tiskárny, strojírný. Po zrušení cechů neměli dělníci mezi sebou vzájemnou sounáležitost, přesto se označovali nadále za tiskaře, rukavičkáře, zámečníky, strojírníky, pekaře aj.

Pražští dělníci v řemeslnických a živnostenských dílnách se pokoušeli v rámci tradičních možností již v první polovině 19. století o seskupení a navázání kontaktů s příslušníky jiné profese. Snahu nacházíme u manufakturních dělníků v pražských porcelánkách, kartounkách, rukavičkářských velkodílnách. **Dělníci své spolky nazývali pokladnami.** Jejich členy mohli být pouze kvalifikovaní dělníci. Pokladny nevyvíjely pravidelnou činnost, neměly svá střediska jako tovaryšstva. Dělníci se setkávali v hospodách, kde projednávali pracovní i jiné otázky. Společně platili v daných termínech příspěvky.

Uvolnění společenského života po pádu bachovského absolutismu přineslo **novou formu sdružování – stolové společnosti**, z nichž se poté vyvinuly první spolky. Klímová, Markl, Moravcová a kol. uvádí (1981, s. 54), že organizační zkušenosti získané za doby trvání těchto kroužků se uplatnily při přípravě a **zakládání prvních dělnických besed** na konci 60. let 19. století. V roce 1866 byl učiněn pokus o založení **Smíchovské besedy**, nebyla však zprvu úředně povolena. Toho se dočkala až v roce 1869. Za zmínku stojí zřízení **Malostranské dělnické besedy**, ale to se již dostáváme do éry jiných dějin.

Zřizování spolků bylo umožněno **spolčovacím zákonem z 15. listopadu 1867.** Stanovy besed si kladly za cíl umožnit dělníkům společenský život ve vlastním spolku, zvýšit si vzdělání prostřednictvím přednášek, čtením knih a časopisů ze spolkové knihovny, pěstováním hudby, zpěvu a divadla. Pořádaly se společenské zábavy, organizovaly výlety a vycházky. **Byl to první krok k emancipaci dělnictva.**

Smíchovská a Malostranská beseda podlehly policejní perzekuci a ukončily svoji činnost v roce 1871 a 1872.

V průběhu 60. let jsou zakládány odborové spolky. Klímová, Markl, Moravcová a kol. uvádí (1981, s. 54), že v roce 1862 je založen **spolek Typografia**. Odborové spolky z 60. a 70. let můžeme charakterizovat z hlediska odborářského jako nejjednodušší formu sdružování v rámci pracovního poměru. Činnost se soustředila na pracovní a mzdové otázky. Spolky vyvíjely i reprezentační činnost. Aktivita se soustředovala na veřejné vystupování především na vlasteneckých slavnostech. V pozdějších letech jsou zakládány **dělnické vzdělávací spolky** jejíž nedílnou součástí byly knihovny. Fasora uvádí (2010, s. 128), že vzdělávací dělnické spolky svoji činnost směřovaly „dělnictvu“, skupině, která zahrnovala v počátku nejen dělníky, tovaryše, drobné obchodníky, řemeslníky ale částečně i maloměstskou inteligenci mezi kterou se řadili učitelé nižších stupňů škol, úředníci, ale i duchovní. Tento široký záběr spolků z 60. a 70. let 19. století se postupně v 80. letech ostřeji diferencoval na užší skupinu. Fasora uvádí (2010, s. 128 – 129), že „Dělnické vzdělávací“ spolky lze tedy rozlišit do třech vývojových etap s ohledem na skutečnost, že tempo vývoje v jednotlivých regionech bylo jiné.

V první fázi činnosti vzdělávacích spolků zakládaných v 60. letech 19. století se projevoval silný vliv liberalismu. Důraz byl kladen na vědecký výklad světa. Mezi nejstarší založený dělnický vzdělávací spolek v celé monarchii patřil novojičínský **Arbeiter Bildung und Unterstützungsverein** založený v roce 1869. Po dobu své čtyřicetileté existence byl ve městě pilířem dělnického hnutí. Členové spolku byli povětšinou tkalci, menší část zastupovali kloboučníci, a také dělníci z továren. Čestnými členy spolku byli někteří příslušníci měšťanské elity. Místní vzdělanci byli zváni na přednášky z oblasti ekonomie a politiky, zdravotnictví, ale také se přednášel aktuální darwinismus. Ve druhé fázi mezi 70. a 80. lety 19. století se spolky zaměřovaly více na sociální a politické otázky. Třetí a poslední fázi ve vývoji vzdělávacích spolků představuje doba od roku 1890 do začátku první světové války. Dle Fasory (2010, s. 134) jejím hlavním znakem se stala legalizace a masové rozšíření socialistických hnutí, které se naplno projevilo jen v některých městech. Zatímco v Brně, Prostějově se staly vzdělávací socialistické spolky běžnou součástí místního života, v jiných městech, např. Jihlava, Znojmo, trvalo toto začlenění spolků mnohem déle.

7 CÍRKEVNÍ INSTITUCE – STŘEDISKA VZDĚLANOSTI

7.1 Vzdělávání představitelů církve a širokého obyvatelstva

Počátky církevních řádů na našem území jsou spojeny s upevňováním raně středověkého českého státu. Se založením pražského biskupství roku 973 byla na Pražském hradě u kostela sv. Jiří zřízena **naše nejstarší řeholní instituce** – klášter benediktinek. Jirásko uvádí (1991, s. 6), že k průkopníkům západního křesťanství patřily zpočátku především konventy benediktinských mnichů. Nejstarším z nich byl Břevnovský klášter založený roku 993. Hlavním úkolem řádů bylo prohlubování křesťanství a jeho pronikání ke stále širším vrstvám obyvatelstva. Od 40. let 12. století se u nás usazují premonstráti a cisterciáci. Největší rozmach vzniku nových řeholních institucí je ve 13. století. Jejich rozvoj je na čas přerušen probíhajícími husitskými válkami.

Obnovu řeholních institucí v 16. století znovu přerušila postupující protestantská reformace, v níž katolická strana zápasila o svoji existenci. Úplný **obrat v tomto vývoji nastal po třicetileté válce**, kdy církev zaznamenala v českých zemích svůj druhý největší rozkvět. Jirásko uvádí (1991, s. 11), že jejím hlavním úkolem bylo upevňování katolické víry a vladařské moci Habsburků.

V průběhu 17. a 18. století dochází v této souvislosti k pozoruhodné stavební a umělecké aktivitě, zanechávající po sobě významná díla barokní architektury, sochařství i malířství spojené s činností obnovovaných i nových církevních řádů. Bohatý rozvoj církevních řádů a kongregací v barokní době vyžadoval i patřičnou duchovní organizaci. Jirásko uvádí (1991, s. 12), že většina řádů měla své **vlastní školy a noviciáty**. **Premonstráti např. zřídili dobře pracujícím studium – kolej sv. Norberta**, obdobné měli cisterciáci **u koleje sv. Bernardy v Praze**.

Důležitou součástí největších klášterů se staly systematicky budované **knihovny**. V nich se soustředilo velké množství cenných knih nejrůznější povahy, včetně iluminovaných rukopisů, které patřily k nejcennějším pokladům klášterních sbírek.

Kláštéry se staly významnými středisky vzdělanosti, byly nejen místem výuky příslušníků panovnické rodiny, ale jejich představitelé seznamovali veřejnost s politickým a sociálním děním. Mezi řeholníky působili četní filozofové, teologové, literáti. V pozdějších dobách seznamovali obyvatelstvo s hospodářským vývojem a řemesly a vyučovali místní obyvatelstvo. V roce 1781 vydal císař Josef II. rozhodnutí, podle něhož měly být zrušeny všechny kláštéry, které se nezabývaly vyučováním, nepěstovaly vědu a nestaraly se o zdravotní osvětu obyvatelstva (péče o nemocné).⁸⁶

Obrázek 87: Rušení klášterů Josefem II. v roce 1782

Zdroj: BĚLINA, O., HOJDA, Z. *Novověk* 2, s. 41

Za vlády Josefa II. bylo v Čechách zřízeno 250 nových farností a na Moravě kolem 300. Zdokonalený farní systém měl sloužit nejen duchovní správě, nýbrž i státu. Kněží byly **povinni oznamovat lidu z kazatelny úřední nařízení a vyhlášky. Bdělí nad zdravotním stavem obcí a rozšiřovali účelné „osvícenství“.**

⁸⁶ Klášterní dvory (zvané grangie), byly nejlépe organizovanými hospodářskými jednotkami, tvořícími základ klášterního velkostatku. Jirásko uvádí (1991, s. 7), že u některých klášterů se rozvíjela i specializovaná výrobní odvětví.

Kadlec uvádí (1991, s. 166), že fary byly nejnižšími jednotkami státní správy, vykonávaly určitý dozor nad úřady vrchnostenskými a jejich hlavním úkolem bylo vychovávat lid v duchu vládního osvícenství.

Josef II. si byl vědom, že k této činnosti musí být vzdělána v duchu josefinismu nová kněžská generace. Protože dosavadní kněžské semináře biskupské a klášterní studia takové požadavky nesplnily, byly roku 1783 zrušeny a na jejich místě byly v sídlech lyceí a univerzit zřízeny **státní generální semináře** jejich správu vedli rektorové (ředitelé) jmenovaní státem. Vrchní dozor vykonávali předsedové zemských duchovních komisí – v Praze nejvyšší purkrabství. V českých zemích byly zřízeny **dva generální semináře**. První se nacházel v Praze v Klementinu, v jehož vedení stanul českokamenický děkan Augustin Zippe. Po dvou letech ho vystřídal Josef Hurdálek. Druhý seminář byl zřízen v Olomouci v zrušeném klášteře Hradišťském. V jeho čele stáli rektori J. Gering (1783 – 1785), M. T. Slaviček (1785 – 1787), P. Basulko (1787 – 1789) a Josef Dobrovský (1789 – 1790). Profesory seminářů byli většinou kněží ovlivnění jansenismem a racionalismem. Proto ti, jenž z generálních seminářů vycházeli, stávali se vzornými školními inspektory, muži starající se o obecné blaho, prostředníky mezi správou a lidem. Za vlády císaře Leopolda II. byly tyto semináře zrušeny.

Kněžské semináře existovaly na našem území v místech: Praha, Litoměřice, Olomouc, Hradec Králové, České Budějovice, Brno. V letech 1783 byly císařem Josefem II. zrušeny. Obnovy se dočkaly za panování Leopolda II. v roce 1790.

Na návrh dvorního faráře Jakuba Frinta založil na univerzitách císař František v roce 1804 stolice pro náboženskou vědu, aby se čelilo úpadku víry vysokoškolského studentstva. J. Frint se stal profesorem tohoto oboru a sepsal pro tyto účely učebnici náboženské vědy. Kadlec uvádí (1991, s. 171), že pro vyšší vzdělání kléru zřídil zvláštní ústav ve Vídni nesoucí jeho jméno – **Frintaneum** (1816). Byla to mírnější forma generálního semináře pro profesory teologie a budoucí biskupy. Dále byly zakládány popř. obnovovány **filozofické ústavy**, např. v roce 1802 bylo obnoveno piaristické filozofické studium v Litomyšli. Od roku 1803 byly na návrh vlády zřizovány podobné **dvouleté ústavy v každé diecézi**. Olomoucké lyceum bylo povýšeno opět na univerzitu.

Kněží se hráli významnou roli i v oblasti **školství a osvěty**. Nejen, že byli ke škole připoutáni jako učitelé náboženství, vykonávali také nad nimi dozor. František Alois Vacek Kopidlanský (1779 – 1854) zavedl jako první v roce 1835 v celé diecézi **učitelské porady**. O této skutečnosti nás informuje řada literárních pramenů, např.

Posel z Budče (Porady učitelské) uvádí (1849, s. 139):

„...Víme sice dobře, že mnohý z kněží církevních více umí, nežli co stav jeho požaduje, a však toto není nic stálého, a chtěla – li církev, aby kněží spolu navždy dozorcí škol zůstali, mělo již od let v seminářích kněžských o to postaráno býti, aby každý kněz pospolu řádným a pravým učitelem i v předmětech ostatních státi se mohl...“⁸⁷

Mnozí kněží zakládali žákovské knihovny a zasloužili se o zachování práv češtiny na školách. Z významných osobností to byl dále např. F. J. Sláma, farář v Chrašticích, S. B. Vrána, děkan mirovický, a K. A. Vinařický, autor prvních českých slabikářů, čítanek a katechismů. U farností vznikali často **hudební, pěvecké a divadelní kroužky, byla zde střediska čtenářských spolků a knihoven**. Tato střediska osvěty byla často jedinými místy podporující vzdělanost obyvatelstva. Kněží odebírali české časopisy, kupovali české knihy a patřili mezi první členy Vlasteneckého muzea a Matice české. Byli to významní buditelé našeho národa, kteří se zasloužili o povznesení našeho jazyka, kultury a vzdělanostní úrovně obyvatelstva.

O jejich zásluze napsal K. H. Borovský v Epištolách kutnohorských (XXIV):

„...Známa věc jest, že naše duchovenstvo katolické bylo vždycky nejhlavnější silou českého vlastenectví, ba může se zrovna říci bez pochybností, že vlastně duchovenstvo katolické bylo počátkem a zakladatelem celého našeho vlastenectví. Největší část těch pokroků, které náš národní jazyk v životě vzdálenějších tříd učinil, jest jistě zásluhou duchovenstva...“⁸⁸

---

⁸⁷ Posel z Budče – Časopis pro učitele, vychovatele, rodiče a vůbec přítele mládeže, ročník 2., č. 9., citace s. 139

⁸⁸ KADLEC, J. Přehled českých církevních dějin 2, citace s. 192.

7.1.1 Mužské církevní řády

Mnozí církevní představitelé stáli u zrodu českého národního obrození. Ve svých kázáních promlouvali mateřským jazykem k nejširším vrstvám obyvatelstva. Mnohé církevní řády se zabývaly výchovnou a osvětovou činností, např. Cisterciáci, Premonstráti, Pavlíni, Dominikáni, Salesiánky, Anglické panny, Institut blahoslavené Panny Marie, které v 18. století otevřely v Praze, v Karmelitské ulici, dívčí školu.

Cisterciáci

Řád vznikl v roce 1113 reformním úsilím benediktinských mnichů z kláštera v Molesme v severní Francii. Jeho zakladatelem je sv. Robert. Roku 1119 byl schválen papežem Kalixtem II. V Čechách se tento řád objevil v roce 1142/43 a to nejprve v Sedlci u Kutné Hory. Krátce nato vznikají konventy v Plasech, později to byly Nepomuk, Osek, na Velehradě aj. Ve 13. století přibýly slavné jihočeské kláštery ve **Zlaté Koruně, klášter ve Zbraslavi**. Hrudníková uvádí (1997, s. 42), že tyto kláštery se stávaly po celou dobu průkopníky v zavádění **pokrokových zemědělských metod**, právě tak jako **středisky kultury, umění a vzdělanosti**. **Vynikaly ve stavitelství a řemeslech, pěstovali vědu a umění.**

Premonstráti

Řád založil sv. Norbert z Xanten, který se roku 1120 usadil ve Francii. Potvrzení řádu obdržel Norbert od papeže Honoria II. roku 1126. Ve stejném roce se stal i magdeburským arcibiskupem a až do své smrti nepřestal usilovat o reformu duchovenstva. Na našem území se tento řád usadil počátkem 40. let 12. století. Jirásko uvádí (1991, s. 41), že ostatky zakladatele řádu přenesl v roce 1627 z Magdeburgu strahovský opat Kašpar z Questenberku do pražského strahovského kláštera. Zde jsou uloženy dodnes a jsou uctívány jako ostatky zemského patrona. Od svých počátků řád vynikal i v oblasti hospodářského podnikání. Mezi členy řádu **působili vynikající pedagogové a vědci**. V 18. a 19. století to byl např. uznávaný historik umění **Jan B. Dlabač**, či **Karel R. Ungar**, první ředitel pražské univerzitní knihovny. Činnost řádu byla a je dosud zaměřena na rozvíjení **vědecké a výchovné práce**.

Milosrdní bratři

Řád byl založen sv. Janem z Boha roku 1537 v Granadě ve Španělsku. Schválen byl v roce 1572 za papeže Pia V. Původně měl řád dvě samostatné kongregace – španělskou a italskou, které se sloučily v jeden celek v roce 1878. V českých zemích je od roku 1605. Hlavní činností řádu byla široce založená služba hospitální (čtvrtý řeholní slib). Staraly se o nemocné, přestárlé, nemohoucí a to ve svých vlastních zřízených špitálech. K péči o nemocné bylo zaměřeno i **odborné zdravotnické vzdělávání řadových bratří, kteří byly často školenými ošetřovateli, doktory lékařství**. Člen řádu F. Celestin Opitz provedl v roce 1847 v nemocnici při pražském konventu operaci při narkóze – první tohoto druhu na území habsburské monarchie.

Piaristé

Řád se vyvinul ze školského bratrstva sv. Josefa Kalasantského, které působilo v Římě od roku 1597 a od roku 1612 zde měl i svůj vlastní dům. Potvrzeni byli papežem Pavlem V. roku 1617. V průběhu 17. a 18. století se řád rozšířil ve střední Evropě. Hlavním posláním řádu vedle dobročinnosti byla **výuka mládeže na školách** všech stupňů Piaristé zakládali **filosofické ústavy, gymnázia, reálky, hlavní a obecné školy**. Vychovali zde tisíce žáků, z nichž mnozí se výrazně zapsali do dějin **české vědy a kultury**. Piarističtí pedagogové věnovali velkou pozornost přírodním a technickým vědám, ale i historii, jazykům a dalším oborům, ve kterých dosáhli výborných výsledků. **Svémi znalostmi a vzdělaností výrazně ovlivnili naše národní obrození a stali se průkopníky řady vědeckých oborů**. Z jejich řad vyšla řada významných osobností, jako byl např. G. Dobner, první vydavatel Hájkovy kroniky a zakladatel kritické historické práce, Mikuláš Voigt, zakladatel vědecké numizmatiky. Jirásko uvádí (1991, s. 80), že mezi další osobnosti patřil také J. F. Schaller, autor šestnáctisvazkového místopisu Čech a čtyřsvazkového popsání města Prahy. Řád spravoval nejvýznamnější školské ústavy v Praze, Litomyšli, Mikulově a v Kroměříži.

Kočí uvádí (1978, s. 95), že Piaristé svoji činnost rozvíjeli spíše v menších městech, jako byly Kosmonosy, Benešov, Slaný, Kroměříž, na Moravě Mikulov. Školy měly spíše praktické zaměření, vhodné pro **přípravu měšťanských povolání**.

7.1.2 Ženské církevní řády

Cisterciačky

Řád cisterciaček je druhým řádem cisterciáckého řádů. Jeho konventy které se rozšířily po celé Evropě, byly podobně jako mužské kláštery úplně samosprávné a podřízené přímo Apoštolské stoli. V českých zemích vznikly první kláštery již v první polovině 13. století. Jirásko uvádí (1991, s. 109), že mezi nejstarší patřil klášter v Oslavanech. Při **kláštorech vznikaly dívčí školy**.

Voršilky – Řád svaté Voršilky

Řád založila roku 1535 Angela Merici při kostele sv. Afry v Brescii v severní Itálii, kde vznikl i první konvent. Posláním družiny sv. Voršily byla obnova křesťanského života, ošetřování nemocných a **výchova dívek**, která **probíhala později na různých typech dívčích škol (lycea, gymnázia, učitelské ústavy, hudební a jazykové školy)**, které vznikaly téměř při všech konventech voršilek. Voršilky jsou jediným ženským řádem, který má svoji generální představenou sídlící v Římě. V našich zemích se objevil v roce 1655.

7.2 Opat Bylanský

Bohumír Bylanský (1724 – 1788), poslední opat cisterciáckého kláštera v jihočeské Zlaté Koruně. Narodil v Prachaticích, v zámožné rodině. Vystudoval v Českém Krumlově jezuitské gymnázium a poté dokončil všeobecné vzdělání studium filozofie v bavorském Pasově. Belšíková, Gaži, Hansová uvádí (2013, s. 16 - 18), že po složení slibu odešel v roce 1744 na teologická studia do arcibiskupského semináře, jež byla zajišťována zázemím pražské cisterciácké koleje zvané **Bernardinum – výběrovým vzdělávacím ústavem pro nejnadanější studenty**. Dne 20. prosince 1749 obdržel Bylanský kněžské svěcení. Po ukončení studia se vrátil do zlatokorunského kláštera, kde zprvu vykonával funkci vrátného, kterou po krátkém čase vystřídala funkce bibliotekáře a profesora filozofie v domácím učilišti pro kandidáty řádu a novice. Koncem roku 1753 byl Bylanský povolán do pražského arcibiskupského semináře, kde působil při koleji sv. Vojtěcha. Tato instituce byla organizačně propojena s cisterciáckým a premonstrátským vzdělávacím ústavem. V roce 1755 byl ve Zlaté Koruně zvolen zlatokorunským opatem. Posléze mu byli uděleny další hodnosti: stal se apoštolským protonotářem, císařským radou. Bylanský však celý svůj strávil v prostředí „zapadlého kláštera“ – okrsku světa, jehož rozvoji věnoval větší část svého života a ve kterém našel svůj domov. Podařilo se mu klášter dostat z velkých dluhů a z jeho příkazu se zde začalo zkoušet pěstování Bource morušového.

Belšíková, Gaži, Hansová uvádí (2013, s. 39), že za základní smysl činnosti kláštera Bylanský považoval hospodářsko-umělecko-vzdělávací činnost spojenou s pastorem. Cítil se být odpovědný za duchovní život svých svěřenců. V klášteře zřídil hvězdárnu a rozšířil knihovnu o spisy teologické povahy. Podporoval charitativní činnost, klášterním poddaným dával možnost vymanit se z robotních povinností. Kolem roku 1774 zde byla založena škola patřící mezi stavovsky nejnižší školy, čili triviální svým obsahem a povahou tuto kategorii výrazně překračovala. Svědectvím jsou závěsné výukové obrazy, které otvíraly dětem širší horizonty poznání.

Klášter Zlatá Koruna, středisko vzdělanosti, byl v roce 1785 z nařízení císaře Josefa II. zrušen. Opat se uchýlil na zámek Chýnov v majetku Schwarzenbergů, kde dožil svá poslední léta.

7.2.1 Obrazy zlatokorunské školy

Koncem 18. století se díky školským reformám Marie Terezie a jejího syna Josefa II. a vlivem osvícenství začaly ve školách objevovat vizuální prostředky. Belšíková, Gaži, Hansová uvádí (2013, s. 95 – 96), že osvícensky uvažující osobnosti se často zaměřovaly na zkoumání možností poznání a jeho praktickou využitelnost, což bylo spojeno mimo jiné s potřebou názornosti. Ta byla ve školství zastoupena tím, že se kladl důraz na smyslové vnímání předmětů, využívaly se praktické učební pomůcky – modely, obrazy, tabulky. V roce 1774 vznikla první volná napodobenina Komenského ilustrovaných učebnic *Elementarwerk*. Jejich autorem byl německý pedagog a reformátor vzdělávání Johann Bernhard Basedow. Tyto učební pomůcky nebyly pro své špatné uspořádání, těžkou praktickou využitelnost veřejností přijaty. Prosazování školských obrazových názorných pomůcek se výrazně prosadilo až v 19. století a to v podobě tištěných tabulek již daleko menších rozměrů. V dějinách pedagogiky to byl J. A. Komenský, který svými názory a požadavky na školní vyučování předběhl svou dobu a stal se inspirací pro další generace. Po jeho vzoru pořídil první českou sbírku obrazů k názornému vyučování pedagog Karel Slavoj Amerling.

Obrázek 88: Orbis Pictus – Včelařství, obrazy zlatokorunské školy

Zdroj: BELŠÍKOVÁ, Š., GAŽI, M., HANSOVÁ, J. *Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy*, s. 188.

Ve druhé polovině 18. století se používaly jako školní pomůcky obrázkové knihy. Obrazy na zavěšení byly vzácné a drahé. Jednou ze dvou výjimek byla pražská normální škola vedená **Alešem Vincencem Pařízkem**, který se zaměřoval na školní učebnice a vytvořil též mapy sloužící k názornému vyučování zeměpisu a dějepisu, které se bohužel nedochovaly. Do dnešních dnů nejsou známy jiné obdobné učební závěsné obrazy srovnatelné se zlatokorunským souborem. Belšíková, Gaži, Hansová uvádí (2013, s. 100), že zlatokorunský soubor namalovaný Tadeášem Schueggerem obsahoval v letech 1785 – 1786 v součtu **158 výjevů z cyklu Orbis pictus a 117 témat obrazů z Katechismu, dále obsahoval Historickou mapu Čech, Univerzální historickou mapu a kolekci 148 portrétů učenců a významných osobností** rozvržených na šestnácti samostatných tabulí. Tadeáš Schueggerem dále vytvořil témata obrazů **Telemachovy cesty, Učení mužové starověku, Oppeltovy mytologie** a nedochované **Ezopovy bajky a Belisarovy činy**. Obrazů zlatokorunské školy máme dnes k dispozici jen část, i když podstatnou. Nezachoval se kompletní soupis děl z doby, kdy obrazy sloužily svému účelu, ani z doby po zrušení kláštera Zlatá Koruna, kdy školní třídu opustily.

O autorovi těchto obrazů není mnoho údajů. Narodil se 1731 v Salzburgu. Řádový slib složil ve Zlaté Koruně v roce 1762 a stal se laickým bratrem – konvišem. Belšíková, Gaži, Hansová uvádí (2013, s. 99), že kolem roku 1775 již maloval první obrazy pro školu a touto činností se zabýval pravděpodobně až do zrušení kláštera. Poté odešel do Českých Budějovic, kde v roce 1800 zemřel.

Ve své době byly tyto obrazové pomůcky velmi ceněny především pro svůj naučný obsah. Uznání jim vyslovil i školní inspektor **Ferdinand Kindermann**.

Předlohou zlatokorunské mapy Čech byla pravděpodobně mapa Aleše Vincence Pařízka, která byla vytvořena ze stejného principu jako mapa zlatokorunská. Jednalo se rovněž o učební pomůcku. Navíc se Pařízkova mapa Čech podle dochovaných pramenů měla nacházet přímo v prostorách knihovny opata Bylanského. Pařízek byl člen dominikánského řádu, pedagog, filozof, spisovatel a velký stoupenec osvícenství a josefínských myšlenek. Působil jako učitel v Praze a v Klatovech. Z pozice své funkce úzce spolupracoval s organizátorem českého základního školství s Ferdinandem Kindermannem. Je autorem mnoha pedagogických spisů.

Druhá z map následující ze souboru školních obrazů zachycuje mapu světa. Belšíková, Gaži, Hansová uvádí (2013, s. 116), že na obraze je vykreslena Evropa, západní Asie a severní Afrika. Na západě sahá k Azorským ostrovům, na východě k Číně. Jako předloha v vytvoření tohoto díla posloužila mapa benediktinského opata Anselma Desinga. Mapa mohla sloužit nejen jako pomůcka při hodinách dějepisu a zeměpisu, ale také katechismu a historie náboženství.

Nejrozsáhlejší zachovaný soubor obrazů zlatokorunské školy představují portréty učenců a významných osobností. Do dnešních dnů se zachoval skoro celý. Zobrazené postavy představují významné duchovní a světské osobnosti téměř výhradně z naší české historie – panovníky, právníky, lékaře, umělce, biskupy a opaty aj.

Obrázek 89: Ferdinand Kindermann – litoměřický biskup

Zdroj: BELŠÍKOVÁ, Š., GAŽI, M., HANSOVÁ, J. *Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy*, s. 64.

Soubor obrazů nazývaných totožně jako Komenského spis **Orbis pictus**⁸⁹ v současnosti představuje 69 výjevů z původních 158, což bylo původně více vyobrazení než obsahovalo Komenského veledílo. Dodnes není zodpovězena otázka, které konkrétní vydané dílo *Orbis pictus* posloužilo jako předloha pro zlatokorunské malby. Obrazy vyobrazují řemesla: Mlynářství, Pekařství, Včelařství, Chování dobytka, Rybářství, Řeznictví, Pivovarnictví, Kuchařství, Kovář, Zedník, Hrnčíř, Hon aj.

Zlatá koruna patřila mezi kláštery, zrušené josefinskými reformami. Zlatokorunští cisterciáci doufali, že na ně státní reforma nedopadne. Zavření jejich mateřské základny bylo z jejich strany provázáno velkým nepochopením a zklamáním, vždyť Zlatá koruna byla středisko vzdělanosti, ostrůvek osvícenství. Císařský patent z roku 1782 byl zaměřen pouze na kláštery, které nebyly společnosti ku prospěchu. Výukové obrazy potkal po ukončení řeholního života v klášteře stejný osud jako většinu mobiliáře. Ten byl zaevidován a úřady pak rozhodovaly, jak se s ním naloží.

Obrázek 90: *Orbis Pictus* – Mlynářství, obrazy zlatokorunské školy

Zdroj: BELŠÍKOVÁ, Š., GAŽI, M., HANSOVÁ, J. *Opat Bylanský a obrazy zlatokorunské školy*, s. 189.

⁸⁹ Vacínová uvádí (2009, s. 208), že *Orbis pictus*, je obrázková kniha skládající se z Předmluvy ke čtenáři, Pozvání, Abecedy a tzv. Závěrky. *Orbis Pictus* obsahuje např. Bůh, Svět, Nebe, Oheň, Voda, Země, Oblaka, Kovy, Kameny, Obilí, Hadi, Orba, Mletí, Město, Soud, Lékařství, Poslední soud aj. Obrázky podávají vyobrazení všech věcí viditelných z celého světa a to ve stejném sledu, v jakém byly věci vyloženy v Bráně jazyků a s takovou úplností aby se nevynechalo nic podstatného. Nad každým obrázkem je titulek vyjadřující obsah obrázku.

8 VZDĚLÁVÁNÍ ŽEN A PRVNÍ ŽENSKÉ SPOLKY A ORGANIZACE

V historii nalezneme významná data – mezníky, která jsou nesmírně důležitá pro vzdělávání žen. Křesťanství ženám nabídlo duchovní rozměr, vynález knihtisku usnadnil ženám přístup k četbě a možnosti, i když ojedinělé, sebevzdělání. S rokem 1770 je spjat vznik organizované zdravotní péče a konečně rok 1775 uložil ženám povinnost vzdělávat se. Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 6), že v roce 1811 vznikl moderní občanský zákoník. **V roce 1869 přichází zákon umožňující dívkám vykonat první státní maturitu.**

Obrázek 91: Magdalena Dobromila Rettigová (1785 – 1845), anonym

Zdroj: LENDNEROVÁ, M., KOPIČKOVÁ, B., BUREŠOVÁ, J. a kol. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, s. 53

8.1 Dívčí vzdělávání v 18. a 19. století

Rozvoj dívčího vzdělávání v našich zemích je tradičně spojován s druhou polovinou 19. století. První pokusy o institucionální vzdělávání dívek nalézáme již v tereziánské době. Báhenská uvádí (2005, s. 9), že vydáním Všeobecného školského řádu v roce 1774 byla pro všechny země monarchie zavedena povinná školní docházka a vytvořena pevná základna nižšího školství. Roku 1775 byla zřízena komise normálních škol, jejímž úkolem bylo spravovat gymnázia i základní školství. Vzorem pro všechny základní školy se stala normální škola na Malé Straně, založená státem 15. listopadu 1775, ve které existovalo zvláštní **dívčí oddělení**, zaměřené na základní vzdělání, náboženství a výuku ručních prací. Dále bylo státem nařízeno, že kde k tomu budou podmínky, mají být jako součást hlavních škol zřízeny dívčí školy. Tímto nařízením byly položeny **základy systematictější péče o školní vzdělávání dívek**.

K významným pražským dívčím školám patřila Týnská hlavní škola založená za vlády Josefa II. v roce 1779.⁹⁰ V roce 1787 měla **Praha dále pět dívčích škol**, které navštěvovalo souhrnně 798 dívek. Dle Báhenské (2005, s. 9) byla vyučovacím jazykem němčina. Mimo Prahu fungovaly na konci 18. století dívčí školy v Kutné Hoře (v klášteře voršilek), v Plzni, Bělé, Jičíně, Německém Brodě, Mladé Boleslavi, Vysokém Mýtě, Budějovicích, Domažlicích a Klatovech.

Obrázek 92: Hromadný snímek členek Amerického klubu dam

Zdroj: SECKÁ., M. *Vojta Náprstek, vlastenec, sběratel, mecenáš*, s. 141

⁹⁰ Dle Báhenské (2005, s. 9) v roce 1818 školu navštěvovalo 183 žaček a do pol. 19. st. tento počet přesáhl již 400.

Vzdělávání dívek je v první polovině 19. století spjata s více či méně známými spisovatelkami. Dle Báhenské (2005, s. 16) ke kořenům naší ženské literatury se váže vedle Boženy Němcové, Bohuslavy Rajske především jméno Magdaleny Dobromily Rettigové, autorky *Domácí kuchařky* (1826) a didaktických povídek pro dívky. Rettigová organizovala v městech, s kterými byla spjata nejen osobně, ale i pracovně, **řadu kurzů pro dívky**. Jejich náplní byla **výuka vaření, ruční práce a kulturní osvětová činnost**. Připravovala dívky pro roli matky a hospodyně, spojovala praktickou výuku s kulturní činností a výchovou k vlastenectví. Zastávala tradiční koncepci rodiny, úlohu žen spatřovala v domácnosti, s důrazem na jejich širší rozhled a znalosti v oborech, které mohly v domácnosti využít. Její snahou bylo vychovat a vzdělat ženu proto, aby lépe a zodpovědněji vychovávala své potomky.⁹¹

Obrázek 93: Božena Němcová (1845)

Zdroj: STLOUKAL, K. *Královny, kněžny a velké ženy české*, obrazová příloha

---

⁹¹ Báhenská uvádí (2005, s. 19), že ochota dát přednost manželství před vlastní kariérou přetrvala i do druhé poloviny 19. století. Příkladem je život Kláry Špecingrové, která se po ztrátě rodičů dostala ve dvanácti letech do rodiny Náprstků. Ti jí umožnili studium ve škole Ženského výrobního spolku českého. Pomáhala v Náprstkově knihovně a stala se skutečnou průkopnicí v této oblasti, neboť v této oblasti dosud ženy nepracovaly. Založila přírůstkový seznam, dokončila souborný seznam českých knih, připravovala věcné katalogy a scrap-book zaměřený na ženskou otázku. Po uzavření manželství s ing. Pavlem Baušem její práce knihovnice skončila. Nadále se však věnovala filantropii, spolkové a osvětové práci. Nikoliv však placenému zaměstnání.

8.2 První ženské spolky

První ženská společenství vznikala většinou při kostelech či kláštorech a měla podobu uzavřených bratrstev. Ženy se sdružovaly podle potřeby, převážně bez konkrétních, stanovených regulí. Dle Secké (2011, s. 131) měla dobročinný charakter. Na našem území je znám nejstarší ženský spolek – **Jednota paní a dívek ku podporování ženské umělosti, založená v Praze roku 1813**. Charitativní činnost umožňovala ženám účastnit se veřejného života, veřejně vystupovat a také se scházet a to dokonce i bez doprovodu svých manželů. Pro tyto aktivity bylo potřeba žen vzdělaných, s rozhledem a s patřičnými styky.

V roce 1848 byl založen první historicky doložený **spolek Sestry Slovanské čili spolek Slovanek**. Spolek neměl dlouhého trvání, neboť po potlačené revoluci vláda veškeré náznaky občanských svobod zakázala. Rok 1851 je spojen se založením **Spolku sv. Ludmily** podporující vdovy, nemajetné ženy a chudé rodiny. Dívkám nabízel kurzy šití, malby na sklo a porcelán. Ve vedení spolku stála hraběnka Kristina Schönbornová. Secká uvádí (2011, s. 132 – 133), že v roce 1865 do spolku vstoupila Marie Riegrová, která se snažila založit **školu pro dívky**, ve které by se zájemkyně naučily nějakému ženskému řemeslu. V květnu téhož roku začal **první kurz šití, kreslení a rytectví, emailérství a účetnictví**. Překážkou ve vzdělání bylo, že adeptky měly chatrné vědomosti. To měl vyřešit doplňující kurz ze základních předmětů. Dalším problémem byl nedostatek pracovních míst pro absolventky, které se staly konkurencí druhého pohlaví. Po názorových neshodách se spolek vrátil k původním myšlenkám charitativní činnosti, k podpoře chudiny a ke kurzům šití.

První polovina 19. století nenabízela ženám moc možností k uspokojení narůstajících vzdělávacích potřeb. Touha po vzdělání, být užitečná a sloužit vlasti vyvrcholila, jakmile to politické podmínky dovolily. Dle Stloukala (1941, s. 410) byly snahy o lepší vzdělávání žen v obrozeneckých Čechách podníceny až počátkem čtyřicátých let 19. století MUDr. K. S. Amerlingem. Další možnosti nabídla až druhá polovina zvláště, posledních třicet let 19. století. Zde se setkáváme s takovými osobnostmi jako je Božena Němcová, Eliška Krásnohorská, Bohuslava Rajská, Žofie Podlipská, Karolína Světlá, Anna Náprstková, Magdaléna Dobromila Rettigová aj.

Významnou osobností, zabývající se vzděláváním žen, byla česká vlastenka **Bohuslava Rajská, Čelakovská** (1817 – 1852). V rodině advokáta J. F. Friče a lékaře V. Staňka byly pořádány přednášky a **kurzy pro dívky**, kterých se sama účastnila. Během těchto odborných školení zatoužila Rajská stát se učitelkou. Vytýčila si, že absolvuje **učitelský kurs při německé vzorné hlavní škole na Malé Straně** a poté si otevřela vlastní školu pro dívky. Roku 1842 nastoupila do nově zřízeného kursu pro „**preparantky**“ a po vykonaných zkouškách z oblasti pedagogiky a metodiky, dále pak z krasopisu, pravopisu, mluvnice a náboženství jí bylo povoleno soukromě vyučovat. Bohuslava Rajská se však nespokojila s malým počtem žákyň. Sehnala si předepsaný počet uchazeček a podala žádost o povolení ke zřízení **veřejného ústavu**. Dle Hoffmanové (2003, s. 62 – 63) než byla žádost posouzena a schválena, **vyučovala soukromě** ve třech pronajatých místnostech ve Vodičkově ulici. Výuku češtiny, němčiny, literatury, přírodovědy, navštěvovalo kolem patnácti posluchaček různého věku. Učily se i ženským ručním pracím. Přestože škola první české učitelky netrvala ani rok (od 1. 1. 1844 – 1. 8. 1844), získala si poměrně velkou popularitu.⁹²

B. Rajská z osobních důvodů (sňatek s básníkem F. L. Čelakovským) svůj dívčí vzdělávací ústav zanedlouho opustila s nadějí, že za sebe najde odpovídající náhradu. V Českých zemích ale nebyla ani jedna, dokonale česky mluvící absolventka preparandistického kurzu, která by Rajské školu převzala. Ani Amerlingovi školené posluchačky neměly složené učitelské zkoušky.

Bohuslava Rajská byla vůdčí představitelka družiny dívek a žen, které se nechtěly spokojit jen s rolí hospodyněk a manželek. Vzdělávaly se, a tak jako ona, psaly básně a snažily se najít uplatnění ve společenském životě.

O rok později otevírá svůj **ústav pro ženy Eleonora Věroslava Jonáková**, v pronajatých místnostech domu U tří korun na Uhelném trhu. Hoffmanová uvádí (2003, s. 65), že škola měla několik vyučujících a studentky byly různého věku.

Po odchodu Bohuslavy Rajske se ujímá vedení ženské části Budče **Františka Svatava Michalcová**, škola byla povolena výnosem č. 29060 ze dne 24. 5. 1844 jako samostatný ústav. Zřizuje školu v níž se české dívky konečně mohou vzdělávat v národním duchu. Výuka je zahájena 1. 1. 1845 s 35 uchazečkami.

---

⁹² Vedle této školy existovala ještě Amerlingova škola pro starší posluchačky v Budči Žitnobranské ulici. Výuka na této škole začala 5. dubna 1843.

V roce 1847 dostává Svatava již Amerlingová, po složení další zkoušky, guberniální povolení ke zřízení **veřejné vyšší dívčí školy**. Hoffmanová uvádí (2003, s. 66 – 69), že škola se tak stala nejnavštěvovanějším pražským ženským ústavem. V dívčím ústavu se vyučovalo ženským pracím, literatuře, hudbě, francouzštině, ale i např. estetice, vychovatelství, historii a společenskému chování – předmětům rozšiřujícím všeobecné vzdělání posluchaček. Výuka probíhala dopoledne od 8 – 12 hodin a odpoledne od 14 – 17 hodin. Nejstarší posluchačky si volily přednášky podle svého zájmu. Po ukončení činnosti Budče se dívčí škola přestěhovala do Vodičkovy ulice čp. 18/II (dnes Jungmannova ulice). Hoffmanová uvádí (2003, s. 67), že později sídlil ústav na Václavském náměstí v domě U zlatého beránka. Po smrti Svatavy Amerlingové 1870 škola zaniká.

V této době v roce 1862 se také setkáváme se soukromou školou **Anny Tesařové**, založené z podnětu jejího manžela Františka Tesaře, učitele na české hlavní škole. Hoffmanová uvádí (2003, s. 70), že to byl další vzdělávací ústav pro dívky – podobný ústavu Amerlingové. Návštěvnost přednášek pomalu stoupala a díky vzájemné konkurenci si obě školy udržely úroveň.

Báhenská uvádí (2005, s. 18), že přes všechny snahy významných osobností a institucí zůstávalo vzdělávání dívek až do poloviny 19. století jen velice povrchní, málo použitelné v praktickém životě a zaměřené především na to, aby se žena stala dobrou matkou a hospodyní. Placené povolání a vzdělání končilo v okamžiku sňatku. Hluboce zakořeněnou představu o ženě jako manželce, matce a hospodyně nebylo snadné narušit a většina žen s ní souhlasila a nijak se jí neprotivila.⁹³

Přesto se v dějinách vzdělávání najdou ženy, které zdolaly mnohé překážky, aby pak došly k svému vysněnému cíli. History uvádí (2008, s. 92), že to dokládá například příběh **Ludmily Bozděchové**, která měla přání stát se poštovní úřednicí. Úspěšně vykonala všechny zkoušky i přes naschvály zkušební komise, a když jí stejně ministerstvo odmítlo s tím, že zákon nedovoluje pracovat ženám u pošty, obrátila se o pomoc až k samotnému císaři. Císař na základě audience zákon novelizuje a v roce 1872 nastupuje Ludmila Bozděchová k poště.

---

⁹³ Dokládá to, např. osud Bohuslavy Rajské, která se vzdala své kariéry učitelky a vzdělavatelky žen, opustila svého „učitele“ Amerlinga a plně se podřídila svému manželovi Čelakovskému.

8.2.1 Marie Riegrová

V roce 1859 usilovala Marie Riegrová o založení **vzdělávací jednoty ženské**, která by probouzela v ženách vyšší zájmy v oblasti kulturní, národní a sociální. Sestavila program činnosti jednoty, který měl být přednášen ženám a dívkám. Stloukal uvádí (1941, s. 410), že ve svém bytě uspořádala pak několik přednášek z různých oborů vědomostí: o výchově dětí, zdravotnictví, psychologii dětství, etice, estetice, literatuře, aj. Z rodinných důvodů však musela svoji aktivitu po roce ukončit.

Dle Stloukala (1941, s. 411) nelze přehlédnout mnohostrannou činnost Marie Riegrové, konanou na různých polích národní práce. Usilovala o lepší vzdělávání dívek a žen, snesitelnější postavení chudých. Její zásahy na těchto různých polích znamenají řadu průkopnických činů, kterými sleduje dvojí souběžný cíl a to práci humanitně sociální a výchovnou, ale i snahu o uplatnění ženy v životě národním, tedy otázku sociální a ženskou zároveň. Po pokusu o založení vzdělávací jednoty žen, přechází její aktivita k snahám o obrození ženského spolku sv. Ludmily, vyvíjí snahu o vybudování ženského průmyslového školství, pečuje o chudé děti.

Obrázek 94: Terezie Palacká s dcerou Marií, pozdější Riegrovou

Zdroj: STLOUKAL, K. *Královny, kněžny a velké ženy české*, obrazová příloha

Štverák uvádí (1987, s. 222), že **spolek sv. Ludmily** byl ženský spolek založený v roce 1851 k podpoře vdov a k výuce chudých děvčat v **pletení a šití v nedělní škole**. V jeho čele stála hraběnka Kristina Schönbornová. Po vstupu Riegrové do spolku nastal zásadní předěl v jeho činnosti. Dle Stloukala (1941, s. 412) usilovala o to, aby soukromá dívčí škola, kterou spolek udržoval, byla vybudována na školu průmyslovou, založenou na širší základně, v níž by se chudé dívky vyučily výdělečné činnosti tak, aby mohly být zaměstnány v různých firmách jako odborné, lépe placené síly. Dívky z chudých vrstev neměly možnost odborného vzdělání. Dívčí školy byly až do roku 1865 trojtřídní, školy pro ženská povolání neexistovaly, pouze se na školách obecných vyučovalo pletení a ženským ručním pracem. Proto byly ženy odkázány pouze na práci zemědělskou nebo jako služebné v domácnostech.

M. Riegrové se podařilo již **9. května 1865 zahájit první kurzy zřízené dívčí průmyslové školy**. Brzo se ukázaly překážky, neboť ženy neměly dostatečné vzdělání, takže bylo nutno s nimi nejprve opakovat látku ze školy triviální ve zvláštních tříměsíčních kurzech. Poté mohla být výuka ve speciálních oborech. Vyučovalo se šití, malování na porcelán, litografie, dřevorytectví, leštění drahých kovů, účetnictví. Největší nesnáze nastaly, když dívky školu ukončily a chtěly si najít zaměstnání. Přes nesmírnou vytrvalost a houževnatost Riegrové se podařilo některé dívky umístit v pražských závodech.

Na světové výstavě v Paříži (1867) poznala Riegrová organizaci francouzského průmyslového školství. Po návratu do Čech přebudovala od základu svoji českou školu. Zaměřila ji na výrobu a prodej. Školu zaměřila na užitkové malování porcelánu, skla, plátna, dřeva a ruční kolorování obrazů a karet. Na vypalování porcelánu a skla zakoupila vlastní školní pec. Pro zvýšení odbytu výrobků pořádala v letech 1869 a 1872 propagační výstavy. Byla to **první dívčí průmyslová škola ve střední Evropě**.⁹⁴ V roce 1873 byla škola zrušena a její budovatelka brzo ze spolku sv. Ludmily vystoupila.

---

⁹⁴ Štverák uvádí (1987, s. 222), že českých zemích byly od 60. let 19. století zakládány první vyšší dívčí školy. V roce 1860 vznikla soukromá škola profesora Janoty v Písku. O tři roky později založila pražská obec vyšší dívčí školu ve Vodičkově ulici na Novém Městě pražském. V roce 1866 vznikla brněnská Vesna.

8.3 Odborné školy pro ženská povolání

Dle Šustové, Franklové (2011, s. 30) se 19. století muselo vyrovnat s problémem samostatné obživy žen. Najít si zaměstnání nebylo pro ženy snadné. Povinně sice docházely do obecných škol, kde se naučily číst, psát a počítat, ale tím jejich vzdělání končilo. Ženy byly vnímány jako „nekalá konkurence“ a nebyly přijímány do učení. Střední školy, gymnázia a reálky nepřipouštěly studium žen. Společnost však vlivem ekonomických a hospodářských změn stále častěji vyžadovala, aby se ženy byly schopny samy uživit. Nutila je k tomu často jejich pozice vdovy, neboť mnoho mužů padlo ve válkách. Zdroj k obživě nacházely nejčastěji v manufakturách. Nejstarší odborná škola (jak již bylo uvedeno) byla zřízena v Potštejně v roce 1755. Iniciátorem **této třítydenní školy – kurzu pro přadleny** byl hrabě Chamaré.

Pokud ženy nepracovaly v manufakturách, popř. v továrnách, mohly se žít jako služky, hospodyně, kuchařky. Tato profese byla umožněna jen pro svobodné a bezdětné. Pokud žena byla vdaná měla příležitost k práci pouze jako posluhovačka či pradena. Dle Šustové, Franklové (2011, s. 30) při „volbě“ povolání narážely ženy na další předsudky. Žena měla zastávat povolání určená ženám, tj. hlídání dětí, práce v domácnosti, šití, praní, vyšívání, údržba oděvů. Dlouhou dobu byly ženy jenž dosáhly vyššího vzdělání vnímány jako „mužatky“.

Dle Lenderové, Kopičkové, Burešové, Maura (2009, s. 513), se ženy mohly vzdělat v hudební oblasti na pražské konzervatoři založené v roce 1810. K jejich prvním absolventkám patřila Henrietta Sonntagová, pěvkyně Stavovského divadla. Od roku 1858 poskytovala hudební vzdělání pražská operní škola Františka Pivody.

Z aktivit nejrůznějších spolků a soukromých osob, které pořádaly a financovaly kurzy pro nemajetné dívky se časem vyvinuly **pokračovací dívčí průmyslové školy a různé kuchařské školy**.

Dle Stloukala (1941, s. 410) nové podněty ve vzdělávání žen poskytl Vojtěch Náprstek, druhý velký buditel českých žen. Náprstek vnesl do ženské otázky v Čechách praktické zásady, které poznal v Americe. Zaváděním strojů se snažil usnadnit ženám práci v domácnosti, aby jim zůstalo trochu volného času pro činnost vyšší – účast ve veřejném činnosti, zejména ve vychovatelství. Říjnový diplom z roku 1860 umožňoval zakládat spolky. Do té doby nebyla dovolená žádná spolková činnost.

8.3.1 Babictví – kurzy porodních bab

Osvícenské reformy Marie Terezie a jejího syna Josefa II. a rodící se moderní společnost zasáhly výrazně do oblasti medicíny. Na konci 18. století se lékařská věda zaměřuje daleko více na praxi než na teoretické poznatky. Medicína rozčlenila člověka na jednotlivé orgány a pokusila se stanovit jejich přesné funkce. Člověk již nebude léčen jako komplexní organismus, ale dle stanovené přesné diagnózy jednotlivých orgánů. Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 49), že se žena jakožto významný prvek z pohledu reprodukce stane centrem pozornosti. Díky specializaci lékařské vědy, vzniku porodnictví a gynekologie se ženské tělo stalo předmětem vědeckého zkoumání.

Na ženu bylo nahlíženo jako na bytost slabou a nedokonalou a moderní medicína uvedený konstrukt úspěšně šířila. Ještě na konci 19. století se proti tomuto názoru postavilo jen velice málo lékařů. Ve střední Evropě kde nebyl v první polovině 19. století proces modernizace – na rozdíl od západní Evropy – zcela ukončen, byla velká řada mužů odmítající vstup ženy na trh práce. Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 51), že odpůrci odmítali nejen ženy pracující v továrně, ale i ženy pracující v oblasti služeb. Nejrozhodnějšími odpůrci přístupu žen k povolání lékaře byly sami lékaři. Prostřednictvím tištěných domácích lékařů (které se začali koncem 18. století tisknout i v českém jazyce) a celé řady učebnic pro porodní báby a lékařské populárně naučné literatury se šířila vzdělanost mezi ženy praktikující toto „řemeslo“.

Na konci 18. století existovaly v Evropě dva druhy porodní báby. První byla porodní bába městská, praktikující své řemeslo pod kontrolou úřadů. Ti jí poskytovaly i souhlas k výkonu činnosti. Druhým typem byla venkovská bába volaná k porodům na venkově. Své řemeslo nevykonávala na „plný úvazek“. Evropské vlády se snažily mít tuto oblast pod kontrolou, proto se v řadě zemí pořádaly kurzy určené k jejich výchově (Francie). V rakouské monarchii byl první legislativním krokem k profesionalizaci porodních bab dvorní dekret z 30. prosince 1745 nařizující, aby adeptkám na toto povolání přednášel profesor anatomie z oblasti porodnictví a aby přihlížely pitvám mrtvých ženských těl. Další nařízení ze **4. července 1748** nařizovalo ženám zabývajícím se porody, aby se podrobily zkouškám buď na lékařské fakultě nebo se nechaly vyzkoušet krajským fyzikem.

System zdravotní správy vytvořil **Generální zdravotní řád pro Království české** z roku 1753 a **zdravotní řád pro celou habsburskou monarchii** z roku 1770, který platil jako základní norma s dílčími úpravami plných sto let. Roku 1766 byl zdravotní personál v krajích rozšířen o krajskou porodní bábu a krajského chirurga. Dbalo se o řádnou kvalifikaci všech porodních asistentek v kraji. Odbornost ke své práci měly získat absolvováním porodnického kurzu. Nařízení o kvalifikaci se týkalo porodních babiček působících v městech.

Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 412), že teprve v roce 1804 byla povinnost kvalifikace určena i venkovským porodním babám. Ty se musely v Praze řádně vyučit. Řád stanovil pevný obsah výuky: v každém semestru proběhl úplný kurz porodnictví pro báby a porodníky, v českém i německém jazyce, který navazoval na dvouměsíční **praxi v porodnickém zařízení**. Postupem času se základní podmínkou pro přijetí do porodnického kurzu stala gramotnost. Nemajetné adeptky měly dostat stipendium od panství, kraje či obce. Vzdělávání porodních bab se zabývala celá řada vyznaných osobností, většina z nich byla autory učebnic pro porodní báby.⁹⁵

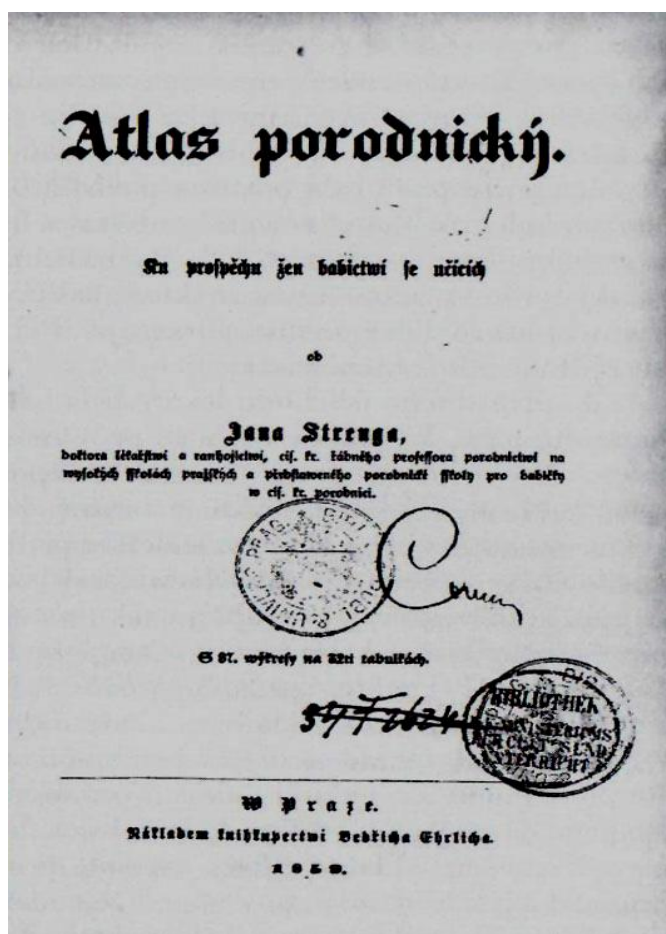
Dne 4. srpna 1803 byla zřízena u Apolináře na Novém Městě pražském **porodnická klinika**. Vedením porodnice se ujal profesor Meliř. Zde působil i **Antonín Jungmann**, bratr Josefa Jungmanna, který učil porodnickému řemeslu až do roku 1850. Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 413), že v roce 1852 byl přijat návrh na reformu porodnického vzdělávání. Teoretický kurz v Karolinu byl vystřídán třemi **čtyřměsíčními teoreticko-praktickými kurzy**, střídavě v českém a německém jazyce. Až do roku 1891 byla výuka porodních bab plně v kompetenci pražské univerzity. Po té byla od fakulty odloučena a zřízena jako samostatná „**c. k. škola babická v Praze**“ spadající pod Zemský výbor. Od kvalifikované báby se vyžadovalo nejen zvládnutí normálního porodu, ale i porodních komplikací, které nastaly při špatné poloze plodu. Moderní bába nesměla podávat tišící prostředky (alkohol, byliny apod.) měla zakázáno provádět nástrojové porody. Byla proškolená v kterých situacích má volat lékaře.

---

⁹⁵ Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 412 – 413) že v návaznosti na úřední nařízení z roku 1747 sezval profesor pražské univerzity Francisco Dutoy porodní báby na soukromé odpolední přednášky z porodnictví. Od roku 1792 byl veřejným učitelem praktického porodnictví významný lékař Jan Meliř, který jako první provedl v Praze císařský řez na živé ženě.

K výkladu výuky porodnictví sloužili učebnice. Rozšířená mezi českými adeptky byla kniha od Heinricha Johanna Crantze, zakladatele katedry porodnictví na vídeňské univerzitě. Do češtiny přeložená učebnice vyšla v roce 1756 pod názvem **Výborné naučení pro báby a jiné při porodech pomáhající osoby**. Roku 1778 byla vydána v Praze učebnice profesora porodnictví ve Vídni Raphaela Johanna Steidela **K naučení kniha o babském umění s tabulkami vysvětlená**. A. Jungmann vydal spis **Úvod k babení**, po deseti letech rozšířen pod názvem **Umění babické k užítku žen při porodu obsluhujících**. V Olomouci vychází v roce 1837 učebnice Jungmannova žáka **Františka Jana Mošnera**, profesora a rektora univerzity v Olomouci. Učebnice vzdělávaly celé generace babiček. Vycházely po celé 19. století a pomohly uvést v život reformy osvícenského absolutismu i další nařízení a zákony z oblasti zdravotní péče.

Obrázek 95: Učebnice – Jan Steng,
Atlas porodnictví ku prospěchu žen bábictví se učících (Praha 1859)

Zdroj: LENDNEROVÁ, M., KOPIČKOVÁ, B., BUREŠOVÁ, J. MAUR, E. a kol.
Žena v českých zemích od středověku do 20. století, s. 415.

Niklíček, Štein uvádí (1985, s.98), že osvícenská monarchie se soustředila v oblasti zdravotnictví na vytvoření centralizované státní zdravotní správy, která měla dozor na dodržování řady přísných karanténních předpisů a ostatních zákonů v oblasti zdravotnictví. Budovala se zdravotnická zařízení – nemocnice, porodnice, nalezince. Nemocnice přestávali mít charakter azylu, stávaly se místem, jehož hlavním posláním byla léčebná činnost. Pro tuto oblast bylo nutné vychovávat kvalifikované lékaře. Univerzity se stávaly hlavními centry rozvoje vědecké práce v zemi.

V 18. století byly položeny základy k rozvoji věd na univerzitách. Vědecká práce se stala nedílnou součástí činnosti každého vysokoškolského učitele.

Duinová, Sutcliffová uvádí (1997, s. 44), že nová prosperita a životní podmínky poskytly mužům (a později i ženám) zabývajícím se lékařstvím a přírodními vědami více času, ve kterém se mohli svobodně věnovat výzkumu, a také finanční i technické pomůcky, aby mohli této příležitosti využít. Byly objeveny některé ze základních nástrojů používaných v medicíně, např. stetoskop, teploměr a injekční jehla. Byly sestrojeny přístroje pro fyziologická měření. Lékařské umění tak dosáhlo solidní vědeckou základnu. Rozvíjela se dovednost chirurgů (v praxi bohužel na účet žen), byly prováděny pokusy v gynekologické chirurgii, které otevřely brány k rozvoji invazivní chirurgie v ostatních částech těla. Pokrok v medicíně vedl ke hledání nových metod boje proti bolesti. Devatenácté století nebylo jen cestou k vědeckým jistotám. Bylo poznamenáno válečnými konflikty (napoleonské války), z těchto konfliktů však vzešlo přesto něco dobrého – postavení žen v medicíně, kdy se ošetřovatelství stalo nejen posláním, ale i povoláním a otevřelo pomalu ženám vrátka ke studiu medicíny.

8.3.2 Ženské učitelství

Ve veřejných školách iniciovaných roku 1775 tereziánským školním patentem působily jako „učitelky dívek“ zpravidla vdovy ve středním, popř. postproduktivním věku. Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 428), že soukromá učitelka zprvu nepotřebovala k výkonu svého povolání žádnou formální přípravu. Případy Bohuslavy Rajske či Honoraty Zapové, které složily učitelství zkoušky na pražské normální škole byly výjimečné a ojedinělé. V praxi bylo těchto kurzů málo, existovaly jen při dívčích školách řízených náboženskými kongregacemi.

Bahenská uvádí (2005, s. 32), že **od roku 1806 mohly ženy vyučovat na pouze v soukromých dívčích školách a to pouze výuku ručních prací**. K tomu se musely připravit ke zkoušce skládané u vrchního dozorce a představené Týnské dívčí školy. Od roku 1842 vzniklo při malostranské dívčí škole **devítiměsíční preparandium (přípravný kurz) pro vzdělávání budoucích učitelek**. Tato možnost výuky zanikla již v roce 1849. Od roku 1849 byly zřizovány dvouleté učitelství ústavy a zájemkyně o toto studium musely dovést minimálně šestnáct let. **Odbornost pro výuku na soukromých školách mohly ženy získat absolvováním dvouletého německého učitelství ústavu na Malé Straně**.

Lenderová, Kopiczková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 429), že **převrat ve vzdělávání učitelek** přinesl rok 1869 kdy byl vydán Hasnerův zákon., který umožnil ženám učit na dívčích školách a v nižších třídách smíšených a chlapeckých škol. Do vydání zákona mohly být jen soukromými učitelkami. Zákon, který zavedl vzdělávání učitelů, vedl k založení veřejného dívčího pedagogického končího maturitou. První vznikl v roce 1870 u sv. Anny. Zákon nadále zachoval soukromé učitelství ústavy.

Od šedesátých let 19. století se vedle soukromých ústavů začaly více uplatňovat **spolkové dívčí školy**, finančně podporované městským zastupitelstvem a školy městské. V 70. letech 19. století obce získaly větší pravomoc nad školami. Podle zákona ze dne 24. 2. 1873 převzala veškerou správu veřejného školství městská zastupitelstva. V roce 1784 vstoupily v platnost nové učební osnovy a byl vydán nový organizační status pro učitelství ústavy. Těmito změnami stoupl počet samostatných dívčích škol.⁹⁶

---

⁹⁶ Časopise History uvádí (11/2008, s. 92), že z 10 000 zaměstnaných žen v roce 1880 připadalo jen 33 učitelek, 30 zdravotnic, 7 umělkyně – spisovatelek, redaktorek.

8.4 Americký klub dam

Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 333 – 334), že nejvýznamnějším českým ženským spolkem byl **Americký klub dam**, jenž sehrál v uvědomění ženské populaci v Čechách nezastupitelnou úlohu. Vznikl na podnět Vojtěcha Náprstka, který 15. ledna 1865 vyzval Karolínu Světlou, aby do domu jeho matky pozvala ženy, které měly zájem o další vzdělávání a které se u ní scházely. Secká uvádí (2011, s. 135), že Karolina Světlá všechny dívky osobně přivítala v prostorách Náprstkovy knihovny. V tento významný den se přednášky zúčastnilo čtyřicet devět dam, mezi nimi např. Braunerová Augusta, Erbenová Blažena, Fričová Marie, Havlíčková Zdeňka, Holinová Anna, Opitzová Augusta, Krásnohorská Eliška, Podlipská Sofie další. Přednáška se natolik líbila, že si posluchačky vyžádaly ještě pět pokračování a zároveň se dohodly, že se budou v domě U Halánků pravidelně scházet. Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 333 – 334), že tímto aktem vznikl **Americký klub dam**, jehož členkou se mohla stát pouze Češka starší šestnácti let s doporučením od jiné členky klubu.

Obrázek 96: Karolina Světlá

Zdroj: STLOUKAL, K. *Královny, kněžny a velké ženy české*, obrazová příloha

Organizace spolku byla v rukou ředitelství: předsedkyně, jednatelky a pokladní. Náprstek zaujal v klubu čestné místo protektora. Klub nevybíral žádné příspěvky, dobrovolné dary byly vítány. Členkami se staly snad všechny ženy a dívky z významných českých rodin.

Hlavní činností klubu bylo sebevzdělání, podpora technického pokroku v domácnosti, péče o děti a mládež, filantropie a to formou přednášek na které měly přístup pouze ženy. Přednášky se zaměřovaly na témata z různých oborů činnosti – z medicíny, astronomie, přírodních věd, psychologie, filosofie, historie, literatury a náboženství. Přednášely i samy ženy: spisovatelky S. Podlipská, L. Šimáčková, lékařka A. Bayerová. Dle Secké, Sochorové, Štěpánové (2001, s. 134), během třiceti let trvání klubu se uskutečnilo 497 přednášek, které vyslechlo 28 000 žen. V klubu se vystříдалo 893 členek. Spolek se podílel na všech akcích jenž měly zlepšit sociální, kulturní a ekonomické postavení ženy ve společnosti. Dle Secké (2011, s. 135 – 136), úkolem spolku bylo nabídnout členkám takové vzdělání, aby získaly nejenom vědomosti a dovednosti, ale i sebevědomí, aby se tak v případě potřeby dokázaly samy o sebe postarat a nebyly odkázané na milost okolí. Kromě vzdělání se zakládající členky klubu dohodly na charitativní činnosti jak pro nemocné a postižené, tak i pro školní mládež a na podpoře akcí pro blaho vlasti a pokroku. Sídlem AKD se stala čítárna Náprstkovy knihovny, kterou Náprstek poskytoval členkám ke studiu ve středu, v sobotu odpoledne a v neděli dopoledne. V době přednášek měly ženy zaručeno, že se v místech, kde byla výuka, neobjeví žádný muž, kromě přednášejícího a pana Náprstka.

Obrázek 97: Čelní stěna Náprstkovy knihovny

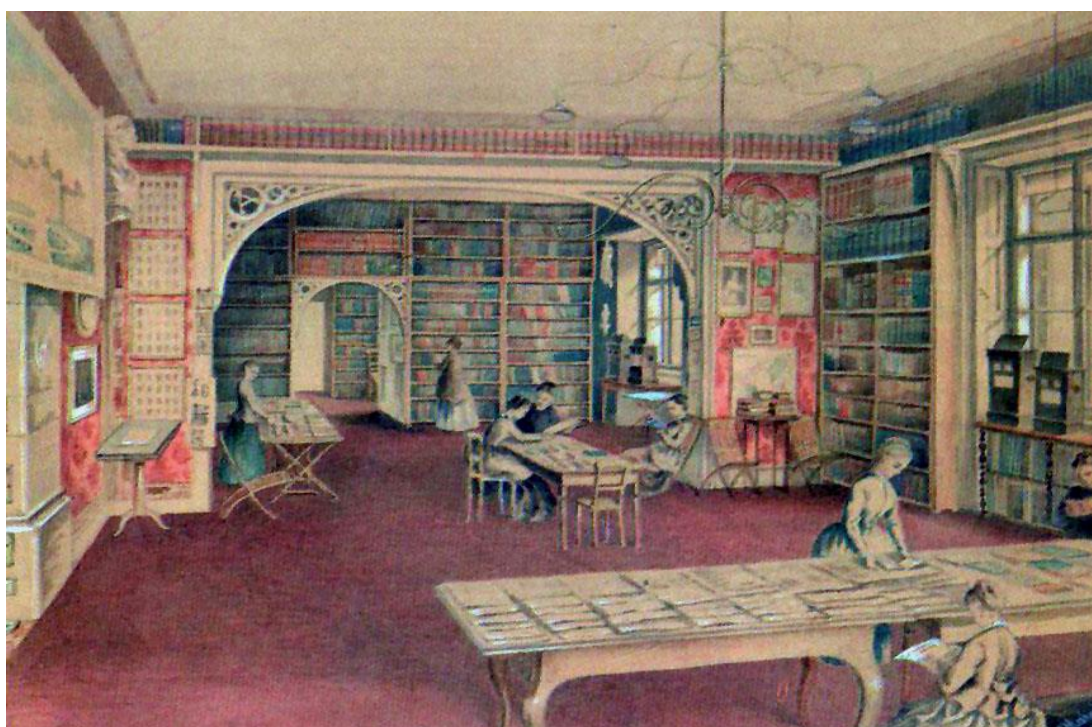
Zdroj: SECKÁ., M. *Vojta Náprstek, vlastenec, sběratel, mecenáš*, s. 137

Secká, Sochorová, Štěpánová uvádí (2001, s. 132), že prostřednictvím spolku se ženy seznámily s moderními pomůckami pro domácnost. Na přednáškách poprvé viděly ledničku, šicí stroje, šlehače, mlýnky, pračku, Papinův tlakový hrnec a další předměty, které Náprstek ukazoval v chodu a také doplňoval podrobným komentářem.

Americký klub dam stál u zrodu pozdějších spolků kterými byly **Ženský výrobní spolek**, v roce 1885 spolek **Domácnost a Minerva**.⁹⁷ Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 334), že klub byl vzorem pro vznik mnohých ženských sdružení v ostatních městech Čech a Moravy. V roce 1869 vznikl ve Vysokém Mýtě spolek **Milada**, o rok později byl založen **Český klub dam plzeňských** a v roce 1871 **Spolek paní a dívek v Chrudimi**. Dále vznikaly spolky v Berouně, Domažlicích, Táboře, Německém Brodě, Slaném, Kladně, Pardubicích, Chrudimi, Plzni, Olomouci aj.

Americký klub dam stejně jako Průmyslové muzeum otevřené pro veřejnost v roce 1874, byly soukromými spolky.

Obrázek 98: Čítárna Amerického klubu dam (Kresba 1875 Jan Maloch)

Zdroj: SECKÁ., M. *Vojta Náprstek, vlastenec, sběratel, mecenáš*, obrazová příloha

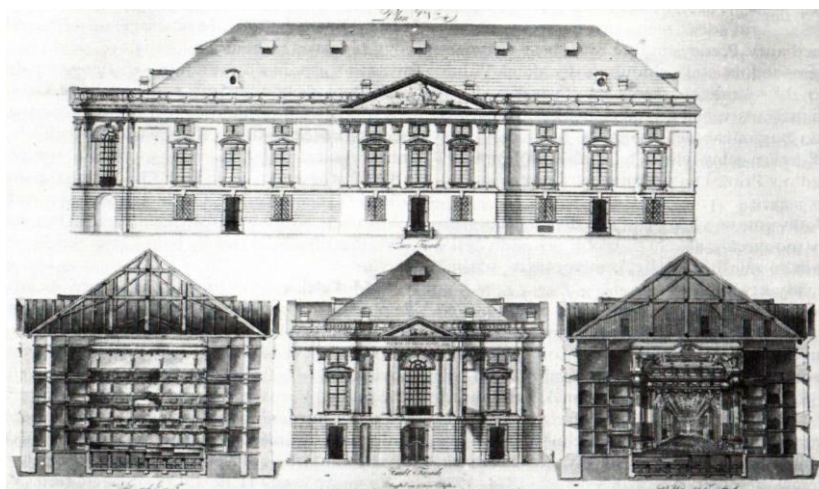
⁹⁷ Lenderová, Kopičková, Burešová, Maur uvádí (2009, s. 436), že Minerva byla nejstarší dívčí gymnázium v Rakousku-Uhersku povolené výnosem ministerstva kultu a vyučování dne 26. 7. 1890.

9 KULTURA – STAVEBNÍ KÁMEN NÁRODA

V první fázi národního obrození mělo největší podíl na českém národním probuzení divadlo. Divadlo promlouvalo k lidem, kteří neměli běžně přístup ke knihám, které byly k zakoupení drahé nebo z důvodu, že neuměli číst. Zrod českého divadla byl úzce spjat s celkovým rozvojem divadelnictví v Praze. Období 30. a 40. let 19. století bylo dobou výrazného nárůstu sociability obrozeneckého hnutí. Byly pořádána české bály, besedy a výrazná byla také literární a divadelní činnost. Do Kajetánova divadla docházela řada začínajících českých spisovatelů a mladých obrozenců mezi které patřil K. H. Mácha, K. F. Zap, L. Rieger. Rozmach jazykové české literatury se stal neodmyslitelným znakem kulturního života.

Na jedné straně věda, na druhé společenský život. Jazyk, jímž se ostýchal mluvit ne jeden Čech zazníval čím dál častěji i na veřejnosti. Dle Hoffmannové (2007, s. 164) k povznesení češtiny přispěl velice úspěšný **1. český ples**, jehož iniciátorem a organizátorem byl **Josef Kajetán Tyl**. Byl to ples s českou hudbou a s českými tanci. Mezi účastníky byli vedle pražských měšťanů a vlastenců také purkrabí a městský hejtman. Česká kultura našla své plnohodnotné místo v monarchii a už se ho za žádnou cenu nemínila vzdát.

Obrázek 99: Nosticovo národní divadlo v Praze 90. léta 18. století (rytina F. Hegera)

Zdroj: BĚLINA, P., BEZDĚK, K., KOČÍ, J., PETRÁŇ, J. a kol.
Počátky českého národního obrození 1770 – 1791, s. 256

9.1 Počátky divadla v českých zemích

Divadlo bylo jedinečným a mocným nástrojem ovlivňování veřejnosti, stánek kultury, místo ve kterém se scházeli lidé, aby se dozvěděli nejnovější zprávy z domova i ze světa. Vznikalo v době, kdy většina obyvatel byla negramotná, kdy se teprve rodila novinářská a nakladatelská činnost. Lidé neměli možnost setkávat se v zájmových nebo politických organizacích. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 27), že divadlo vedle kostela, představovalo jediné pravidelné místo, kde se lidé sdružovali mimo pracovní dobu. Bylo to místo, kde se formou zábavy šířila osvěta a nejdůležitější myšlenky. Gallo, Škoda uvádí (1986, s. 115), že se stalo neodmyslitelnou součástí národního hnutí.

Z hlediska vývoje divadelnictví v našich zemích měl největší význam vznik **profesionálního divadla** v českém jazyce, tedy v řeči obyvatel, které tvořili na našem území většinu. Divadlo sehrálo v době národního obrození významnou roli, kladlo si vlastenecké a osvícenské cíle. Dříve zůstávalo toliko zábavou pro bohaté vrstvy, český hrané divadlo až do josefinských dob prakticky neexistovalo. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 34), že za počátek záměrného budování profesionálního českého divadla lze označit až rok 1785, kdy se vlastenci seskupení kolem V. Tháma pokusili prorazit několika představeními na prknech jinak německého Nosticova divadla. Poprvé zde byla uvedena hra přeložena do českého jazyka s názvem Odběhelec z lásky synovské. Obtížným problémem pro překladatele bylo především to, že český jazyk neměl koncem 18. století ustálenou pevnou jazykovou formu. Divadlo tak obohatilo češtinu tím, že vycházelo z lidové mluvy a vyvažovalo tak zaměření filologů na češtinu humanistickou. Rozmach divadla, a to nejen českého, se odehrával za souhlasu císaře, tedy s podporou státu.

V první polovině 18. století se na malých českých i moravských městech postupně rozvíjelo také **ochotnické divadlo**. Vznikalo v místech, kde stály vyšší školy anebo tam, kam se vraceli vysokoškoláci na prázdniny. Studenti zpravidla přinášeli prvotní inspiraci a impulzy. Od začátku 19. století po naši zemi putovaly též **kočovní společnosti**. Existovalo jich časem až tři desítky, měly rozdělené své regiony i trasy. Až do poloviny 19. století šlo výhradně o společenství německé a německy hrající. **První stálá kočující česká společnost byla založena až roku 1849** Josefem Aloisem Prokopem, Tylovým přítelem.

Na počátku 80. let 18. století hrabě **František Antonín Nostic – Rieneck**, nejvyšší purkrabí, vybudoval na Starém Městě Pražském, vedle Karolina, honosný divadelní stánek. Zde, byť šlo zprvu o německou divadelní scénu, bylo možné hrát i česky. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 32), že v roce 1785, po dvou letech provozu v Nosticově, od roku 1799 Stavovském divadle, se na krátký čas prosadila na jeho scéně pohostinská představení uváděná v češtině. Na nátlak německého publika tato představení brzo skončila. Kovařík uvádí (1988, s. 37), že to bylo divadlo na svou dobu nádherné, moderně vybavené až pro tisíc návštěvníků, jehož stavba stála sto tisíc zlatých. Dne 20. ledna 1785 bylo zde uvedeno první české představení **Odběhlec z lásky synovské**. Hra měla veliký úspěch a byla několikrát opakována. Z dalších her byla uvedena v roce 1786 činohra **Břetislav a Jitka** anebo únos z Kláštera, dílo Václava Tháma.

Roku 1799 divadlo od hraběte Nostice odkoupili čeští stavové. Od roku 1824 se zde začala hrát česká představení. Krumlowský uvádí (2009, s. 133), že v roce 1826 měla v divadle premiéru první česká opera *Dráteník*, od autora Františka Škroupa, kterou složil na libreto básníka Josefa Krasoslava Chmelenského. Opera měla veliký ohlas a to podnítilo Škroupa, aby se zcela oddal hudbě. V následujícím roce se stal druhým kapelníkem Stavovského divadla a po několika letech dokonce prvním.

Obrázek 100: Nosticovo divadlo

Zdroj: *Kronika českých zemí 4. (1681 – 1840)*, s. 398

Skupina českých nadšenců získala zvláštní císařské povolení k provozování českých her a vystavěla na Koňském trhu, dnešním Václavském náměstí, provizorní dřevěnou divadelní budovu, lidově zvanou **Bouda**. Společnost si zvolila název **Vlastenecké divadlo**. Český divadelní soubor zde působil v letech 1786 – 1789. Za tuto krátkou dobu společnost sehrála 120 – 140 českých představení, což se již nikdy obrozeneckému divadlu nepodařilo. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 33), že pro nepřítel německého obyvatelstva a z finančních důvodů musel divadelní spolek svoji činnost ukončit a Bouda byla 26. 9. 1789 stržena.⁹⁸

Tato etapa však znamenala významný úsek českého divadelnictví. Vznikla řada českých her, divadelních textů i překladů, ale hlavně z jeviště zaznívala čeština. S touto érou je spjat český autor, překladatel a organizátor divadelního života **Václav Thám** (1765 – 1816) a jeho bratr **Karel Ignác Thám**, překladatel W. Shakespeara, F. Schillera a dalších autorů.⁹⁹ V této době se rozvíjí i kočovné divadelní společnosti.

Dle Balajky, Marčoka, Minárika a Sedláka (1992, s. 133), začíná ve 20. letech 19. století živější divadelní ruch spojený s promyšlenější organizací českých představení na scéně německého Stavovského divadla. Ochotnický soubor českého divadla se proměnil v soubor profesionální pod vedením **Jana Nepomuka Štěpánka**. Česká opera byla schopna konkurovat německé. Vyspělou divadelní tvorbu představují také hry **Václava Klimenta Klicpery** (1792 – 1859), který působil ve vlasteneckém duchu jako profesor v Hradci Králové a posléze v Praze. Ve svých hrách vytvořil svérázný svět, který pomocí svých postav dovedl vyvolat napětí mezi divadelní hrou a skutečností. Je autorem děl: Divotvorný klobouk, Každý něco pro vlast, z historické tvorby pak napsal Blaník, Soběslav, Kníže Selské, Točník.

Dne 21. prosince 1834 zazněla v pražském stavovském divadle v premiéře Tylovy hry **Fidlovačka aneb Žádný hněv a žádná rvačka** poprvé píseň Kde domov můj. Píseň se později stala českou hymnou. Krumlowský uvádí (2009, s. 136), že slova písně složil J. K. Tyl, hudbu **kapelník a autor první české opery František Škroup**. Píseň se zpívala vedle jiných vlasteneckých písní při zábavách, výletech a merendách a získala si velkou popularitu.

---

⁹⁸ Soubor se přestěhoval do budovy zrušeného konventu irských františkánů (hybernů) a zahájil tam činnost 12. prosince 1789.

⁹⁹ Václav Thám napsal, upravil nebo přeložil takřka polovinu z dosud známého repertoáru tehdejšího českého divadla a byl i autorem prvního překladu Mozartovy Kouzelné flétny.

Impulsem k založení ochotnického divadla mladých českých spisovatelů a příslušníků české inteligence, sdružených kolem Tylových květů českých, se stalo na podzim roku 1833 rozhodnutí českých stavů jmenovat ředitelem divadla Němce J. A. Stögra. Z obavy, že bude znesnadněna česká divadelní činnost, **založil Josef Kajetán Tyl** na přelomu roku 1833 – 1834 spolu se svými přáteli K. S. Amerlingem a F. Dittrichem, ale také se skupinou literátů z okruhu časopisu Květy, ochotnické divadlo, ve kterém měly být realizovány divadelní představy mladé generace. I když se obavy o osud českých her ve Stavovském divadle nenaplnily, nové, první samostatné **české Tylovo národní divadlo**, bylo v roce 1834 uvedeno do provozu. Do roku 1837 hrálo v refektáři bývalého kláštera Kajetánů.

Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 33) - **elementární data vývoje českého divadla v éře národního obrození:**

- 1739 Otevřena první pražská operní scéna divadlo V Kotcích – vůbec první novodobé české představení, scéna V kotcích (Kníže Honzyk)
- 1783 Otevřena první stálá kamenná divadelní budova v Praze – Nosticovo divadlo
- 1785 Uvedeno první české představení u Nosticů – Odběhlec z lásky synovské
- 1786 První původní česká hra od V. Tháma – Břetislav a Jitka
- 1786 – 1789 Působení nejstaršího českého profesionálního divadla – dřevěné boudy uprostřed Koňského trhu
- 1789 od tohoto data se dočasně také hraje v Karlíně a U Hybernů
- 1812 – 1824 Občasná česká ochotnická představení ve Stavovském divadle
- 1812 – 1824 Hraje se české ochotnické divadlo U Teisengerů na Novém Městě pražském.
- 1826 Premiéra první české opery Dráteník od Františka Škroupa na libreto Josefa K. Chmelenského
- 1834 Premiéra Fidlovačky
- 1835 – 1837 Tylovo ochotnické divadlo U Kajetánů na Malé Straně
- 1842 – 1843 Česká představení v Stögrově divadle V Růžové ulici

9.1.1 Josef Kajetán Tyl

Dle Balajky, Marčoka, Minárika a Sedláka (1992, s. 134) v dějinách divadla zaujímá významné místo **Josef Kajetán Tyl** (1808 – 1856), rodák z Kutné Hory, syn vojenského hudebníka. Vystudoval staroměstské gymnázium v Praze. Při svém studiu na hradeckém gymnáziu byl silně ovlivněn profesorem Václavem Klimentem Klicperou, v této době se zamiloval do divadla. Stal se členem Hilmarovy kočovné společnosti, kde se seznámil se svoji budoucí ženou, herečkou a operní zpěvačkou Magdalenou Forchheimovou. Po dvou letech u kočovné společnosti se vrátil zpět do Prahy a vstoupil do služeb vojenské správy. Ve svém volném čase se věnoval nadále divadlu a psaní.

Tyl zaujímá důležité místo v dějinách českého obrozeneckého novinářství jako redaktor časopisu *Květy*, které se za jeho vedení staly předním literárním orgánem své doby, populárně naučného časopisu *Vlastimila* a lidovýchovného *Pražského posla*. Spisovatelskou dráhu začal historickými povídkami z české minulosti (*Rozina Ruthardová*, *Dekret Kutnohorský*). Ve svých povídkách budil lásku k rodnému jazyku a vlasti. Jinou oblast Tylova zájmů představují povídky a novely (*Rozervanec*).

Obrázek 101: Josef Kajetán Tyl

Zdroj: BALAJKA, B., MARČOK, V., MINÁRIK, J., SEDLÁK, J. *Přehledné dějiny literatury I.*, s. 133

V roce 1833 založil společně se svými přáteli Kajetánské divadlo. Bylo zaměřeno na vzdělanější vrstvy a během své čtyřleté existence se zde konalo 25 představení především domácích dramatiků. Po jeho uzavření začal Tyl opět hrát ve Stavovském divadle.

Od roku 1842 řídil česká představení na vedlejší scéně Stavovského divadla v Růžové ulici. Bouřlivých událostí v letech 1848 – 49 se účastnil jako novinář i spisovatel. Po porážce revoluce vstoupil opět ke kočovné společnosti. V hmotné bídě, za neutěšených rodinných poměrů pronásledován rakouskými úřady a s podlomeným zdravím, dožil svůj život v Plzni.

Dle Balajky, Marčoka, Minárika a Sedláka (1992, s. 134), Tylovy divadelní hry se dotýkají ožehavých otázek soudobé společnosti a národního charakteru. Dokázal ve svých dílech pohotově reagovat na aktuální sociální a politické události a problémy společnosti (Kutnohorští havíři).

Zvláštní tvorbu v Tylově tvorbě tvoří dramatické báchorky, v nichž se spojuje komika lidových postav s pohádkovou romantičností. Vrcholným dílem je Strakonický dudák (1847).

Obrázek 102: Kde domov můj – alegorie (Liebscher Adolf)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

9.2 Literární tvorba – cesta k národní identitě

V sedmdesátých letech 18. století se zdálo, že česká literární tvorba je odsouzena k brzkému zániku. České knihy vycházely poskromnu a jejich kvalita byla často velmi nízká. I když česká literární produkce přestala téměř existovat, **česká kultura přetrvávala v ústní slovesnosti**. Forst uvádí (1980, s. 28), že během několika desetiletí nastal obrat, knižní produkce v českém jazyce pomalu rostla a postupně se doplňovaly mezery, které vznikly v pobělohorské době. Během tří generací se vytvořily hodnoty, které jsou živou součástí našeho kulturního dědictví a přesahují svou hodnotou národní hranice (J. Kollár, F. Čelakovský, J. K. Tyl, K. H. Mácha, B. Němcová, K. J. Erben, K. H. Borovský). Tento vývoj je tak dynamický, že se dodnes mluví o jakémsi „**zázraku znovuzrození**“.

Krásná literatura se v první fázi národního obrození **orientovala na lidové čtenáře a osvětovou práci**. Znovu se vydávala díla starších autorů, psaly se knížky lidového čtení (rytířské romány, cestopisy, povídky). Organizační oporu a technické zázemí obtížně se rozvíjející literární tvorbě vytvářela z počátku Krameriova **Česká expedice**, ve které se soustředil kulturní a společenský život. Fišer, Harna uvádí (1998, s. 33), že v první generaci českých obrozeneckých spisovatelů a básníků vynikli Josef Dobrovský, Antonín Jaroslav Puchmajer, Vojtěch a Jan Nejedlý kteří stáli u zrodu prvního literárního časopisu **Hlasatel český**, vydávaného v letech 1806 – 1808, a po delší pauze opět v letech 1818 – 1819.¹⁰⁰ V roce 1818 založil A. J. Puchmajer **čtenářský spolek**, který se stal vzorem pro čtenářské spolky vznikající mimo Prahu: v Chlumei nad Cidlinou, Ústí nad Orlicí, Litomyšli, Prachaticích aj. Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 427), že tyto spolky byly vedle ochotnického divadla prvními organizačními formami českého národního hnutí na venkově.

---

¹⁰⁰ V prvním čísle **Hlasatele českého** byly uveřejněny dva články, **O lásce k vlasti** a **O jazyku českém**. Autorem prvního příspěvku je J. Nejedlý, druhý pochází od J. Jungmanna. Názory a postoje vyjádřené Nejedlým a Jungmannem se staly základním kamenem nového českého národního programu, jenž dlouho určoval směr národního hnutí. V prvním rozmlouvání **O jazyku českém** vystupuje Daniel Adam z Veleslavína a dva současní vzdělanci, Čech a Němec. Jádrem dialogu je spor o užitečnost českého jazyka pro domácí obyvatelstvo. Němec, hlásající ideje německého romantického nacionalismu říká, že „živ jest národ ten, jehožto jazyk zcela nepošel“. Vyzývá Čechy, aby pečovali o svůj jazyk a literaturu, stejně jako to dělali Němci v minulém století. Oproti tomu Jan Nejedlý v článku **O lásce k vlasti** zdůrazňuje význam vlasti, kterou v hierarchii pozemských hodnot klade jednoznačně na nejvyšší místo.

Druhá generace obrozeneckých spisovatelů je tvořena Josefem Jungmannem. K této generaci se řadí jeho spolupracovníci, kteří se podíleli na vytváření odborné české terminologie. Významným spisovatelem této doby byl autor vrcholného díla českého obrozeneckého dějepisce Dětín národa českého v Čechách i v Moravě **František Palacký** (1798 – 1876). Jeho spolupracovníkem a přítelem byl **Pavel Josef Šafařík** (1795 – 1861), zakladatel slovanské prehistorie a archeologie, autor vědeckých děl – Dějiny slovanské řeči a literatury ve všech nářečích a česky psaného díla Slované starožitnosti.

Další osobností, která zpočátku prošla silným vlivem Jungmannovým byl slovenský básník a spisovatel **Ján Kollár** (1793 – 1852) se svým dílem, mohutnou alegorií Slovanstva Slávy dcerou (1824). K této generaci se řadí i **František Ladislav Čelakovský** (1799 – 1852), tvůrce naší ohlasové poezie. Frost uvádí (1980, s. 33), že Čelakovskému šlo o to, aby česká poezie přestala být tvořena a čtena jen v pracovních vědců, ale stala se majetkem širšího okruhu čtenářů. Je autorem děl – Ohlas písní ruských (1829), Ohlas písní českých (1839).

V obou generacích bojovali obrozenci za stejnou věc – za českou národnost, český jazyk a českou literaturu. Chtěli postavit základy novodobé literatury jako takové, vzkřísit ji a povznést na úroveň evropské. První fáze (i přes počáteční nevíru) má výrazný charakter jazykový. Druhá fáze obohacuje český jazyk rozmanitými žánry a styly. Ve třicátých letech 19. století přicházejí ke slovu již noví mladí spisovatelé s jinými názory. Mezi ně řadíme **Karla Hynka Máchu, Josefa Kajetána Tyla, Karla Jaromíra Erbena, Karla Sabinu aj.** Na rozdíl od starší generace jsou tyto mladí (až na Erbena) většinou jen umělci, básníky a prozaiky. Spojení vědecké a umělecké práce je jim cizí. Místo vědeckého poznání přicházejí jako základ jejich tvorby osobní životní zkušenosti. Frost uvádí (1980, s. 36), že tato díla jsou ovlivněna novým literárním směrem – romantismem.¹⁰¹ Skutečně revoluční postoj je v české literatuře tohoto období ojedinelý – vlastně ho představuje pouze tvorba **Karla Hynka Máchy** (1810 – 1836), zakladatele moderní české poezie, autora lyrickoepické básně **Máj**, který svým dílem ovlivnil budoucí generace.

---

¹⁰¹ **Romantismus** není jen umělecký směr, je to také životní postoj člověka ke společnosti a ke světu. Název obdržel od románu – slovesného útvaru, v němž obraznost a citovost převládá nad rozumem. Romantický postoj ke světu vychází z představy konfliktu, nenajdeme zde možnosti kompromisu. Hlavními znaky je návrat k přírodě, důraz na fantazii, tajemno, osudovost a hrůznost.

*„ ... Vy, jenž dalekosáhlým během svým,
co ramenem tajemným zemi objímáte,
vy hvězdy rozplynuté, stíny modra nebe,
vy truchlenci, jenž rozsmutnivše sebe,
v tiché se slzy celí rozplýváte,
vás já jsem posly volil mezi všemi.
Kudy plynete u dlouhém dálném běhu,
i tam, kde svého naleznete břehu,
tam na své pouti pozdravujte zemi.
Ach zemi krásnou, zemi milovanou,
kolébku mou i hrob můj, matku mou,
vlast' jedinou i v dědictví mi danou,
šírou tu zemi, zemi jedinou!... “¹⁰²*

Zprvu je Máj jeho generací nepřijat a nepochopen. S Máchovým odkazem se vyrovnala až generace následující, zvaná „májovci“. Jediný, kdo z jeho vrstevníků dílo bránil byl **Karel Sabina** (1813 – 1877).

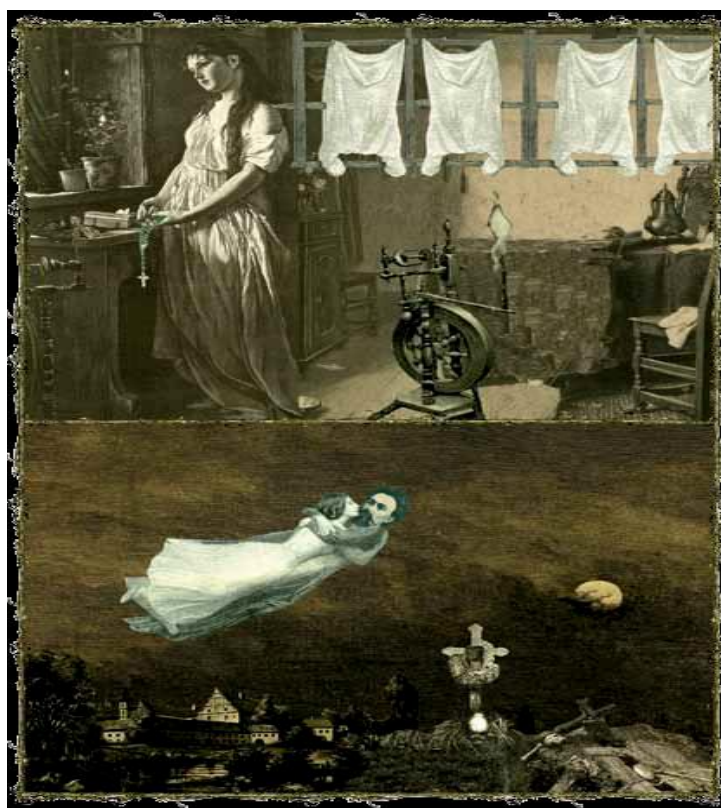
Možnost využití folklórní slovesnosti v krásné literatuře neskončily tvorbou Čelakovského. Další osobností byl **Karel Jaromír Erben** (1811 – 1870), jenž se zajímal o studia národopisná a historická. Jako sekretář Národního muzea měl možnost se seznámit s venkovskými archívy. Galík, Macala, Petruš uvádí (1994, s. 106), že sbíral lidovou slovesnost, písně, pohádky, pověsti a uchoval je pro budoucí generace, např. sbírka **Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečí původních** (1865). Svoji sběratelskou činností tak ovlivnil budoucí generace. Jednou z nejkrásnějších knih české literatury je jeho **Kytice** (1853), jejíž podkladem jsou české lidové báje, které Erben dokonale znal ze své sběratelské činnosti. Balajka, Marčok, Minárik a Sedlák uvádí (1992, s. 135), že se ve vědecké práci zabýval hlavně vydáváním staročeských literárních památek (např. spisů Husových). Jako národopisec se snažil znovu oživit původní podobu lidové slovesnosti.

---

¹⁰² MÁCHA, K. H. *Tím světem bloudím (výbor z díla)*, citace s. 33

Erbenova *Kytice* je stejně jako Máchův *Máj* mistrovské dílo velikého dosahu a životnosti. Tato díla inspirovala nejen Nerudu, Vrchlického, Bezruč a Wolkra, ale i zaujala výtvarníky a hudebníky, jako např. Josefa Mánese, Mikuláše Alše, Antonína Dvořáka, aj. Tato díla se stala kulturním pokladem našeho národa. Dokázala, že náš jazyk se plně vyrovnal nejen evropskému, ale světovému. Trvalo padesát let a díky národním obrozencům jsme měli literární díla světové úrovně. **Literaturu se stala symbolem vzdělanosti, neboť ten, kdo tato díla neznal, nebyl kulturně vzdělán.**

Obrázek 103: Svatební košile, (*Kytice*, ilustrace Huptych Miroslav)

Zdroj: ERBEN, K., J, HUPTYCH, M. *Kytice*, s. 27

Ve čtyřicátých letech nadále přetrvává zaostalý politický systém, přesto se česká společnost upevňuje. Frost uvádí (1980, s. 42), že se rozvíjí průmyslové podnikání, spoje a doprava, do Prahy vjíždí prolomenými hradbami první lokomotiva (1845). Je to symbol nových převratných změn společnosti. Společnost si žádá zachycení skutečné analýzy společenských poměrů, kterou je schopen přinést kritický realismus. Politickou aktivitu české společnosti nejlépe charakterizují díla novináře **Karla Havlíčka Borovského** a **Boženy Němcové**, autorky vlasteneckých básní.

V této době plné změn se v české literatuře stává skutečností i jedno vlastenecké přání příslušníků starší generace. V literatuře se objevuje totiž žena – spisovatelka **Božena Němcová** (1820 – 1862), autorka vrcholného díla *Babička* (1855).¹⁰³ Za pobytu v Praze poznala Němcová pražskou vlasteneckou společnost a seznámila se s předními českými spisovateli. Silně na ní zapůsobilo přátelství s lékařem J. R. Čejkou, vzdělaným překladatelem z románských literatur. Čejka seznámil Němcovou s dílem francouzské spisovatelky George Sandové a usměrňoval také její literární tvorbu. Dále její tvorbu ovlivnil básník V. B. Netřebský, znalec Hegelovy filozofie. Balajka a kol. uvádí (1992, s. 149), že spolupráce se spisovateli, hojná četba i životní zkušenosti, daly její literární tvorbě správný směr. Ve svých názorech se ztotožnila s požadavky radikálů. Názorově se sblížila s pokrokově smýšlejícími spisovateli Karlem Sabinou a J. V. Fričem, pronásledovanými pro účast na revoluci i s představiteli nejmladší nastupující literární generace – J. Nerudou, V. Hálkem. **Stala se spojovacím článkem mezi starší obrozeneckou generací, jejíž díla vyvrcholila koncem 40. let, a mezi mladými, kteří měli v následujících letech vstoupit do veřejného a kulturního života.**

Obrázek 104: Božena Němcová zapisuje pohádku

Zdroj: LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době obrození*, s. 50

103 *Babička* patří v tvorbě Němcové k těm povídkám, ve kterých zobrazuje kladného hrdinu, „dobrého člověka.“ Balajka a kol. uvádí (1992, s. 151), že sem patří také povídky *Baruška* (1853), *Divá Bára* (1856), *Dobry člověk* (1858), *Pan učitel* (1860). Napsala také další díla *Pohorská vesnice* a *V zámku a podzámčí*.

Němcová vstoupila do literatury Národními báchorkami a pověstmi. Hlavní myšlenkou pohádek Němcové je demokratická zásada rovnosti všech lidí, uskutečnění spravedlivé vlády a vítězství mravních hodnot nad zlem. Těmito mravními hodnotami obdařila spisovatelka své hrdiny z lidu, kteří vítězí nad rodovou povýšeností, bohatstvím a zlobou. Její díla jsou nadčasová. Dodnes předávají svůj odkaz nejen nejmladším generacím, ale celé společnosti. Slovenskému lidu odkázala Slovenské pohádky a pověsti, které vznikly naproti tomu ze zájmu národopisného a sběratelského.

Obrázek 105: Významní představitelé naší literatury

Literatura česká v obrazech doby nové.

Sestavil ANT. KONST. VITÁK.
Tabulka I.

 <p>Josef Dobrovský, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Antonín Jaroslav Puchmajer, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Vojtěch Nejedlý, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Josef Jungmann, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>
 <p>Jan Nejedlý, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>František Dominik Kinský, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Josef Liboslav Ziegler, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Májdalena Dobromila Rettigová, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>
 <p>Antonín Marek, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Jan Ev. Purkyně, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Matěj Milota Zdrad Polák, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Václav Hanka, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>
 <p>Jan Svatopluk Presl, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Václav Kliment Klöpfera, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Jan Kolář, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Pavel Josef Šafárik, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>
 <p>František Palacký, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>František Ladislav Čelakovský, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Karel Vrátnický, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>	 <p>Jan Erazim Vocel, nar. 17. srpna 1759 v Hradci Králové, zemřel 18. března 1829 v Praze. Právnický vědec a jazykovědce. Založil Českou akademii věd, vydal první českou grammatiku a slovník. Jeho dílo je základem české literatury a vědy.</p>

Všechny obrázky jsou z díla Ant. Konst. Viták, Tabulka I.

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

9.2.1 První skutečný český novinář a buditel – Karel Havlíček Borovský

Zvláštní místo mezi osobnostmi národního obrození zaujímá nepodplatitelný, vzdělaný a nezlomný spisovatel a novinář **Karel Havlíček Borovský** (1821 – 1856).

Jedním z mála, ke komu Borovský v dětství přilnul byl farář Brůžek. Zatímco rodiče si s ním nevěděli rady, zahrnovali ho tresty a výčitkami, páter Brůžek byl na chlapce vlídný a měl pro něj pochopení. U faráře trávil prázdniny a začal mu ministrovat. Nechal se od něj přesvědčit, že člověk má mnoho znát a neustále se vzdělávat. Se svými mimořádnými intelektuálními schopnostmi získal osobním studiem mimo školu rozsáhlé znalosti z bible, dějepisu a matematiky.

Netrvalo dlouho a K. H. Borovský nastoupil v roce 1838 do Prahy na dvouletou filozofickou přípravku, kterou ukončil s výborným prospěchem. Poté vstoupil do pražského arcibiskupského semináře, odhodlán sloužit lidem a Bohu. Hora-Hořejš uvádí (1998, s. 184), že zde prodělal těžkou krizi víry, nesnesl přetvářku, bezduché memorování, až nakonec pro špatný prospěch a nepřijatelné chování seminář opustil.

Obrázek 106: Karel Havlíček Borovský

Zdroj: BOROVSKEÝ, K. H. *Stokrát plivni do moře*, s. 270

Díky nabídce P. J. Šafaříka přijal místo vychovatele u jeho přítele v Rusku. Ve funkci vychovatele v moskevské rodině profesora Štěpána P. Ševyрева vydržel sotva rok a půl. Zprvu byl neznámým světem až nekriticky nadšen, okouzlovala ho zbožnost Rusů, strojenost, ale po rychlém nadšení přicházelo brzké rozčarování. Tak jako v semináři, i zde, bylo vše nakonec jiné, přetvářka, faleš, barbarská chudoba venkova. S pocitem úlevy se v roce 1844 vrátil do Čech. Byl jedním z prvních Čechů, který Rusko spatřil zblízka. Po svém návratu v Praze uveřejnil první věcné reportáže o tom, co viděl a zažil, **Obrazy z Rus**. Vydal sérii článků Slovan a Čech, uveřejněné roku 1846 v Pražských novinách. Jeho **reportáže z Rusi** vycházely v České včele a v Časopisu Českého muzea.

K osudové změně dochází, když drze zkritizuje román Josefa Kajetána Tyla – Poslední Čech. Hora-Hořejš uvádí (1998, s. 186), že tento spor, aniž to bylo prezentováno, vynesl Borovskému první pořádné místo a otevřel mu cestu na vrchol začínající **české žurnalistiky**, až do jeho příchodu novinářiny krotké, vždy loajální, bezduché a bezzubé. Na doporučení Františka Palackého se koncem roku 1846 stal novinářem vládních **Pražských novin** a jejich zábavné literární přílohy České včely.¹⁰⁴ Toužil se stát spisovatelem a z důvodu existenčního zajištění přijal práci, o které se domníval, že nerozumí. Ukázalo se, že opak byl pravdou. První číslo Pražských novin vyšlo na Nový rok 1846. Úspěch se dostavil okamžitě. Začal rychle stoupat počet předplatitelů.

Na počátku roku 1848, po zrušení cenzury, se Karel Havlíček Borovský odhodlal k odvážnému politickému kroku. V jeho úmyslu ho finančně podpořil hrabě Vojtěch Deym, získali vydavatelské oprávnění a vzápětí přivedli na svět vůbec **první český deník, Národní noviny**. První číslo vyšlo 5. dubna 1848. Balajka, Marčok, Minárik a Sedlák uvádí (1992, s. 147), že od začátku se stal deník mluvčím liberální strany, byly v něm formulovány především zásady **austroslavismu**.¹⁰⁵

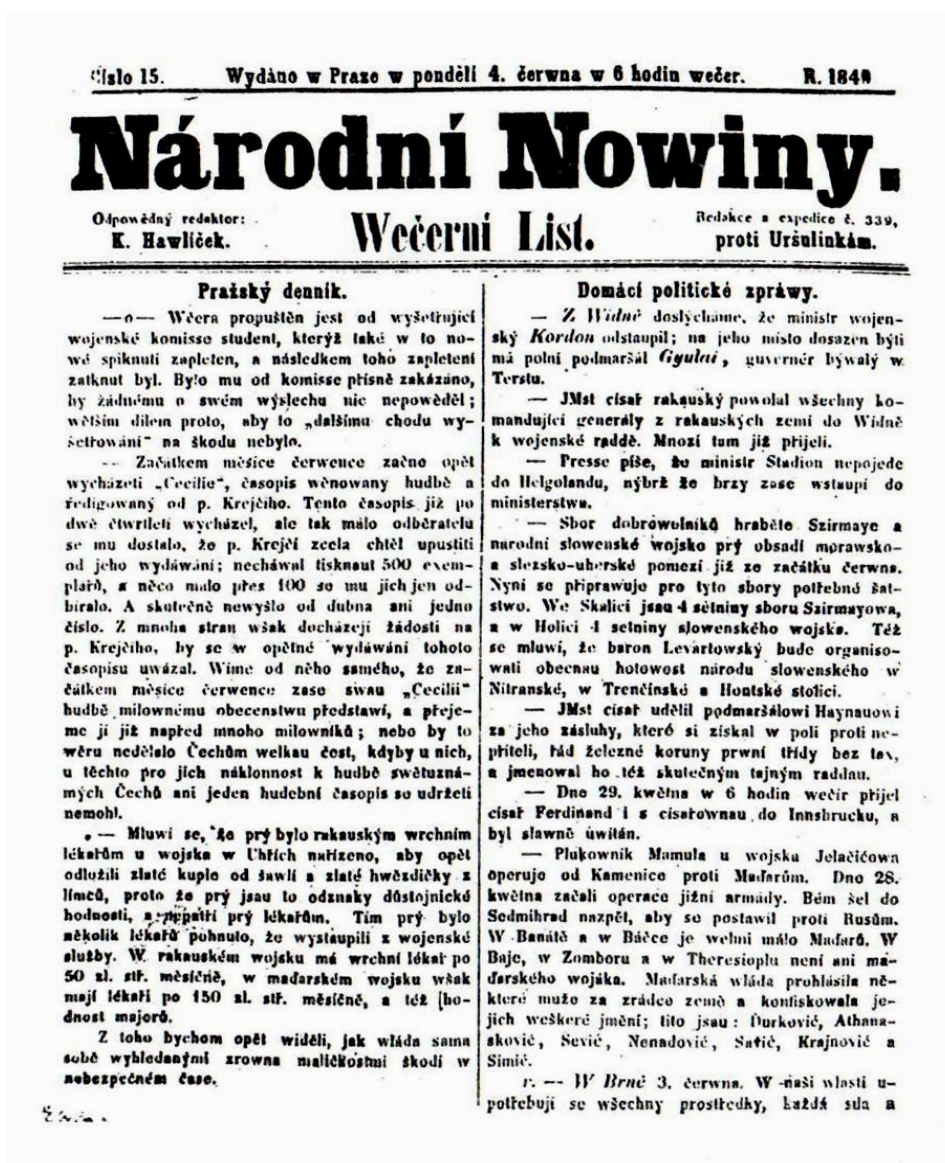
---

¹⁰⁴ V Pražských novinách často upozorňuje na nutnost průmyslové osvěty a informuje o aktivitách Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách. Např. dne 9. a 13. května 1847 v článku 36. a 37. s. 164 - 165 a 169 je uveřejněn článek o zřízení **České jednoty průmyslové**.

¹⁰⁵ **Austroslavismus** byl politický koncept a program, který měl řešit problémy Slovanů v Rakouské monarchii. Byl rozšířený nejvíce mezi českými liberály v polovině 19. století. Jako první ho navrhl Karel Havlíček Borovský v roce 1846 jako opozici k panslavismu.

Netrvalo dlouho a v důsledku pražského červnového povstání došlo k zastavení listu. Navíc redakce v revolučních dnech vyhořela a Borovský, i když se povstání nezúčastnil, skončil ve vězení. Na svobodu byl propuštěn z důvodu zvolení poslancem říšského sněmu za okres Čáslav. Vzhledem ke své imunitě byl propuštěn a odjel za povinnostmi do Vídně. V Národních novinách obšírně informoval o tom, co se na říšském sněmu dělo. Věděl, že je lepším novinářem než politikem, a tak se svého mandátu ke konci roku 1848 vzdal a vrátil se zpět do redakce **Národních novin**.

Obrázek 107: Večerní list Národních novin ze 4. června 1849

Zdroj: BOROVSKÝ, K. H. *Stokrát plivni do moře*, s. 270

První soudní proces začal s Borovským v roce 1849, kdy byl obviněn, že porušuje zákon. Hájil se sám a soud nemohl jeho argumentaci nic vytknout, a proto ho nakonec osvobodil. Od této chvíle již neměl klid. Dne 18. ledna 1850 vyšly Národní noviny naposled, pak už byly zastaveny z moci úřední. K. H. Borovský se rozhodl, že se za žádnou cenu nevzdá. Začal vydávat **politickou revui Slovan**. První číslo vyšlo již 8. května 1850. Dokud na tisk nepadla cenzura, vycházel v nákladu kolem třech tisíc výtisků. Vyjadřoval se zde sám za sebe, kritizoval absolutismus, církevní hierarchii, zbyl jako jediný mluvčí opravdových zájmů národa. Jeho tisky vláda zabavovala, dokonce se ho pokusila uplatit. Hora-Hořejš uvádí (1998, s. 191), že mu vláda nabídla čtyři tisíce zlatých a měsíční plat, když bude psát podle jejich představ. **Odmítl**.

Obrázek 108: Karel Havlíček Borovský se loučí s rodinou

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

V listopadu 1851 byl Borovský opět souzen. Důvodem byly dva články uveřejněné ve Slovanu – **Správa záležitostí obecních a Proč jsem občanem**. Opět byl osvobozen, ale ne nadlouho. Vláda nakonec umlčela Havlíčka zastavením Slovana a posléze užila nejradikálnějšího prostředku – koncem roku 1851 Havlíčka internovala v tyrolském městečku Brixenu. Nucený pobyt v Brixenu se protáhl na tři a půl roku. Zde napsal svá vrcholná básnická díla **Tyrolské elegie a Král Lávra**.

Dle Balajky, Marčoka, Minárika, Sedláka (1992, s. 148) po propuštění z exilu ho čekal smutný návrat do Čech. Zde zjistil, že mu nedávno zemřela jeho milovaná žena, nesměl literárně tvořit, přátelé se ho ze strachu stranili a navíc onemocněl. V roce 1856 umírá na souchotiny. Pro svůj statečný zápas za práva národa byl K. H. Borovský milován lidem jako málokterý český spisovatel. Jeho opravdovost, mravní nezkaženost, nesmlouvavost a zanícení jsou trvalými hodnotami, které zanechal svému národu.

Borovský vyjádřil velmi důrazně ve svých bojových článcích v Pražských novinách své požadavky na školu a vzdělání. Dle Čadské, Štveráka (2004, s. 72 – 73), chtěl, aby vláda financovala školství a vzdělání nejméně desetkrát více, než kolik do něj monarchie vkládá. Dále se věnoval postavení učitele, který by podle jeho přesvědčení měl dosáhnout vyššího vzdělání, a tím i lepšího sociálního postavení. Dle jeho názoru:

*„...Pokavad budou v obci lépe odměňováni pěstovatelé koní než pěstovatelé dětí, nebude obec kvěsti.“*¹⁰⁶

K. H. Borovský byl první, kdo vyslovil nutnost vysokoškolského vzdělání pro učitele. Učitel by měl být stejně dobře připraven jako kněz či lékař, neboť přebírá vedoucí úlohu v kulturní oblasti obce. **Borovský také usiloval o zřízení učňovských, rolnických a průmyslových škol.**

Havlíček viděl v lidu hlavního součinitele národního obrození. Novák uvádí (1940, s. 295), že venkov pro něj představoval zdroj utajené mravní síly, kterou je nutno probudit, získat, a to osvětou lidových vrstev, probuzením ukrytých hodnot v lidu, pěstováním a šířením vzdělanosti. K tomu je zapotřebí soustavná, byť drobná práce. Pro buditelskou práci volí dvojí cestu. Pracuje drobnou osvětovou organizační prací jako novinář, rozšiřuje mezi měšťanstvem i venkovany české knihy, pomáhá zakládat lidovou knihovnu, pomýšlí na zřízení Společnosti k zřizování a zvelebování místních knihoven v Čechách, na Moravě i na Slovensku, která se bohužel neuskuteční. Zavádí do měst „české besedy“ pro povznesení mateřského jazyka, pořádá ochotnická představení, bojuje proti dvojjazyčnosti, ve které vidí nedostatek upřímnosti a neschopnost rozhodnout se. Získává příznivce pro českou průmyslovou školu, propaguje Matici českou a řeší otázku osamostatnění českého divadla.

---

¹⁰⁶ ČADSKÁ, M., ŠTVERÁK, V. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky*, citace s. 73

Jako novinář a publicista má Borovský dvojitý význam. Za prvé byl první, kdo otevřeně a statečně pěstoval politickou žurnalistiku, ve které hájil liberálně národnostní program proti vládě. Za druhé svoji činností publicistickou vychovával lid. Novák uvádí (1940, s. 299), že učil lid politicky myslet. Dívat se na veřejné záležitosti realisticky, všestranně. Jeho politické články nebyly jen horlivou výzvou k činu, nýbrž spolehlivou pomůckou ke vzdělání. **Je uskutečněn první krok českého lidu od výlučného zájmu náboženského k zájmu politickému. Lid vědomě vstupuje s Borovským do sféry života národního. Je to lid dychtící po vzdělání, po informacích, toužící po osvětě, kterou jim zprostředkoval jejich Havlíček.**

Zabývá se též otázkami školství.

9.3 Hudba – počátky prvních vzdělávacích institucí

Hora-Horejš uvádí (1997, s. 19), že 18. století je považováno u nás za zlatý věk rozkvětu české hudebnosti. Naši skladatelé a výteční interpreti v cizině tak vítání a hledání, ovlivňovali vývoj evropské hudby, která přecházela z baroka ke klasicismu. Právě v této době se zrodilo úsloví „**Co Čech, to muzikant**“.

Mathesius uvádí (1939, s. 217), že jako by český tvůrčí duch, zakřiknutý díky politickým poměrům ve svých projevech slovních, našel v hudbě nástroj, jímž se mohl svobodně vyjadřovat. Objevují se rysy, které dodávají české hudbě individuálního charakteru, prvku jenž je významný jako vývojová složka evropského praeklasicismu, který najdeme například u vynikajícího českého varhaníka a **zakladatele pražské varhanické školy Bohuslava Černohorského**.

Ten nejobyčejnější nevzdělaný poddaný byl průměrně devadesátkrát do roka v kostele, kde byl v kontaktu s hudbou. Hora-Horejš uvádí (1997, s. 20), že melodie a rytmus provázely každodenní život lidí i jinde než v kostele. Na poli, při výmlatu, na tancovačkách, při tkaní sukna či při vrčení kolovrátku, všude zaznívaly lidové popěvky a zpěv. Mnohé byly podobné těm, které známe a zpíváme dodnes např. Šel tudy, měl dudy..., Vyletěla holubička ze skály..., To jsou koně, vraný koně.

Znalost hudby a ovládání hudebního nástroje byla společensky ceněnou záležitostí, často podmínkou k přijetí do kláštera nebo k řádnému vyučení. Důležitými středisky hudby byly kláštery, které disponovaly školami a profesionálními soubory. Na venkově byl zpěv jedním z nejdůležitějších předmětů. Řada významných hudebníků pocházela z venkova a na doporučení učitele pak získali obživu a vzdělání jako vokalisté v městských či klášterních kostelech. Učitel, kantor (odvozeno od latinského slova „cantare“ – zpívat) nejenže musel umět zpívat, ale musel ovládat minimálně dva hudební nástroje (housle a varhany). Průměrný český učitel komponoval, dirigoval, učil hudbě a vychovával zpěváky a muzikanty. Vedle učitelské práce se často živil též jako varhaník, sbormistr, apod. U vesnického kantora začínala výchova národa k vysoké hudební kultuře. Průprava k hudbě probíhala i na jezuitských kolejích a školách. Vedle jezuitů to byli piaristé, kteří se zasloužili o hudební výuku ve středním školství. A konečně hudba měla své důstojné místo i na univerzitě.

První vzdělávací instituce

Málokterý ze zámožných aristokratů dokázal vytvořit v českých zemích podobné středisko hudebního života jako **hrabě F. A. Špork** v Praze, **hrabě J. A. z Questenberka** v Jaroměřicích nad Rokytnou nebo olomoučtí biskupové v Olomouci, Kroměříži a Výškově. Bělina, Halada, Pokorný, Rak a kol. uvádí (1992, s. 42), že rovněž v prostředí kantorů a církevních organizací se objevili významní představitelé např. rodina Brixů, J. J. Ryba ml. Reakcí na josefínské rušení literárních bratrstev a omezování hudebních křací při bohoslužbách se stal na přelomu 18. a 19. století **kult Vánoc**. Vánoční mše představovaly jednu z mála možností, jak se zúčastnit hudebních vystoupení. Zámecké kapely a dvorní koncerty byly vytlačovány tvorbou komorních kvartet. Počátkem národního obrození v 70. letech 18. století **vznikl první předchůdce konzervatoří v habsburské monarchii – Olomoucké kolegium**. Uvedená střediska hudebního života se zasloužila o uvedení vážných zpěvoher do hudební kultury českých zemí. Italští umělci si nadále udržovali výsadní postavení v žebříčku oblíbenosti v českých zemích. Vedle nich se prosazovala česká zpěvohra (O sedlskej rebelii), hanácká opera (O pruském obléhání Olomouce). Hudební scénu výrazně ovlivnila nadčasová díla W. A. Mozarta.

Po zrušení italské opery v Praze v roce 1807 ztrácela domácí aristokracie výsadní postavení v kultuře. Zvyk držet si domácí zámecké kapely narážel na stále větší obtíže. Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 415), že cílem „vyšší“ společnosti bylo zajistit si co největší výběr odborně vzdělaných hudebníků. Proto se z iniciativy aristokracie a prostřednictvím Spolku pro zvelebení hudebního umění v Čechách založila **v roce 1811 pražská konzervatoř**, nejstarší instituce svého druhu ve střední Evropě. Jejím ředitelem se stal Němec z Čech František Dionys Weber (1766 – 1842), schopný organizátor a pedagog. Konzervatoř měla původně vychovávat jen orchestrální hráče, ale v roce 1815 byla zavedena výuka zpěvu a brzy následovaly i další hudební obory. Nejvyšší úroveň dosahovalo oddělení houslové, založené Bedřichem Wilhelmem Pixisem. Z jeho žáků vynikl geniální houslista Josef Slavík. Na konzervatoři studoval také Zikmund Michal Holešovský český hudební skladatel a pedagog, členem výboru Umělecké besedy a Jednoty pro vydávání klasických skladeb chrámových a čestný člen Spolku pro pěstování církevní hudby.

Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 439), že v roce 1826 byla členy Spolku pro pěstování hudby církevní v Čechách založen **Ústav ku vzdělávání varhaníků a ředitelů kůrů v Praze** – tzv. **varhanická škola**. Studium na škole trvalo zpočátku jeden rok, ale již v roce 1835 byla výuka rozšířena na dva roky. Později, kdy ve funkci ředitele školy působil František Zdeněk Skuherský se studium stalo tříleté. Škola byla pro svoji vysokou kvalitu velice oblíbená a prošli jí celé generace významných hudebníků.

Další významnou osobností národního obrození byl v oblasti hudby **Jan Ladislav Dusík** (1760 – 1812), klavírista, skladatel – předchůdce romantického hudebního stylu. Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 417), že jako interpret byl jednou z klíčových osobností vývoje moderní klavírní hry. Svůj život plně zasvětil hudbě. Ve službách Männera odcestoval do Nizozemí, kde se proslavil již při prvním veřejném vystoupení. Poté odešel za vzděláním do Hamburku a zanedlouho podnikl koncertní turné a proslavil se jako klavírní virtuos po celé Evropě. Na počátku 19. století navštívil svou rodnou Čáslav, kde dal podnět k **založení klavírní školy**. Dle Čorneje, Lockerové, Majora a kol. (2004, s. 132) Dusíkovo kompoziční dílo představuje kolem dvěstě skladeb, mezi ty nejcennější patří klavírní sonáty a koncerty. Využíval prvků českých lidových tanců, psal programní skladby s názvy: Rozloučení, Útěcha, Návrat z Paříže, Lov aj.

Bez významných osobností této doby – Josef Mysliveček, Jiří Antonín Benda, František Xaver Brixl, Josef Zajíček, Jan Ladislav Dusík, Jan Jakub Ryba, by proces národního obrození neměl šanci uspět.

9.3.1 Jan Jakub Ryba

Jan Jakub Ryba (1765 – 1815), první český hudební teoretik a skladatel, učitel v Rožmitále pod Třemšínem, významná osobnost našeho národního obrození konající osvícenskou a vlasteneckou práci. Narodil se Přešticích v rodině učitelského pomocníka. Už jako dítě hrával klavírní sonáty a koncerty, učil se na varhany a housle. Kronika českých zemí uvádí (2008, s. 405), že vystudoval piaristické gymnázium v Praze. Po studiích působil jako učitel v Rožmitále pod Třemšínem. Byl horlivý vlastenec, velký zastánce josefínských školských reforem. Se svoji nevšední svárlivou povahou a talentem se často dostával do konfliktů s církevní a světskou vrchností, o kterých nás informují jeho dochované pamětní zápisy ve formě školních deníků.

Pro mládež vydal v roce 1817 nejstarší hudební příručku v českém jazyce – **Počáteční a všeobecné základové ke všemu umění hudebnímu**, v níž se dokonce pokusil vytvořit české hudební názvosloví, čímž na desítky let předběhl svoji dobu. Doplňkem tohoto spisu měl být **Velký slovník hudební**, příručka, učebnice důkladného hudebního vzdělání. Je autorem dvou sbírek českých písní, řady symfonií, kvartetů, šesti zpěvoher. Sbíral lidové písně a sepsal je do sborníku českých písní. V roce 1796 vzniká jeho nejznámější **Česká mše vánoční, která se rozšířila po Čechách a stala se symbolem Vánoc**. Dle Čorneje, Lockerové, Majora a kol. (2004, s. 133), i když zachovává formu mše, má přesto ráz české lidové pastýřské hry popisující narození Ježíška a jeho obdarování prostými lidmi.

I v mnoha jiných chrámových skladbách, nešporách a áriích zhudebňoval J. J. Ryba český text, v přesvědčení, že i Čech má právo rozmlouvat se svým Bohem v rodném jazyce – tedy česky a ne v latině, ze které nemá náboženský užitek ani zpívající ani poslouchající. Z jeho děl čítajících v úhrnu 1500 skladeb, se bohužel do dnešních dnů zachovala jen pouhá třetina.

Hora-Hořejš (1997, s. 25), že jako pedagog na literární škole odmítal zesměšňování „selských“ chlapů a jejich potomstva. Měl vyspělé sociální cítění. **Zakládal knihovny a organizoval doučovací nedělní školy**. Neúnavně šířil osvětu a pomáhal bližním. Psal výchovné spisy, překládal. Neustále přepracovaný Ryba trpící depresi, ukončil svůj život v lese u Rožmitálu pod Třemšínem.

10 VYZNAMNÉ OSOBNOSTI ČESKÉHO NÁRODNÍHO OBROZENÍ

10.1 Reformátor školství Johann Ignaz Felbiger

Johann Ignaz Felbiger (1724 – 1788), významná osobnost habsburského školství, která se zasloužila o rozvoj lidového školství v pruském království za vlády Bedřicha II. a ještě více o školskou reformu v rakouské monarchii za vlády Marie Terezie. Cipro uvádí (2002, s. 521), že oba tito vladaři byli ovlivněni myšlenkami osvícenství a spatřovali ve vzdělání širokých lidových vrstev prosperitu celé země. Jejich pedagogické reformy pozvedly vzdělanostní úroveň nejen mládeže, ale širokého obyvatelstva, podřídily školství zájmům státu a zajistily tak rozšíření vzdělanosti.

Cipro uvádí (2002, s. 521), že jeho pedagogická činnost oslovila císařovnu Marii Terezii, a ta si pro své reformy vyžádala jeho pomoc. V roce 1774 vypracoval proslulý „**Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařsko-královských dědičných zemích.**“ Felbiger použil k vypracování řádu své vlastní zkušenosti a úvahy uložené ve svých dosavadních spisech a podklady, které obdržel od vídeňské dvorské studijní komise. Svoji organizátorskou i literárně pedagogickou činností uváděl nový řád do života. Jeho koncepce představovala velký pokrok ve školském systému, přetrvala téměř celé století, kdy až v roce 1869 byla nahrazena tzv. Hasnerovým zákonem, jímž byla zavedena v habsburské monarchii osmiletá povinná školní docházka.

Medynskij uvádí (1953, s. 311), že v městech a na vesnicích byly zřizovány počáteční školy, po kterých následovaly ve větších městech, jako další stupeň vzdělání, hlavní školy. V každé provincii byla organizována normální škola, která poskytovala výuku učitelů. Zde uchazeči o učitelský úřad měli získat nejnětější pedagogickou přípravu, ze které pak absolvovali zkoušky. Také vznikla ústřední školní komise pro dozor nad školami a inspekce národních učilišť na venkově. Byly vypracovány učebnice a metody výuky. Tento systém byl nejdříve zaveden v zaháňském klášteře ve Slezsku, odtud zvaný **zaháňský systém**, jehož základem byla **pokroková česká pedagogika**.

J. I. Felbiger se narodil v Dolním Slezsku – v Hlohově. Po absolvování gymnázia vstoupil do augustiniánského kláštera v Zaháni, kde se věnoval studiu církevních otců. V 36 letech byl jmenován opatem zaháňského kláštera. Předsevzal si působit k povznesení vzdělanosti i mravnosti obecného lidu zvláště zdokonalováním výchovně – vzdělávací činnosti zaháňských škol. V Zaháni zavedl na farní škole hromadné vyučování. Pro potřeby školy založil tiskárnu, která tiskla učebnice pro žáky a návody pro učitele. Po dvou letech svého působení vydal nařízení o povinnostech učitele, vymezil délku školní docházky od 6 – 12 let, rozdělenou na zimní a letní semestr a dobu prázdnin. Velký důraz kladl **na potřebu kvalifikovaných učitelů**, kteří by ovládali nejen hudební nástroj a zpěv, ale také výuku v mateřském jazyce.

K této vzdělanosti měly přispět **zřízené semináře pro budoucí učitele a ředitele škol**. Jako vyučovací metody se zde ukládají metoda písmenková a tabellární, otázková a to při společném vyučování. Reformní snahy se zaměřovaly i na vnitřní metodické práce učitele. Zajímal se o nové vyučovací a výchovné postupy a vyměňoval si informace s jinými školskými osobnostmi, působícími v lidovém školství. Cipro uvádí (2002, s. 523), že Felbiger napsal řadu pedagogických spisů a učebnic.

V roce 1768 vydává svůj hlavní **spis Vlastnosti, znalosti a chování řádných školských pedagogů**. Spis se skládá ze čtyř částí. První oddíl pojednává o vlastnostech dobrého učitele, jako je zbožnost, trpělivost, láska k dětem, píle, skromnost a mravnost. Druhá část spisu je zaměřena na přednosti zdokonaleného způsobu vyučování, jehož hlavními rysy je hromadnost, katechizace (kladení otázek a nalézání odpovědí v sokratovském pojetí), spolu s tabellární a písmenkovou metodou.¹⁰⁷ Třetí část díla pojednává o obecných otázkách výuky a speciálních metodikách jednotlivých vyučovacích předmětů. Čtvrtá část je věnována otázkám výchovným. Zabývá se školní kázní, učením se poctivostí, pravdomluvností, radí učitelům jak přistupovat k dětem.

Dle Kašpara (1993, s. 142), byla v roce 1775 vydána jeho třídílná příručka pro učitele Methodenbuch obsahující metodické pokyny pro vyučování spolu se školskými předpisy. Dle Štveráka (1983, s. 186) o dva roky později vyšla dvojjazyčně českoněmecky. Vydáním této příručky pro učitele se datuje **počátek novodobé česky psané pedagogické literatury**.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Při této metodě učitel sestavoval z učebnic tabulky, ze kterých se děti učily nazpaměť celé věty.

¹⁰⁸ Dle Štveráka (1983, s.186) jsou v první pol. 19. století vydávány některé spisy J. A. Komenského.

10.2 Karel Slavoj Amerling a jeho Budeč

Lékař, pedagog, popularizátor věd, velký český národní buditel **Karel Slavoj Amerling** se narodil dne 18. září 1807 v Klatovech,¹⁰⁹ zemřel 2. listopadu 1884 v Praze. Hoffmannová uvádí (2003, s. 10 – 11), že studoval na gymnáziu v Klatovech, poté nastoupil na univerzitu do Vídně, kde studoval filozofii a zaměřil se i na přírodní vědy. V roce 1828 se v Praze zapsal ke studiu medicíny, kterou úspěšně ukončil doktorátem v roce 1836. Od roku 1833, již během studií, spolupracoval s předními vědci. Byl asistentem Jana Svatopluka Presla a správcem sbírek hraběte Kašpara ze Šternberka.

Obrázek 109: Karel Slavoj Amerling

Zdroj: HOFFMANOVÁ E. *Karel Slavoj Amerling*, úvodní strana

---

¹⁰⁹ Město, kde vyrůstala česká národní tradice. Zde napsal Balbín v letech 1672-73 svou *Obranu jazyka slovanského, zvláště českého*. V tomto duchovním centru působil také Dobrovský, narodil se zde a vystudoval Václav Matěj Kramerius aj.

Po čase začal provozovat svoji soukromou lékařskou praxi. Při této činnosti se nadále čím dál více zabýval svým celoživotním zájmem, snahou organizovat vzdělávání českého učitelstva a zlepšit a zpřístupnit vzdělání všem bez rozdílu věku a pohlaví, tak jak to zamýšlel J. A. Komenský. Hoffmannová uvádí (2003, s. 21 – 22), že Amerling rozvíjel na naše poměry neobvykle rozsáhlou **kulturně organizační činnost**. V roce 1836 se stal zakladatelem společnosti, v níž se sdružili, podobně jako při muzeu v Matici české, čeští vzdělanci, aby společně podpořili vydávání českých vědeckých knih. Organizace nesla název **Stálci**. Tento spolek během let 1837 – 1839 díky své organizaci získal 245 členů z Čech a Moravy. Pro pražské členy pořádal **pravidelné přednášky**. Amerling tak chtěl ve formě subskripce zajistit realizaci výborných spisů českých vědeckých spisovatelů a tisk překladů vrcholných děl světové klasiky. Editorská činnost Stálců končí pro nedostatek finančních prostředků v roce 1844. Mezi další Amerlingem budované spolky se řadí **Spolek ctnostných a spolek a sdružení Vykoupenců** budovaný kolem roku 1839. Hlavní podmínkou členství byla mlčenlivost, proto se nám nezachovalo mnoho dokladů o jejich existenci. Víme, že do společenství vstupovali čeští vlastenci: Tyl, Kampelík, Pospíšil, Šafaříkové aj.

Amerlingův užší kontakt s Preslem, jehož byl asistentem, v něm probudil obrovský zájem o chemický obor, ve kterém rozpoznal dalekosáhlý význam tohoto vědního odvětví pro rozvoj průmyslu a řemesel, ale i dalšího osudu našeho národa.

Hora – Hořejš uvádí (1997, s. 114), že o svoje nadšení se rozděloval s ostatními, mladými dělníky, mistry a tovaryši při **nedělních přednáškách v Klementinu**. Seznamoval je s dějinami chemie, s významnými představiteli tohoto rychle se rozvíjejícího oboru. Nejnovější informace z této oblasti **publikoval** v časopisu Českého muzea – stať Hmotozpyt neboli Lučba. Jeho nejobsáhlejším chemickým spisem je kniha o 550 stranách – **Lučební základové hospodářství a řemeslnictví**. Je to učebnice anorganiky, určená posluchačům **učitelského kurzu** při české hlavní škole. Podmětem k sepsání tak rozsáhlé učebnice chemie se stal dekret vídeňského ministerstva vyučování ze dne 17. září 1848, jímž byly schváleny osnovy učiva pro **učitelský kurz**. V nich byl postaven na první místo přírodopis a základy průmyslové technologie.

Gallo, Škoda uvádí (1986, s. 135), že Amerling se zasloužil o rozvoj kulturně výchovné činnosti. Jeho životní dílo bylo příkladem pro pozdější rozvoj osvěty u nás. Zasloužil se o vydání Komenského České didaktiky.

Učiliště Budeč

V roce 1839 se doktor Karel Slavoj Amerling rozhodl, že vybuduje učiliště o jaké se dvě století před ním pokoušel Jan Amos Komenský. Dle Kovaříka (1988, s. 183), své vysněné učiliště nazval **Budeč**. V moderně zařízeném ústavu se měla **vzdělávat nejen nová generace národních učitelů, ale všichni lidé toužící po vzdělání – řemeslníci, tovaryši, mistři, dělníci, matky – hospodyně** a později i středoškolská mládež. Podpora přicházela ze všech stran, od mnoha nadšenců, vlastenců i malých obchodníků. Hoffmannová uvádí (2003, s. 43), že základní kámen k Budči byl položen **25. června 1842** za přítomnosti českých buditelů Jana Svatopluka Presla, Pavla Josefa Šafaříka a jeho syna Vojtěcha, Bohuslavy Rajske a rodiny Fričovi.

Projekt budovy školy byl velkolepý. Vestibul měl být vyzdoben nástěnnými obrazy ve tvaru lunet, které Amerling svěřil malíři Klemensovi. Sochařská výzdoba byla rovněž velkolepá. Průčelí zdobily tři veliké sochy představující lásku, víru a naději. Hoffmannová uvádí (2003, s. 47 – 48), že také budovu a ostatní části ústavu měly reprezentovat mnohé sochy např. významných učenců. Věž, která byla součástí stavby umožňovala nejen překrásnou vyhlídku na Pražský hrad, ale sloužila jako meteorologická stanice a hvězdárna. Ve věži byly instalovány vlhkoměry, tlakoměry a jiná fyzikální zařízení. V noci věž sloužila jako astronomická observatoř s potřebným vybavením. Byl v ní umístěn hvězdářský dalekohled, globus hvězdné oblohy, hvězdářské hodiny aj. V prostorách pod střechou se nacházela sušárna rostlin.

Dle Hoffmannové (2003, s. 49) se třetí patro budovy vyhradilo nemocnici. Ve druhém patře se vyučovala hudební teorii a zpěv. Nechyběly zde prostory pro hodinářskou dílnu a přírodovědecký sál. V sále byly uloženy obrazy rostlin, herbáře, vycpaná zvířata a ptáci a jiný biologický a botanický materiál. První patro budovy sloužilo jako **hlavní vzdělávací centrum pro vychovávání budoucích učitelů**. Rozměrná posluchárna s lavicemi se využívala také jako sál k veřejným vystoupením. V tomto patře měly své **učebny i ženy – posluchačky Budče**. V přízemí byly umístěny dílny a laboratoře, nacházel se zde soustruh, parní kotel a sklady chemikálií. V ústavu nechyběla také knihovna a tiskárna.

Amerlingova škola nejen svým pojetím, vybavením, ale i bezpečností předstihla dobu nejméně o sto let.

Byly zde zavedeny mnohé novinky mezi které se řadil naprosto bezpečný provoz chemické laboratoře – větrání, ochrana zdraví před škodlivými látkami, stavba odpadních komínů a odvedení kouřových zplodin. Dle Hoffmannové (2003, s. 50) přepychová měla být i zahrada. Byly zde vybudovány velké skleníky, všechno rostlinstvo bylo opatřeno jmenovkami. O zahradu se starali sami posluchači. Tato praxe spojená s teorií žákům umožňovala snadněji si zapamatovat jména rostlin a jejich použití, ale také naučit se rostliny ze zahrady sušit a řádně se starat o herbářovou sbírku.

Ještě než byla budova dostavěna převedl sem Amerling **nedělní školu pro řemeslníky** z Klementina a **zahájil večerní kurzy pro učitele**. Dle Hoffmannové (2003, s. 51) na jeho přednášky přicházeli i obyčejní lidé, aby si poslechli poutavé **přednášky z oblasti fyziky, chemie, botaniky**, aj. Seznamovali se tu s nejnovějšími objevy, vhodnými k uplatnění v průmyslové výrobě. Starší učitelé navštěvovali školu až po svém zaměstnání, aby si doplnili potřebné znalosti a dovednosti. Pro ně byla výuka vyhrazena na odpoledne a večer.

V Budči se vyučovalo názorně: byly zde sbírky vycpanin, herbáře, ukázky nejrozmanitějších živých rostlin, modely krystalů, různé horniny, přístroje. Vše, co se v Budči přednášelo, bylo česky. Přírodní vědy dostávali uchazeči o učitelství přímo na vysokoškolské úrovni. Dle Hoffmannové (2003, s. 102) tím, že byly informace sdělovány v národním jazyce, předešel Amerling i pražskou univerzitu, kde se v roce 1848 o český výklad mineralogie, zoologie a přírodopisu pokusil až J. S. Presl.

Obrázek 110: Karel Slavoj Amerling – Nožič, učební pomůcka (Liebisch František)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

Na konci roku 1848 se začaly konat ministerstvem vyučování povolené učitelské porady v budově hlavní školy v Panské ulici. Hoffmannová uvádí (2003, s. 92), že dříve zázemí poskytovala Amerlingova Budeč. Z porad se musely odevzdávat ve stanovených termínech nadřízeným školským úřadům zápisy a protokoly. Na pravidelných poradách a setkáních učitelů se zrodila myšlenka na vydávání časopisu. Ten pak dostal zcela charakteristický název „**Posel z Budče.**“

Posel z Budče (1851, s. 164) uvádí:

„...Nejlepší důkaz, že se na zotavení učitele myslí, byloby toto: aby se oni pořádně platili, čímžby běhání po krajíčkách a jiných vedlejších výdělků sprostěni byli; aby škola ve svém vnitřním ústrojí tak spořádána byla, že by kázní více času a sil se netrávilo, než vzděláváním. Konečně, ať se učitelům dovolení dává, jakož se dává jiným státním úředníkům, ne však tak, aby snad učitel náhradníka sám platil. Snad by mnohý užil příležitosti k študování...“¹¹⁰

Dle Posla z Budče (1849, s. 139)

- 1) „...Škola budiž ústav samostatný od žádného jiného tedy od duchovenstva nezávislý, jelikož škola a církve podle sebe, nikoli ale jedna nad druhou státi mohou.
- 2) Učitelstvo co stavu ponechány buďtž práva každému občanu ve svobodném státu přináležející, a budiž zbaven učitel vši cizí dohlídky od jiných stavů nad ním sobě osobené.
- 3) Škola a učitelstvo necht' se řídí v záležitostech vnitřních i zevnějších radou školní, t.j. muži ze středu učitelstva důvěrou vyvolenými, neboť jim ti mohou potřeby jejich znáti, jim moudře raditi a spravedlivě je posuzovati...“¹¹¹

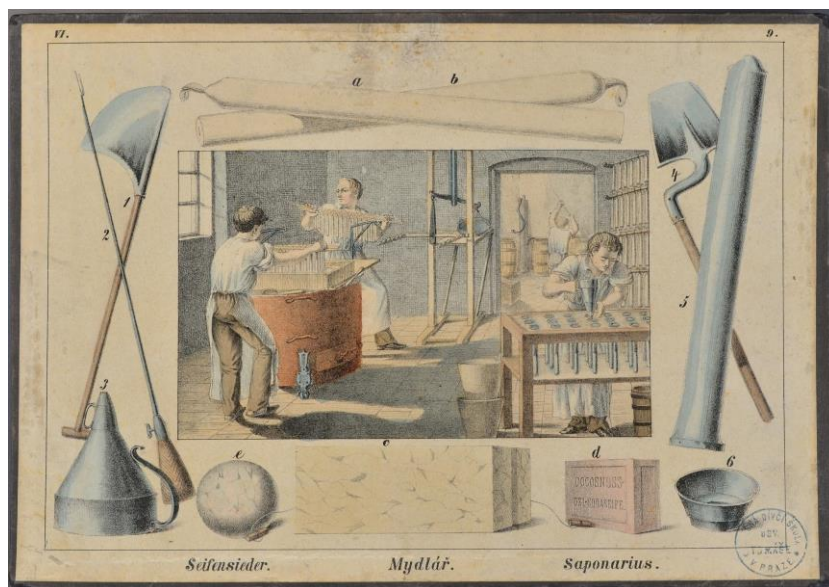
¹¹⁰ *Posel z Budče č. 11, ze dne 13. 3. 1851, citace, s. 164*

¹¹¹ *Posel z Budče č. 9, ročník 2, ze dne 1. 3. 1849, citace, s. 139*

Pád soukromého učiliště

Mezi lidmi se začalo hovořit, že Budeč spolupracuje s cizí mocností, a že tento ústav je střediskem panslavismu. Dle Hoffmannové (2003, s. 55) tato nařknutí nenechala pražskou policii klidně spát. Byla přesvědčena, že se zde připravují protivládní spiknutí. V této napjaté době navštívil Budeč ruský ministr osvěty Sergej Semjonovič Uvarov. To byl pro policii poslední signál k tomu, aby překvapila Budeč prohlídkou. Do budovy vnikli četníci. Nenašli sice nic usvědčujícího, přesto zabavili řadu „podezřelých předmětů“ (láhve s chemikáliemi, plán Prahy). Výsledkem policejní prohlídky bylo, že se Budeč pomalu, ale zcela nezadržitelně začala hroutit. Důvěra investorů byla ztracena, a pro Budeč to znamenalo nezadržitelný finanční pád. Škola zhruba do poloviny zařízená a vybavená moderními učebními pomůckami, neměla naději na záchranu. Za pomoci advokáta JUDr. Friče budovu 27. října 1843 odkoupil jeden z hlavních věřitelů hrabě Lev Thun.¹¹² Učiliště přestavěl na činžovní dům a mnohé věřitele vyplatil.

Obrázek 111: Karel Slavoj Amerling – Mydlář, učební pomůcka (Liebisch František)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea J. A. Komenského

¹¹² **Leopold Lev Thun – Hohenstein** (1811– 1888) byl český šlechtic a český a rakouský politik. Studoval práva na pražské univerzitě. Zastával funkci ministra kultu a vyučování, dále byl také členem panské sněmovny, čestným členem Akademie věd. Je jedním z prvních zakladatelů Matice české a roku 1849 byl povolán za člena Sboru pro vzdělání řeči a literatury české při Matici české.

Učební pomůcky

Od chvíle co se dostal Amerlingovi do ruky Komenského Orbis pictus, dílo nadčasové, stále moderní, nepřestal se zabývat myšlenkou názorného vyučování. Dle Hoffmannové (2003, s. 98) v rakousko – uherských školách se používaly nástěnné obrazy H. Bechera, A. Müllera. Tyto obrazy však nesplňovaly představy o českém národním životě, kultuře a zvycích lidu. Proto, když byl ve školství v roce 1848 uvolněn národní duch, přišel Amerling s návrhem, aby se pro české školy zhotovily nové **české nástěnné obrazy**. Učitelskou poradou bylo v roce 1850 schváleno vyhotovení obrazových tabulí zaměřených na studium přírodních a technických věd. Pod vedením Amerlinga byly práce svěřeny litografovi **Františkovi Liebischovi** a text Čeňku Kotalovi. Po patnácti letech byla série obrazových tabulí dokončena.

V roce 1851 vznikla série **Živočichové v obrazech**. O rok později začaly vycházet Rostliny v obrazech. V letech 1855 – 1859 se rozjel cyklus Dvanáct měsíců v obrazech. V roce 1857 vyšla série **Třiceti dílen řemeslnických**, představující stejný počet řemesel. V letech 1859 – 1865 byla vydána poslední část cyklu – Přírodní a umělé hospodářství a to Užitečné hmyzy. Nástěnné obrazy se prodávaly buď na volných listech nebo podlepené a připravené k zavěšení v učebnách. Texty k tabulím, vydané v samostatném svazku, jsou srozumitelné, bez cizích termínů určené jak učitelům, tak žákům. U českých jmen zvířat a rostlin jsou uvedeny latinské ekvivalenty. V kolekci řemeslnických obrazů nalezneme technické výrazy. Do dnešních dnů se nám zachovala některá díla, která nám dokazují, že to byla velmi využívaná učební pomůcka.

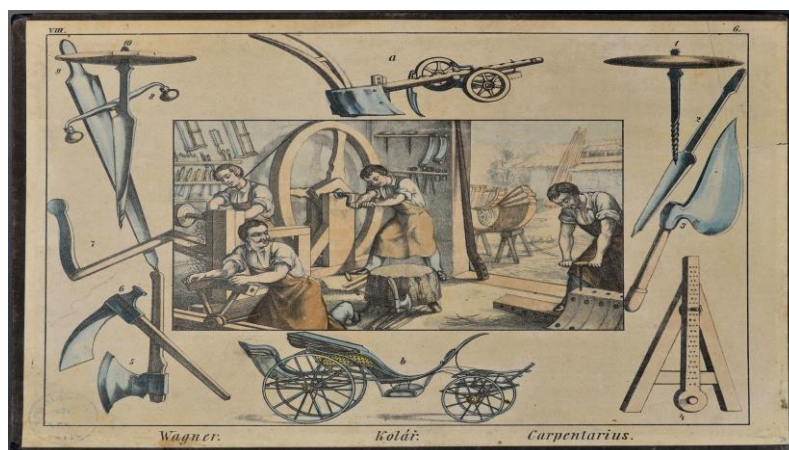
Hlavní pedagogická myšlenka Jana Amose Komenského, že všichni mají být vyučováni všemu byla prosazována i Amerlingem. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 114), že se nejen s myšlenkou ztotožnil, ale na popud své nenaplněné životní lásky k Bohuslavě Rajské začal Amerling s **přednáškami pro dívky**. Společenskými středisky pražských vlastenců se ve 30. a 40. letech 19. století staly domácnosti Friče a Staňka, ve kterých se konaly přednášky pro dívky. Vyučování probíhalo pouze pro dívky, dva až třikrát týdně, muži neměli přístup. Tyto Amerlingovi přednášky inspirovaly Bohuslavu Rajskou, která se rozhodla stát se učitelkou a založit si vlastní školu pro dívky. Gallo, Škoda uvádí (1986, s. 136), že Své úsilí zaměřil na zlidovění vzdělání a řešení otázky chudých.

Pro českou ženu učinil Amerling skutečně mnoho. Vynesl její schopnosti do takové výše, že se dokázala bez jakékoliv dřívější přípravy postavit na úroveň muže, vyrovnat se mu na poli vědeckém, ale i uměleckém. Možnost vzdělání ve všech předmětech tohoto světa jí umožnilo soutěžit se svým duchovně statnějším partnerem a plnit odhodlaně svojí úlohu ženy – matky, vzdělavatelky a vlastenky.

V roce 1869 byla založena **Fysiokratická společnost**, která se zabývala přírodovědným výzkumem a jeho praktickou aplikací především v zemědělství. Hoffmannová uvádí (2003, s. 108), že u jejího zrodu stál Dr. Amerling. S ním spolupracoval Lev Thun a Otakar Nickerl. Úkolem byla péče o přírodní hospodářství, omezování škodlivých jevů v přírodě a jejich odstraňování, vědecké zpracování získaného materiálu, sestavování národohospodářských sbírek a vydávání časopisu. Členství bylo umožněno každému, kdo se zajímal o národohospodářské otázky.

Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 114), že neobyčejně záslužným činem bylo také vybudování tzv. **Ernestina** (1871), prvního léčebně výchovného ústavu pro mentálně těžce poškozenou mládež ve Šternberském paláci na Hradčanech. Amerling byl jeho ředitelem až do své smrti v roce 1884.

Obrázek 112: Karel Slavoj Amerling – Kolář, učební pomůcka (Liebisch František)

Zdroj: Ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

Gallo, Škoda píše (1986, s. 137), že v jeho názorech na rozvoj školství, výchovy i vzdělávání dospělých se slučovaly zájmy pedagogické a hospodářské. Tomu odpovídaly návrhy na zřizování škol a vzdělávacích zařízení. Spjoval rozumovou výchovu s morální a profesní.

10.3 Jan Svatopluk Presl – otec české přírodovědy

Janu Svatoplukovi Preslovi vděčíme za to, že se česky dorozumíme v botanice, chemii, zoologii, mineralogii, geologii, technice a v dalších jiných oborech. Tento otec české přírodovědy se narodil 4. září 1791 v Praze. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 106), že absolvoval piaristické gymnázium v Praze, poté filozofii a lékařskou fakultu, kterou ukončil v roce 1816. Tomuto oboru se nikdy nevěnoval. Učarovala ho botanika, které se spolu se svým bratrem Karlem Bořivojem věnoval od dětství.¹¹³ Od této doby se Presl pustil do nekonečné práce, které obětoval svůj soukromý život i většinu dědictví a úspor.

Po svém studiu přijal místo asistenta v Ústavu speciálního přírodopisu na lékařské fakultě, aby se zde věnoval kromě mineralogie a zoologie rostlinám. Ve svých dílech ze všech oborů přírodních věd a techniky předal český jazyk vědecké veřejnosti. I přesto, že čtení těchto vědeckých děl bylo pro laika obtížné, byly tím položeny základy české vědy na evropské úrovni. Hoffmannová uvádí (2007, s. 32), že v roce 1819 vychází v pražském nakladatelství J. Calveho první a jediné společné botanické dílo **Jana Svatopluka Presla a Karla Bořivoje Presla** psané zatím latinsky **Flora Čechia** – Květena česká a poznamenáním lékařských, hospodářských a řemeslnických rostlin. Tímto dílem byly položeny základy našeho botanického názvosloví. V díle je zastoupeno 1498 druhů rostlin v 522 rodech z kterých dnes používáme 338 v původní podobě.

V roce 1820 je císařem jmenován profesorem zoologie a mineralogie na lékařské fakultě v Praze. Hora-Hořejš uvádí (1997, s. 110), že se stal ředitelem přírodopisného kabinetu v Klementinu a brzy výkonným redaktorem prvního českého vědeckého časopisu **Krok**. Spolupracoval při založení matice české, ve které byl určitý čas jednatelem. Vedl Časopis technologický.

---

¹¹³ Hoffmannová uvádí (2007, s. 18), že jako studenti navštěvovali Jan a Karel Preslovi botanické přednášky profesora Jana Novodvorského v Kanálce za Koňskou branou. Zahrada Kanálská (Hortus Canalius) byla založena hrabětem Josefem Malabailou Canálem – předsedou Vlastenecko-hospodářské společnosti v roce 1787. V zahradě hrabě zřídil rosarium, skleníky, kde se pěstovali rozmanité tropické rostliny. Sešlo se zde kolem čtyři tisíce různých druhů rostlin. V přílehlých budovách zařídil hrabě malý **botanický ústav s prostorným sálem a laboratořemi**. Později v roce 1811 postavil pokusný cukrovar, kde František Wilibald Schmidt – tehdejší ředitel Kanálky, **předváděl výrobu řepného cukru. Přednášky se konaly dvakrát týdně za asistence předních českých botaniků**. Zpočátku byla zahrada volně přístupná. Později byl vstup pouze se vstupenkou. Zahrada byla živá sbírka užitkových plodin.

Počátky českého vědeckého názvosloví jsou datovány do roku 1820. Dle Hoffmannové (2007, s. 46 – 47), je to významný mezník v dějinách přírodovědy, kdy vychází společné dílo Jana Svatopluka Presla a Bedřicha Všemíra hraběte z Berchtoldu **O přirozenosti rostlin – Rostlinář** (1821 – 1835). Kniha byla sepsána pro obecně vzdělávací účel jako úvod do studia botaniky. V Rostlináři uveřejnil Jan Svatopluk Presl poprvé pravidla pro tvoření českých rodových jmen rostlin. Upřednostňoval nová rodová jména kratší, pokud možno slovanského původu. Naučil český národ vyjadřovat se v jazyku přírodovědném. Tvoření českých morfologických termínů se věnoval Presl několik let a zcela zadarmo. Presl nadprůměrně jazykově nadaný, vychovávaný v lásce k českému národu vytvořil řadu názvů pro naši květenu: Střevíčník bledule, cykas, žabník, tařice, kukuřice, kopretina, brčál, mochna, šťovík, medyněk, vrbka, šeřík aj. Toto třísvazkové dílo přineslo poprvé česká druhová jména rostlin středoevropských, tropických, ale také se zde objevuje i květena severoamerická, z Číny a Zakavkazí.

V roce 1828 vychází Preslův první díl **Lučby** významné dílo, v kterém uvádí novou vytvořenou chemickou terminologii. Dle Hory-Hořejše (1997, s. 105) Presl vytvořil názvoslovnou soustavu všech chemických sloučenin, daleko kratší, jednodušší, než-li byla latinská (např. kyselina siřičitá). Položil tak základ k obecnému chemickému názvosloví a vytvořil pojmy např.: skupenství, odpařování, hoření, pálení, zásada aj. Rovněž vytvořil nové názvy prvků: draslík, kyslík, hořčík, vodík, vápník, hliník aj. Zavedl dvouslovné pojmenovávání anorganických sloučenin a rozlišování oxidačního čísla pomocí přípon. Druhý díl Lučby byl vydán o mnoho let později v roce 1835. O rok dříve vydal **Ssawectwo (Savci)**, ve kterém rovněž obohatil českou zoologickou terminologii souborem 220 rodových a 873 druhových jmen (myš domácí, medvěd brtník, hraboš polní, bobr, daněk, dikobraz, tuleň a mnoho dalších).

Obrázek 113: Ilustrace z knihy J. S. Presla a K. B. Presla – Flora Čechia

Zdroj: FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II*, s. 47

V úvodu svého díla *Ssawectwo Presl* píše (1834, s. 3):

*„Wydáwage tento spis mam několikerý ohled. Za prwnj žádám literaturu naši obohatiti spisem, gakowý w nj dosawád nenachádzj se. Přjčina toho nedostatku nezakládá se na neschopnosti Čechůw, nobrž pauze na tom, že učitel a školák sahá po knize německé, která oběma gest pohodlnějšj. Proč gsi tedy mařit čas, bude se někdo tázati, spisowánjm této knihy? Tomu odpowjdám. Čech gsa zbawen příležitosti ducha okřjwagej ku vzděláwánj se austným wyučowánjm we swém gazyku národnjm, měj alespoň knihy, kterými mu možno domácj pilnostj celý poklad učenosti wyčerpati.“*¹¹⁴

Presl jako vysokoškolský profesor **vychovával také budoucí lékaře**, farmaceuty, přírodovědce. Hoffmannová uvádí (2007, s. 219 – 220), že přednášel medikům i farmaceutům v zimním semestru mineralogii, v letním semestru zoologii. Tyto disciplíny byly do roku 1826 klasifikovány souhrnně jednou známkou a nazývaly se **speciální přírodopis**. Od roku 1827 si Presl hodnotil každý předmět zvlášť. V pozdějších letech **přednášel medikům** úvod do studia lékařství a chirurgie. Na **počátku své pedagogické činnosti** přednášel mineralogii dle vzoru Karstena a Reusse. S vlastními přednáškami začal až v roce 1837. Farmaceutičtí učni po uplynutí poloviny praxe, jež byla v délce čtyř let, museli povinně navštěvovat universitní přednášky z botaniky, chemie a speciálního přírodopisu. Po jejich absolvování skládali zkoušky. Ty se konaly v Klementinu, kde se nacházel tak zvaný Přírodnický kabinet Karlo – Ferdinandovy university. Od roku 1848 se mohly přednášky konat také v národním jazyce – tedy **česky**.

Vědečtí pracovníci v Českých zemích uvítali **v roce 1847** významnou událost – **založení akademie věd ve Vídni**. Jejými členy jmenoval císař některé osobnosti z Královské české společnosti nauk – např. F. Palackého a J. S. Presla. Preslova éra představuje třicetileté období datované mezi léty 1819 – 1849 a pětatřicet let překladatelsko – kompilačně – tvůrčí. Počínaje **tvorbou přírodovědeckého názvosloví a jmenosloví v botanice, mineralogii, zoologii, geologii, geografii a také v chemii**, shrnul Presl veškeré poznatky v systémy a ještě za svého života dovolil, aby jeho nástupci jeho spisy zpracovávali v kompenciích populárnější **k účelům pedagogickým**.

---

¹¹⁴ PRESL. J. S. *Ssawectwo*, citace, s. 3

10.3.1 Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách

Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách bylo soukromé sdružení založené na ustavující schůzi dne **1. března 1833** v Praze. Hoffmannová uvádí (2007, s. 153), že na této schůzi byl zvolen generálním ředitelem hrabě Dietrichstein, který vypracoval stanovy. Zakládajících členů Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách bylo kolem dvě stě. Hlavním cílem společnosti bylo zvýšení průmyslové a řemeslné výroby v českých zemích soustavným vzděláváním dělnických a dílenských učňů, tovaryšů a mistrů. Hoffmannová uvádí (2003, s. 28), že podle francouzského vzoru začala v širokém měřítku prosazovat učňovské školství, zaměřené na technické obory a chemii. Společnost podporovala nové formy podnikání v zemích Koruny české prostřednictvím vydávání knih a časopisů, pořádáním výstav a přednášek. Organizovala **nedělní kurzy pro řemeslníky, mistry, tovaryše a učně**. Založení Jednoty inicioval hrabě Karel Chotek. Původně měla Průmyslová jednota výrazně aristokratický ráz, který byl po roce 1842 opuštěn.

Velký význam pro osvětu lidu mělo v roce 1835 otevření veřejně přístupné **knihovny Jednoty**. Hoffmannová uvádí (2007, s. 153), že byla v Praze jedinou technicko–hospodářskou knihovnou s veřejnou čítárnou.¹¹⁵

V roce 1835 se Jednota usnesla vydávat **technický časopis český**. Redaktorem byl jmenován J. S. Presl. Hoffmannová uvádí (2007, s. 160 – 161), že **časopis technologický Jednoty ku povzbuzení promyslu v Čechách** k rozšíření užitečných vědomostí v řemeslech, umělostech, obchodu a hospodářství domácím začal vycházet v roce 1837. V letech 1837 – 1839 vyšlo šest svazků. Časopis se bohužel netěšil velké popularitě, některým slovům a větám čtenáři nerozuměli, a proto bylo vydávání časopisu v roce 1841 ukončeno. Presl se vrátil ke svému časopisu **Krok**. Čtenářům vydávala Amerlingovi přednášky z nedělní školy v Klementinu shrnutých do knihy **Promyslný posel**.¹¹⁶

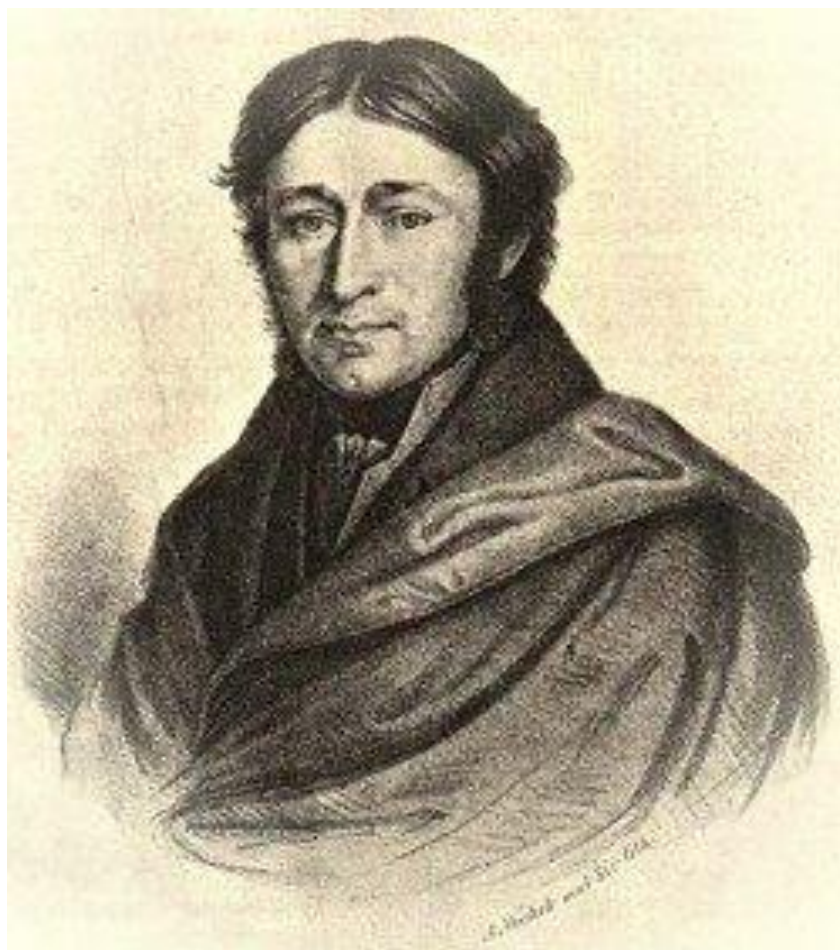
¹¹⁵ Návštěvnost v čítárně byla v prvních letech 23 čtenářů denně, později v letech 1839 – 1840 bylo zapsáno již 15 348 návštěvníků, z nichž bylo 2 256 řemeslníků.

¹¹⁶ Amerling zpracoval Promyslného posla do dialogů několika osob scházejících se každou neděli. Byl to prostonárodní, řemeslníkům, tovaryšům a učňům plně srozumitelný spis, zahrnující široké spektrum všeobecně vzdělávacích poznatků i odborných dat z chemie, chemické technologie a přírodovědy. Časopis pro každého, kdo se chtěl mnohé naučit a zdokonalit se v řemesle.

Další vydavatelskou iniciativou Jednoty byly **Nedělní listy pro řemeslníky**. Tiskly se dvojjazyčně, německy – česky. Z důvodu rozepře mezi redaktory dochází brzo k jeho ukončení.

Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách šířila průmyslovou osvětu, nešetřila prostředky a neúnavně rozdávala vědomosti prostřednictvím tisku, knih a přednášek mezi pracující lid.¹¹⁷

Obrázek 114: Jan Svatopluk Presl (litografie podle olejomalby Antonína Machka)

Zdroj: HOFFMANNOVÁ, E., *J. S. Presl, K. B. Presl*, zadní předsádka

---

¹¹⁷ Hofmannová uvádí (2007,s. 75), že v r. 1821 vyšel spis: **Důležité slovo rodičům, duchovním a vrchnostem o blahocinnosti očkování chráničkami a odpověď na námitky proti němu dělané**. V něm Presl seznamuje širokou veřejnost s úbytkem obyvatelstva v Čechách, které má toto epidemické onemocnění na svědomí. Přesvědčuje veřejnost, aby uvěřili neškodnosti očkování, vyvrací falešné domněnky, jež se mezi lidmi šířily, např. že očkování je nakažlivé a zcela zbytečné, neúčinné a smrtelně nebezpečné. Je velikou zásluhou Svatopluka Presla, že německý spis přeložil do češtiny, aby poučil prostý lid o „blahocinnosti“ tohoto lékařského zákroku.

ZÁVĚR

Téma rigorózní práce vzdělávání dospělých v době českého národního obrození nás seznámilo s širokým spektrem oblastí, které na první pohled zcela rozdílné, nakonec spolu vytvořily celek, který charakterizuje tuto významnou etapu našich dějin, časově vymezenou od poslední třetiny 18. století do druhé třetiny 19. století. Poznáním historických událostí, které této etapě předcházely, nám umožnilo pochopit důvody, které stály u zrodu takového národního hnutí, které se stalo inspirací pro naše východní sousedy. Uskutečněné reformy v oblasti školství položily základ široké vzdělanosti obyvatelstva a představovaly významný a jedinečný stupeň v rozvoji pedagogických teorií a školské organizace. Stupeň, který je pro dějiny výchovy a vzdělávání významný především v tom, že došlo ke kodifikaci učební látky a vznikla první organizační struktura školství.

Vzdělávání a osvětová činnost byly nedílnou součástí procesu národního hnutí. Byla to zásluha především prostých lidových vrstev, kněží, vlastemecky cítících učitelů, a příslušníků inteligence, že se uchovaly kulturní a vzdělávací hodnoty, které pak stály u zrodu národního obrození.

První generace národních buditelů vyznávající osvícenství a josefínské reformy se zaměřovala na řešení jazykových otázek a zdůrazňovala minulost a statečnost našeho národa. Pozoruhodným vývojem prošla naše mateřština, jejíž znovuzrození umožnilo prostému člověku motivovanému láskou ke svému národu porozumět a vzdělávat se. Jazyková otázka byla ústředním jádrem budoucnosti českého národa, proto jí obrozenečtí vlastenci věnovali stěžejní pozornost. Sílicí germanizace tomu dodala impuls. Vyšly desítky českých mluvnic, mnohá poučení o českém jazyku a slovníky – teoretické, praktické pomůcky našeho jazyka. Filologie se stala v národním obrození nejvlastenečtější vědou s funkcí národně obranou a buditelskou. Koncem 18. století byly položeny základy k rozvoji věd na univerzitách, vědecká práce se stala nedílnou součástí činnosti každého vysokoškolského učitele. Univerzity se stávaly centry rozvoje vědecké práce v zemi.

Ve druhé fázi národního obrození reprezentované Jungmannovou generací se vytvořil jazykový program, byly položeny základy českého názvosloví v oblasti přírodovědy, botaniky, mineralogie, zoologie, geologie, geografie a chemie.

Shruly se veškeré poznatky v systémy, které se zpracovaly v kompendia populárnější k účelům pedagogickým. Rozvíjející se věda měla již vytvořenou svojí stabilní základnu.

Zřizováním knihoven, čítáren, otevřením muzea, byl lidem usnadněn přístup k sebevzdělání motivovaný národní emancipací. V těchto místech osvěty si lidé sdělovali nejnovější informace z domova i ze světa, předávali si své nové poznatky, zkušenosti. Účinným nástrojem vlasteneckého uvědomování a smýšlení lidových vrstev se stalo rovněž rodící se divadlo. Průkopníci českého vlasteneckého divadelnictví si byli dobře vědomi vysokého výchovného a národního poslání dobře organizovaného divadla, které považovali za zvlášť důležitou složku kultury a stálou národní scénu za symbol kulturní vyspělosti národa a důkaz jeho existence.

V tomto období se začínaly aktivovat snahy zabývající se vzdělávání žen. Průkopníkem těchto cílů byla významná osobnost národního obrození Karel Slavoj Amerling. U žen byla první kvalifikovaná profese porodní bába, druhá činnost, povolání učitelky. Nekvalifikované ženy vykonávaly práci jako služebné, hospodyně, kuchařky či levná pracovní síla v zemědělství.

Hnutí se stalo celonárodním zájmem. Nestáčílo být jen Čechem, bylo nutné být Čechem vzdělaným a občansky uvědoměným. Soukromé osoby pořádaly přednášky a kurzy pro dospělé, kde informovaly o nejnovějších hospodářských, technologických vynálezech. Široké lidové vrstvy informovaly o zdravotní osvětě, nabádaly obyvatelstvo k prevenci formou očkování. Večerní vzdělávání se stávalo jednou z nepostradatelných vzdělávacích aktivit. Vedle toho působily od druhé poloviny 19. století dělnické vzdělávací spolky, kulturní a náboženské organizace. Vzdělávání mělo uspokojovat každodenní potřeby, stávalo se nástrojem k prosazování ideologických cílů, jeho rozmach byl tak nedílně spjat v průběhu 19. století s mohutným proudem národního obrození – snahou o „vzkříšení“ českého jazyka, úsilí o národní vědu a kulturu a vlastní identitu národa. Práce nám objasnila, že lze odhodláním, vírou a silnou motivací zdolat často na první pohled nepřekonatelné překážky. Během chronologicky vymezeného období národního obrození v délce zhruba tří generací došlo k rozmachu vzdělávání dospělých u jehož zrodu stály povětšinou soukromé osoby. Ekonomickou stránku zajišťovaly ze svých vlastních zdrojů, podporou mecenášů nebo pomocí veřejných sbírek. Stát financoval pouze veřejné školství.

RESUMÉ

Rigorózní práce je zaměřena na vzdělávání dospělých v době českého národního obrození. Analyzuje školství v 18. a 19. století, zákony a nařízení, které položily základ naší moderní vzdělávací soustavy. Práce dělená do deseti částí zachycuje různé oblasti vývoje našeho národa, které se pak v konečném důsledku vzájemně prolínají a spolu pak vytvářejí obraz českého národního hnutí. Obnova českého jazyka, ustálení spisovné normy položily základ pro vzdělávání nejširších vrstev obyvatelstva. Vznikaly knihovny, čítárny, muzea – střediska osvěty. Ukázalo se, že i když tato činnost byla pod neustálou cenzurou, přesto vytrvala. Učitelé, spisovatelé, církevní představitelé se aktivně podíleli v šíření vzdělávání mezi lidové vrstvy. Z vlastní iniciativy pořádali kurzy pro dospělé, seznamovali posluchače s hospodářskými a průmyslovými inovacemi. Zakládali vědecké a literární spolky, vydávali časopisy. Vždy si našli způsob jak šířit vzdělanost mezi prostý lid.

Práce nám ukazuje nelehké postavení české kultury. Tu bylo potřeba nejprve znovu vytvořit a poté uhájit její právo na existenci. Odměnou pak byla vytvořená nadčasová díla světové úrovně. Účinným nástrojem vlasteneckého uvědomování a smýšlení lidu se stalo také české divadlo. Charakteristickým rysem bylo jeho vysoké výchovné a národní poslání.

Do národního hnutí se postupem vývoje zapojily i ženy. Motivací bylo nejen vlastenectví a hrdost k národu, ale snaha o emancipaci, uplatnění se v rychle měnící se společnosti. Z toho vyplynula potřeba vzdělávání. Rozvíjející se průmysl kladl důraz na nutnost změny koncepce výchovy a vzdělávání. Potřeby trhu vyžadovaly odborné zaměření škol. Z historických pramenů se lze proto domnívat, že tyto různorodé aspekty formulovaly vzdělávání dospělých v průběhu 19. století.

SUMMARY

The doctoral thesis is focused on the education of adults in the period of Czech national revival. It analyses the educational system during 18th and 19th centuries, laws and regulations which established the foundation of our modern educational system. The thesis, divided into ten parts, records the various areas of our nation's development which are finally mutually blended together later and along with make the image of Czech national movement. Recovery of the Czech language, stabilization of the literary standard laid the ground for education of the widest social classes. There were arising the libraries, reading rooms, museums – the centres of enlightenment. It turned out that even if this activity was under continuous censorship, nevertheless it survived. Teachers, writers, Church representatives were actively participating in propagation of education among the social classes. They held courses from own initiative for adults, familiarized the attendants with economy and industrial innovations. They founded the scientific and literary associations, issued magazines. They always found a way how to extend the intelligence among the commons.

The doctoral thesis shows us a formidable status of Czech culture which firstly had to be re-established and then defend its right for existence. A reward then was in the form of created timeless pieces of the world level. Also the Czech theatre became the effective instrument of the patriotic consciousness and opinion of the nation. A characteristic feature was its high educational and national role.

Even women joined the national movement in the process of development. The motivation was not only the patriotism and self-esteem to the nation but also a pursuit of emancipation, applying in the quickly changing society. The need of education arose from that. Also the developing industry laid stress on the need of change of both upbringing and education's conception. The market needs required professional focus of schools. From the preserved historical sources could be therefore assumed that these diversified aspects formed the education of adults during the whole 19th century.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

BALAJKA, B., MARČOK, V., MINÁRIK, J., SEDLÁK, J. *Přehledné dějiny literatury I*. 2. vydání. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1992. ISBN 80-04-25316-4.

BALBÍN, B. *Nová publikace Bohuslava Albína – Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*. Přeložil Emanuel Tonner. Tiskem dra. Edvarda Grégra, Praha 1869.

BÁHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách – Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. 1. vydání. Nakladatelství Libri, Praha 5, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

BELŠÍKOVÁ, Š., GAŽI, M., HANSOVÁ, J. *Opat Bylanský a obrazy Zlatokorunské školy – Osvícenství zdola v okrsku světa*. 1. vydání. Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích. České Budějovice 2013. ISBN 978-80-85033-51-9.

BENEŠ, M. *Andragogika – teoretické základy*. Vydal Eurolex Bohemia, Praha 1, 2003 ISBN 80-86432-23-8

BERAN, Z., DVOŘÁKOVÁ, A. a kol. *Encyklopedie lidské vzdělanosti*. 1. vydání. Vydal Reader's Digest výběr, Praha 2001. ISBN 80-86196-29-1.

BERÁNEK, K., ČORNEJOVÁ, I., HOJDA, Z. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy 1622 – 1802 II*. 1. vydání. Karolinum, Praha 1996. ISBN 80-7184-050-5.

BĚLINA, P., BEZDĚK, K., KOČÍ, J., PETRÁŇ, J. a kol. *Počátky českého národního obrození 1770 – 1791*. 1. vydání. Nakladatelství Academia, Praha 1990. ISBN 80-200-0061-5.

BĚLINA, P., BIMAN, S., BITTNER, P. a kol. *Kronika českých zemí 5. 1841/1899 – Doba obrozenecká – konec 19. století*. 3. vydání. Nakladatelství Fortuna Libri ve spolupráci s Lidovými novinami, Praha 2008. ISBN 978-80-7321-399-2.

BĚLINA, P., HALADA, J., POKORNÝ, J., RAK, J. a kol. *Dějiny země koruny české II*. 1. vydání. Nakladatelství Paseka, Praha 1992. ISBN 80-85192-30-6.

BĚLINA, P., HOJDA, Z. *Historie – novověk 2*. 1. vydání. Vydal Scientia, spol. s r.o. Pedagogické nakladatelství, Praha 1994. ISBN 80-85827-79-4.

BENEŠ, Z. PETRAŇ, J. *České dějiny I.* 1. vydání. Vydavatelství a nakladatelství práce, s. r. o., Praha 1997. ISBN 80-208-0437-4.

BOROVSKÝ, K. H. *Stokrát plivni do moře.* 1. vydání. Nakladatelství Československý spisovatel, Praha 1990. ISBN 80-202-0208-0.

BULÍŘ, K. *Zpráva o třicetiletém trvání pražských pokračovacích škol živnostenských.* Praha – vlastním nákladem, 1904.

CIPRO, M. *Průvodce dějinami výchovy.* 1. vydání. Nakladatelství Panorama Praha, 1984. ISBN 11-088-84.

CIPRO, M. *Galerie světových pedagogů I., od starověku k osvícenství.* 1. vydání. Nákladem vlastním, Praha 2002. ISBN 80-238-7452-7.

ČADSKÁ, M., ŠTVERÁK, V. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky,* Vydalo Karolinum, Praha 2004. ISBN 80-7184-797-6.

ČAPEK, V., PÁTEK, J. *Světové dějiny I., dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století.* 2. vydání. Nakladatelství Fortuna, Praha 1998. ISBN 80-7168-147-4.

ČAPEK, V., PÁTEK, J. a kol. *Světové dějiny II., dějiny lidských civilizací od poloviny 17. století po současnost.* 1. vydání. Nakladatelství Fortuna, Praha 1993. ISBN 80-7168-091-5.

ČORNEJ, P., ČORNEJOVÁ, I., RADA, I., VANÍČEK, V. *Dějiny zemí koruny české I.* 1. vydání. Nakladatelství Paseka, Praha 1992. ISBN 80-85192-29-2.

ČORNEJ, P., LOCKEROVÁ, J., MAJOR, P. *234 českých osobností.* 2. vydání. Vydavatelství CENTA spol. s r. o., Brno 2004. ISBN 80-253-0024-2.

ČORNEJ, P., POKORNÝ, J. *Dějiny českých zemí do roku 2000 ve zkratce.* 1. vydání. Nakladatelství Práh, Praha 2000. ISBN 80-7252-026-1.

ČORNEJOVÁ, KADLEC, J., SVATOŠ, M., a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy I.* 1. vydání. Vydavatelství Karolinum, Praha 1995. ISBN 80-7066-968-3.

DIVIŠ, J. *Pražské cechy,* vydalo Muzeum hlavního města Prahy, Praha 1992. ISSN 0139-5998.

DUINOVÁ, N., SUTCLIFFOVÁ, J. *Historie medicíny od pravěku do roku 2020.* 1. vydání. Nakladatelství Slovart, Praha 1997. ISBN 80-85871-04-1.

ERBEN, K. J., HUPTYCH, M. *Kytice,* 1. vydání. Nakladatelství Práh s. r. o., Praha 6, 2011. ISBN 978-80-7252-329-0.

FASORA, L. *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst (1870- 1914)*. 1. vydání. Centrum pro studium demokracie a kultury Brno, 2010. ISBN 978-80-7325-233-5.

FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí I. od pravěku do pol. 18. století*. 1. vydání. Nakladatelství Fortuna, Praha 1995. ISBN 80-7168-285-3.

FIŠER, R., HARNA, J. *Dějiny českých zemí II. od poloviny 18. století do vzniku České republiky*. 1. vydání. Nakladatelství Fortuna, Praha 1998. ISBN 80-7168-522-4.

FORST, V. *Přehled dějin literatury*. 1. vydání. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1980.

FRAIS, J. *Reformy Marie Terezie a Josefa II. (nejen v českých a moravských zemích)*. 1. vydání. Vydavatelství Akcent. Třebíč 2005. ISBN 80-7268-337-3.

FRANKLOVÁ, Z., ŠUSTOVÁ, M. *Odborné školy. Tradice a současnost*. 1. vydání. Vydalo NÚOV, Praha 2011. ISBN 978-80--87063-36-1

GALÍK, J., MACHALA, L., PETRŮ, E. a kol. *Panorama české literatury*. 1. vydání. Nakladatelství Rubico, s. r. o., Olomouc 1994. ISBN 80- 85839-04-0.

HORYNA, M., OULÍKOVÁ, P. *Kostel sv. Klimenta Odolena Voda*. 1. vydání. Vydalo město Odolena Voda 2007. ISBN 978- 80-239- 8742- 3.

HAVRÁNEK, J., HLAVÁČOVÁ, L., PETRÁŇ, J. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy III. 1802 – 1918*. 1. vydání. Vydavatelství Karolinum, Praha 1997. ISBN 80-7184-320-2.

HERBEN, J. *Matěj V. Kramerius: osvícensky novinář a buditel*. Vydavatelství Volné myšlenky československé, Praha 1926.

HLAVÁČOVÁ, L., SVOBODNÝ, P. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Vydalo nakladatelství Triton, s. r. o. Praha 10, 2004. ISBN 80-7254-424-1.

HOFFMANNOVÁ, E. *Jan Svatopluk Presl, Karel Bořivoj Presl*. 2. vydání. Nakladatelství Melantrich, Brandýs nad Orlicí 2007. ISBN 80-90-3268-1-1

HOFFMANNOVÁ, E. *Karel Slavoj Amerling*. 2. vydání. Vydalo nakladatelství Melantrich, Brandýs nad Orlicí 2003.

HOJDA, Z., KOSTLÁN, A. *Historie – novověk*. 1. vydání. Scientia, spol. s r. o., Pedagogické nakladatelství Praha 1994. ISBN 80-85827-71-9.

HOLÝ, M. *Zrození renesančního kavalíra*. 1. vydání. Nakladatelství Historický ústav, Praha 2010. ISBN 978-80-7286-166-8.

HORA–HOŘEJŠ, P. *Toulky českou minulostí 3*. 2. vydání. Nakladatelství Baronet, Praha 1998. ISBN 80-7214-091-4.

HORA–HOŘEJŠ, P. *Toulky českou minulostí 4*. 1. vydání. Nakladatelství Baronet, Praha 1995. ISBN 80-85890-21-6.

HORA–HOŘEJŠ, P. *Toulky českou minulostí 6*. 1. vydání. Nakladatelství Baronet & Via Facti, Praha 1997. ISBN 80-7214-039-6.

HORA–HOŘEJŠ, P. *Toulky českou minulostí 7*. 1. vydání. Nakladatelství Via Facti, Praha 1998. ISBN 80-238- 2999-8.

HROCH, M. *Dějiny novověku*. 3. vydání. Vydavatelství a nakladatelství práce s. r. o. Praha 1998. ISBN 80-208-0472-2.

HRUDNÍKOVÁ, M., *Řeholní život v českých zemích*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1997. ISBN 80-7192-222-6.

JANOTKA, M., LINHART, K., *Řemesla našich předků*. 1. vydání. Nakladatelství Svoboda, Praha 1987. ISBN 25-105-87.

JIRÁSEK, F. *Posledních 50 let řemesla – pokus o monografii řemesla pekařského*. Vydal Odbor pekařů a cukrářů – Lidové knihtiskárny Pardubice, 1933.

JIRÁSKO, L. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Vydal klášter Premonstrátů na Strahově v nakladatelství Fénix, Praha 1991. ISBN 80-85245-11-6.

JŮVA, V. sen., JŮVA, V. jun. *Stručné dějiny pedagogiky*. 6. vydání. Nakladatelství Paido, Brno 2007. ISBN 978-80-7315-151-5.

KADLEC, J. *Přehled českých církevních dějin 2*. Vydalo české katolické nakladatelství Zvon, Praha 1, 1991. ISBN 80-7113-003-6.

KAVKA, F., PETRÁŇ, J., SVATOŠ, M. a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy I*. 1. vydání. Vydavatelství Karolinum, Praha 1995. ISBN 80-7066-968-3.

KASPER, T., KASPEROVÁ, D. *Dějiny pedagogiky*. 1. vydání. Vydavatelství Grada, Praha 7, 2009. ISBN 978-80-247-2429-4.

KAŠPAR, J. *Soubor statí o novém písmu*, vydalo Karolinum, Praha 1993. ISBN 80-7066-679-X.

KLÍMA, A. *Manufakturní období v Čechách*. 1. vydání. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1955. HSV 12965/14/53/III/2/5622/.

KLÍMOVÁ D., MARKL, J., MORAVCOVÁ, M., ROBEK A. a kol. *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 – 1939*. Vydala Academia, ČSAV. Praha 1981. ISBN 509- 21-858.

KOČÍ, J. *České národní obrození*. 1. vydání. Nakladatelství Svoboda, Praha 1978. 25-012-78.

KOMENSKÝ, J. A. *Didaktika Veliká*, vydavatelství dědictví Komenského v Praze, tiskárna Grégra a syna, Praha 1905.

KOLEKTIV AUTORŮ, *Dějiny Světa*. 3. vydání. Nakladatelství Slovart, Praha 2003. ISBN 80-7209-480-7.

KOLEKTIV AUTORŮ, *Kronika českých zemí 4. (1681-1840). Upevňování habsburského státu – počátky národního obrození*. 3. vydání. Nakladatelství Fortuna Libri ve spolupráci s Lidovými novinami, Praha 2008. ISBN 978-80-7321-402-9.

KOVAŘÍK, V. *Literární toulky Prahou*. 2. vydání. Nakladatelství Albatros, Praha 1988. ISBN 13 711-88 14/66.

KOVÁČ, D. *Dějiny Slovenska*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 1998. ISBN 80-7106-267-7

KRATOCHVÍL M. V. *Českou minulostí*. 1.vydání. Vydalo Státní nakladatelství dětské knihy, Praha 1961.

KROPILÁK, M., PURŠ, J. *Přehled dějin Československa I / 2.(1526 – 1848)*. 1. vydání. Vydala Academia nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1982. ISBN 509-21-857.

KRUMLOWSKÝ, F. *Jména z českých dějin, která byste měli znát III*. 1. vydání. Nakladatelství Pavel Dobrovský – Beta s. r. o., Praha 2009. ISBN 978-80-7306-397-9.

LEHMANNOVÁ, M. *Řemesla v pořádku. Historie profesního sdružování pražských řemeslníků od středověku po současnost*. Vydalo Muzeum hlavního města Prahy 2014. ISBN 978-8085394-97-9.

LENDNEROVÁ, M., KOPIČKOVÁ, B., BUREŠOVÁ, J. a kol. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1. vydání. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.

LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době obrození*. 1. vydání. Nakladatelství Albatros, Praha 1995. ISBN 80-00-00375-9.

MÁCHA, K. H. *Máj*. Vydalo státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1954.

MÁCHA, K. H. *Tím světem bloudím (Výbor z díla)*. 1. vydání. Knižní klub, Praha 1995. ISBN 80-7176-237-7.

MATHESIUS, V. a kol. *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození*. Evropský literární klub, Praha 1939.

MATYÁŠOVÁ, A. *Vzácné školní obrazy – II. díl řemesla*. Vydalo Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze 2011. ISBN 978-80-86935-15-7.

MEDYNSKIJ, J. M. *Dějiny pedagogiky*. 2. vydání. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1953.

MENDL, B. *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*. 1. vydání. Vydal archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v Praze 1947.

MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný toleranční*. 1. vydání. Vydalo nakladatelství Mladá fronta, Praha 1999. ISBN 80- 204- 0741-3.

MRÁZEK, O. *Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918*. Vydalo nakladatelství politické literatury, Praha 1964.

NIKLÍČEK, L., ŠTEIN, K. *Dějiny medicíny v datech a faktech*. 1.vydání Vydalo Avicenum, zdravotnické nakladatelství, Praha 1985. ISBN 08-042-85.

NOVÁK, A. *Stručné dějiny literatury české*. 4. vydání. Vydal R. Promberger, Olomouc 1946.

NOVÁK, A. *Zvony domova myšlenky a spisovatelé I*. Nakladatelství Novina, Praha 1940.

PÁNKOVÁ, M. a kol. *Odkaz J.A.Komenského. Tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě*. 1. vydání. Vydalo Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2009. ISBN 978-80--86935-09-6.

PÁTROVÁ, K. *Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem*. 1. vydání. Vydalo Oblastní muzeum Praha-východ v Brandýse nad Labem-Staré Boleslavi, 2010. ISBN 978-80-903985-9-7.

PRESL, J. S. *SSawectwo. Rukowět saustawná k poučenj vlastnjmu*. Vydalo kněhkupectví Kronbergra a Webra, Praha 1834.

SAK, R. *Josef Jungmann – život obrozence*. 1. vydání. Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., Praha 3, 2007. ISBN 978-7021-890-7.

SECKÁ, M. *Vojta Náprstek – vlastenec, sběratel, mecenáš*. 1. vydání. Národní muzeum, Praha 2011. ISBN 978-80-7036-313-3.

SECKÁ, M., SOCHOROVÁ, L., ŠTĚPÁNOVÁ, I. *Ženy rodiny Náprstkovy*. 1. vydání. Nakladatelství Argo, Praha 3, 2001. ISBN 80-7203-354-9.

STLOUKAL, K. *Královny, kněžny a velké ženy české*. 2. vydání. Nakladatelství Josef R. Vilímeck, Praha 1941.

ŠÁRECKÁ, M. R. *Z kulturních dějin lidstva III. Obrazy společenského života, renesance a baroko*. Vydalo Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Praha II., Praha 1933.

ŠTVERÁK, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. 1. vydání. Vydalo Státní pedagogické nakladatelství Praha 1983. ISBN 14-406-83.

VACÍNOVÁ, T. *Dějiny vzdělávání od Antiky po Komenského*. 1. vydání. Vydala Univerzita Jana Amose Komenského, Praha 2009. ISBN 978-80-86723-74-7

VALDŠTEJN J. J. DesIgnatIo IConographICa OberLeVtensDorfenses PannarIas OffICInas VVLgo FabrICas PenICILLI arBItrIo Representant. Vydavatel Se Vend cher Daumont, Praha 1728.

VELFLÍK, A. *Dějiny technického učení v Praze I*. Nákladem České matice technické, Praha 1909.

VELFLÍK, A. *Dějiny technického učení v Praze II*. Nákladem České matice technické, Praha 1925.

VOLF, J. *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*. Nákladem obce Pražské, tiskem pražské městské tiskárny, Praha 1931.

WINTER, Z. *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991. ISBN 80-207-0244-X.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

BARTL, J., ČIČAJ, V., KOHÚTOVÁ, M., LETZ, R. a kol. *Lexikón Slovenských dejín*. 1. vydání. Vydalo Slovenské pedagogické nakladatelstvo, Banská Bystrica 1997. ISBN 80-08-02478-X.

GALLO, J. – ŠKODA, K. *Dejiny pedagogiky dospelých*. 1. vydání. Vydalo Slovenské pedagogické nakladatelstvo, Bratislava 1986.

MORSTADT, V. *Prag im neunzehnten Jahrhundert*. Vydavatel André, Praha 1850.

Seznam použitých ostatních zdrojů

Periodika

KOLEKTIV AUTORŮ, *EPOCHA* měsíčník *Rozhledy a úvahy časové z oboru techniky, průmyslu, řemesel, dopravy, národohospodářství, chemie, přírodovědy a vynálezů*. Ročník VII, 1902. Vydalo Nakladatelství E. Weinfurtra v Praze II. Redaktor J. Jindra a spol. Praha 1902.

Posel z Budče č. 9/1849 – 2. ročník, Časopis pro učitele, vychovatele, rodiče a vůbec přítele mládeže. Vydán dne 1. 3. 1849, od Porad učitelských v Praze, nákladem Vacslava Hessa, Praha 1849.

Posel z Budče č. 11/1851 – 4. ročník, Časopis pro učitele, vychovatele, rodiče a vůbec přítele mládeže. Vydán dne 13. 3. 1851, tiskem B. Rohlíčka, Praha 1851.

Slovácký deník cz. Vydán dne: 25.12.2011

STENGLOVÁ, J., a KOLEKTIV AUTORŮ. *History 11/2008*. Vydavatelství RF HOBBY, Praha 10. ISSN 1803-04440.

STENGLOVÁ, J., a KOLEKTIV AUTORŮ. *History 9/2011*. Vydavatelství RF HOBBY, Praha 10. ISSN 1803-04440.

ŠPAČKOVÁ, M. *Největší malíři – život, inspirace, dílo, Pietro Longhi č.80*. Vydavatel Eaglemoss International 2000, WillMark CZ s.r.o. Praha. ISSN 1212-8872.

Studie

NOVÁK, V. a kol. *Studie a zprávy Okresního muzea Praha – východ v Brandýse nad Labem a Staré Boleslav*. Vydalo Okresní muzeum Praha – východ v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi 1997. ISSN 0862-3589.

SEZNAM PRAMENŮ

Archivní prameny

Archiv Zdravotnického muzea při Národní lékařské knihovně

Státní okresní archiv (SOkA) Praha-východ v Přemýšlení

Muzejní prameny

Muzeum hlavního města Prahy – stálá expozice – Řemesla v pořádku/Historie profesního sdružování řemeslníků od středověku po současnost

Národní pedagogické muzeum J. A. Komenského Praha

Oblastní muzeum Praha-východ, Brandýs nad Labem–Stará Boleslav

Muzeum Cheb, p.o. Karlovarského kraje, výstava - „Řemeslo má zlaté dno“

Muzeum T.G.M. Rakovník

Muzeum Vysočiny Třebíč, pobočka Muzeum řemesel Moravské Budějovice

Knihovny

Knihovna Národního pedagogického muzea J. A. Komenského Praha

Národní technická knihovna

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Slévačská dílna.....	13
Obrázek 2: Hradčany v 19. století.....	14
Obrázek 3: Přemysl orač.....	16
Obrázek 4: Obrázek 4: Krameriova Česká expedice	19
Obrázek 5: Kostel sv. Jindřicha a Jindřišská věž 1825.....	20
Obrázek 6: Bitva na Bílé hoře.....	23
Obrázek 7: Svržení místodržících z oken pražského hradu 18. května 1618.....	24
Obrázek 8: Odpor Moravanů na Bílé Hoře.....	25
Obrázek 9: Poprava českých pánů na Staroměstském náměstí v roce 1621.....	26
Obrázek 10: Komenský se loučí se svou vlastí.....	27
Obrázek 11: Český stát v letech 1620 – 1740.....	28
Obrázek 12: Hájení Karlova mostu v Praze proti Švédům 1648.....	29
Obrázek 13: Východní Evropa roku 1721.....	32
Obrázek 14: Národnosti v habsburské monarchii 19. století.....	34
Obrázek 15: Čeští emigranti na odchodu z vlasti.....	35
Obrázek 16: Barokní kostel sv. Klimenta v Odoleně Vodě.....	36
Obrázek 17: Vyučování v církevní dívčí škole.....	38
Obrázek 18: Jan Amos Komenský v pracovně.....	40
Obrázek 19: Interiér barokního kostela sv. Klimenta v Odoleně Vodě.....	42
Obrázek 20: Tkalci.....	44
Obrázek 21: Korunní princ Josef II.	46
Obrázek 22: Trh na starém městě pražském.....	48
Obrázek 23: České kroje.....	49
Obrázek 24: Vyučování v církevní chlapecké škole podle Ignáce Felbigera.....	51
Obrázek 25: Orbis pictus – Škola.....	53
Obrázek 26: Císařovna Marie Terezie.....	57
Obrázek 27: Podmalba na skle.....	58
Obrázek 28: Říšský zdravotní řád – Nařízení Marie Terezie z 2. 2. 1770.....	61
Obrázek 29: Památkově chráněná toleranční modlitebna v Libiši.....	62
Obrázek 30: Karmelitka – řádová sestra.....	63

Obrázek 31: Patent císaře Josefa II. o zrušení nevolnictví.....	64
Obrázek 32: Ukázka vybavení triviální školy.....	66
Obrázek 33: Ve škole – 18. století.....	67
Obrázek 34: Ukázka z knihy metodní.....	69
Obrázek 35: Učitel – 19. století (učitel ukazuje dětem nálezy z pohanských dob).....	70
Obrázek 36: Novoměstské gymnázium.....	71
Obrázek 37: Franz Exner, profesor filozofie.....	73
Obrázek 38: Přijímání žáka do školy.....	75
Obrázek 39: Pamětní list k pětistému univerzitnímu jubileu roku 1848.....	80
Obrázek 40: Lékárna v Uherském Hradišti.....	83
Obrázek 41: Zakládající listina univerzity v Praze.....	84
Obrázek 42: Lékařské nástroje.....	86
Obrázek 43: Mikroskop s výměnným tubusem.....	87
Obrázek 44: Profesor Pleischl v chemické posluchárně v Karolinu.....	88
Obrázek 45: Bernard Bolzano.....	90
Obrázek 46: Budova Karlovy koleje.....	92
Obrázek 47: Stavovská inženýrská škola.....	94
Obrázek 48: Apoštolové české řeči.....	97
Obrázek 49: Josef Jungmann.....	99
Obrázek 50: A. Jungmann, profesor gynekologie, rektor pražské univerzity.....	100
Obrázek 51: Ilustrace Jana Zrzavého ke knize Máj (1923).....	101
Obrázek 52: Ukázka ve Felbigerově učebnici psaní.....	102
Obrázek 53: Ukázka německé novogotické kurzívy nebo-li kurentu.....	103
Obrázek 54: Průkaz matice české.....	106
Obrázek 55: Titulní strana českých knížek lidového čtení vydávaných v 19. století...	107
Obrázek 56: Knihovna hraběte J. R. Šporka.....	108
Obrázek 57: Barokní knihovní sál Klementina.....	110
Obrázek 58: Josef Dobrovský.....	111
Obrázek 59: První číslo Krameriových novin (1789).....	117
Obrázek 60: Tiskař.....	118
Obrázek 61: Příloha k Poslu z Budče – názorný výklad hmyzu.....	120
Obrázek 62: Městské muzeum pražské (1876).....	123

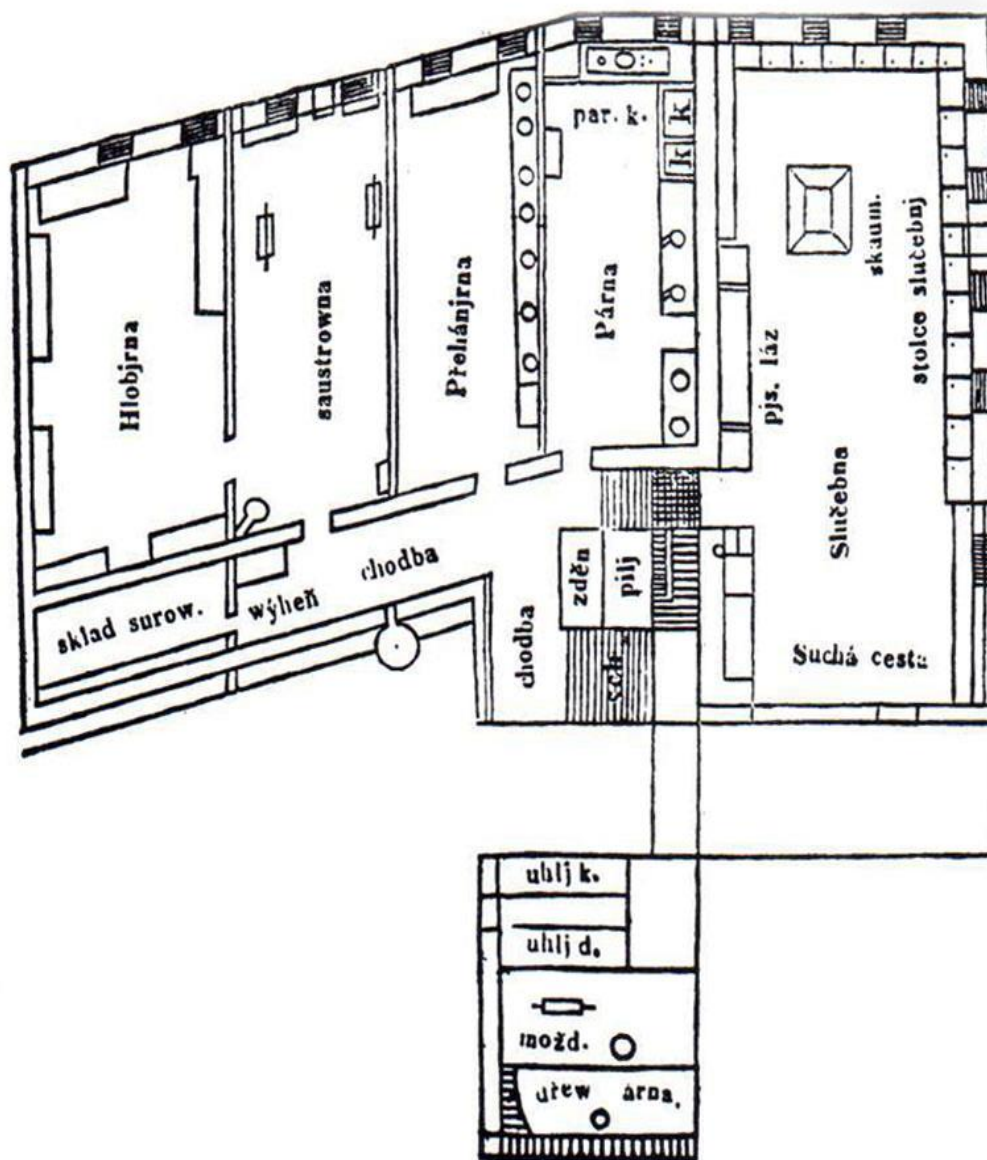
Obrázek 63: Vaření piva.....	124
Obrázek 64: Tradiční české výrobky cechu kovářů, kolářů a bednářů.....	125
Obrázek 65: Korouhev cechu řemenářů, provazníků a sedlářů.....	126
Obrázek 66: Pokladna cechů, kupců a obchodníků Praha 1794.....	129
Obrázek 67: Artikule cechu krejčovského z Třebíče.....	130
Obrázek 68: Výuční list krejčovského řemesla Johanese Hofmana (Praha 1773).....	131
Obrázek 69: Cechovní pořádek daný mydlářům.....	132
Obrázek 70: Vandrovní knížka Havla Vogela, Praha 1827.....	133
Obrázek 71: Švec – 2. pol. 19. století.....	135
Obrázek 72: Manufaktura.....	136
Obrázek 73: Sklář.....	137
Obrázek 74: České sklo z konce 18. století.....	138
Obrázek 75: Práce v soukenické manufaktuře v Horním Litvínově.....	139
Obrázek 76: Přádlena – Pietro Longhi.....	141
Obrázek 77: Vyšívárna v hornolitivínovské manufaktuře.....	142
Obrázek 78: Vysoká pec na Kladně – 50. léta 19. století.....	144
Obrázek 79: Vítkovické železářny z poloviny 19. století.....	145
Obrázek 80: Bracegirdelova strojírna v Brně z poloviny 19. století.....	146
Obrázek 81: Živnosti – kovář 19. století.....	147
Obrázek 82: Karel Slavoj Amerling – Kotlář, učební pomůcka.....	148
Obrázek 83: Výuční list ševce Antonína Sfáry ze Škvorce dne 15. 10. 1837.....	149
Obrázek 84: Názorné vyučování v obrazech – mlynář, pekař, řezník a švec.....	150
Obrázek 85: Obrazy dílen a nástrojů řemeslníků – zedník.....	152
Obrázek 86: Pekař.....	157
Obrázek 87: Rušení klášterů Josefem II. v roce 1782.....	161
Obrázek 88: Orbis Pictus – Včelařství, obrazy zlatokorunské školy.....	168
Obrázek 89: Ferdinand Kindermann – litoměřický biskup.....	170
Obrázek 90: Orbis Pictus – Mlynářství, obrazy zlatokorunské školy.....	171
Obrázek 91: Magdalena Dobromila Rettigová.....	172
Obrázek 92: Hromadný snímek členek Amerického klubu dam.....	173
Obrázek 93: Božena Němcová.....	174
Obrázek 94: Terezie Palacká s dcerou Marií, pozdější Riegrovou.....	178

Obrázek 95: Učebnice – Atlas porodnictví ku prospěchu žen babiectví se učících.....	183
Obrázek 96: Karolina Světlá.....	186
Obrázek 97: Čelní stěna Náprstkovy knihovny.....	187
Obrázek 98: Čítárna Amerického klubu dam.....	188
Obrázek 99: Nosticovo národní divadlo v Praze 90. léta 18. století	189
Obrázek 100: Nosticovo divadlo.....	191
Obrázek 101: Josef Kajetán Tyl.....	194
Obrázek 102: Kde domov můj – alegorie.....	195
Obrázek 103: Svatební košile, Kytice, ilustrace Huptych Miroslav.....	199
Obrázek 104: Božena Němcová zapisuje pohádku.....	200
Obrázek 105: Významní představitelé naší literatury.....	201
Obrázek 106: Karel Havlíček Borovský.....	202
Obrázek 107: Večerní list Národních novin ze 4. června 1849.....	204
Obrázek 108: Karel Havlíček Borovský se loučí s rodinou.....	205
Obrázek 109: Karel Slavoj Amerling.....	214
Obrázek 110: Karel Slavoj Amerling – Nožíř, učební pomůcka.....	217
Obrázek 111: Karel Slavoj Amerling – Mydlář, učební pomůcka.....	219
Obrázek 112: Karel Slavoj Amerling – Kolář, učební pomůcka.....	221
Obrázek 113: Ilustrace z knihy J. S. Presla a K. B. Presla – Flora Čechia	223
Obrázek 114: Jan Svatopluk Presl.....	226

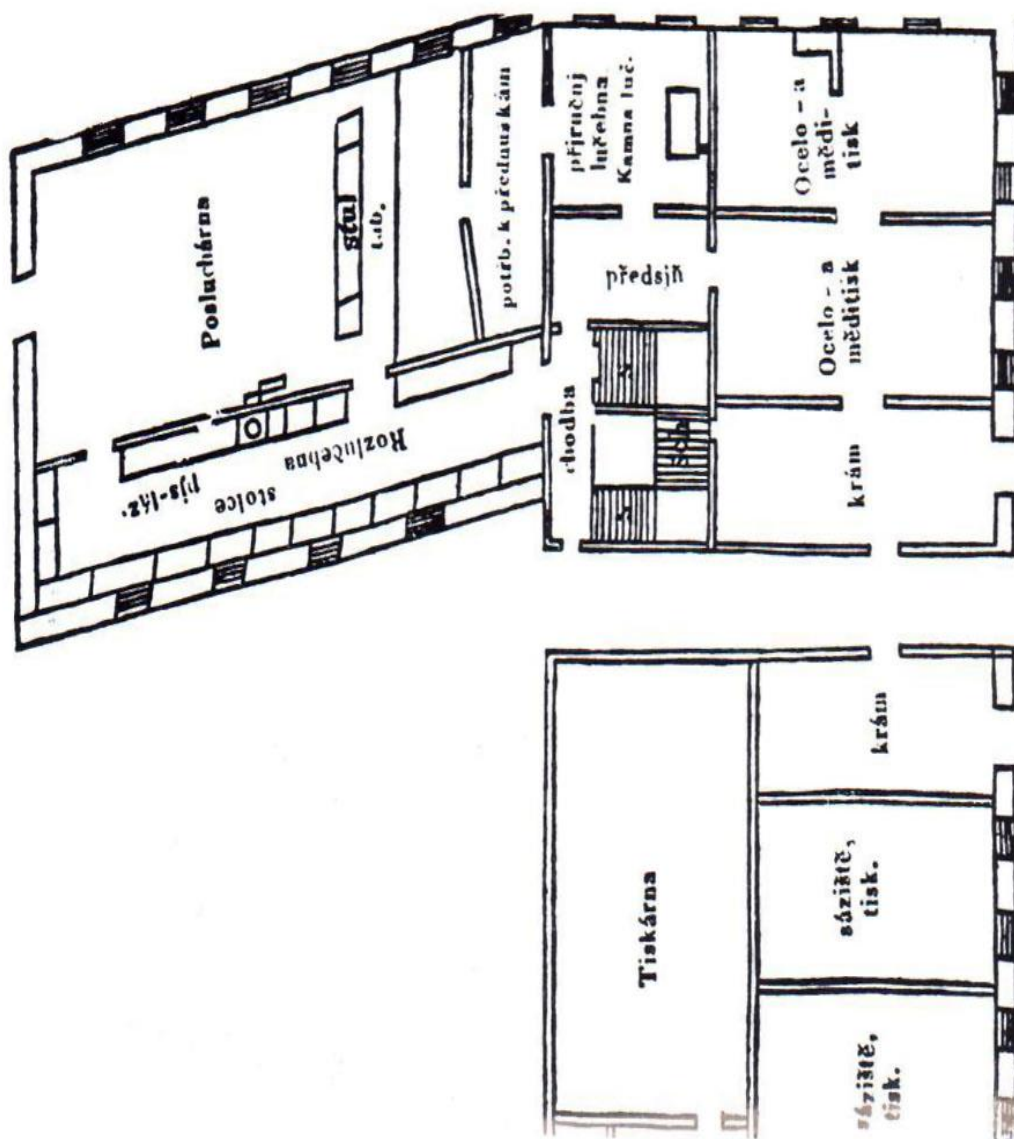
SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Amerlingovo učiliště Budeč – přízemí.....	I
Příloha B – Amerlingovo učiliště Budeč – první patro.....	II
Příloha C – Portréty učenců a významných osobností zlatokorunské školy.....	III
Příloha D – Přítel mládeže, časopis pro československé národní školy.....	IV
Příloha E – Řemeslná práce – knižní vazba z 19. století – Muzeum Cheb.....	V
Příloha F – Pohřební štít cechovního spolku – Muzeum Rakovník.....	VI
Příloha G – Pečedidlo cechu pekařů – Muzeum Rakovník.....	VII
Příloha H – Sv. Kryšpín – patron brandýského cechu.....	VIII
Příloha CH – Artikule tovaryšského řemesla tkalcovského SOKA	IX
Příloha I – Stroj na potiskování látek (vyobrazeno 1875).....	X

Příloha A: Amerlingovo učiliště Budeč – přízemí

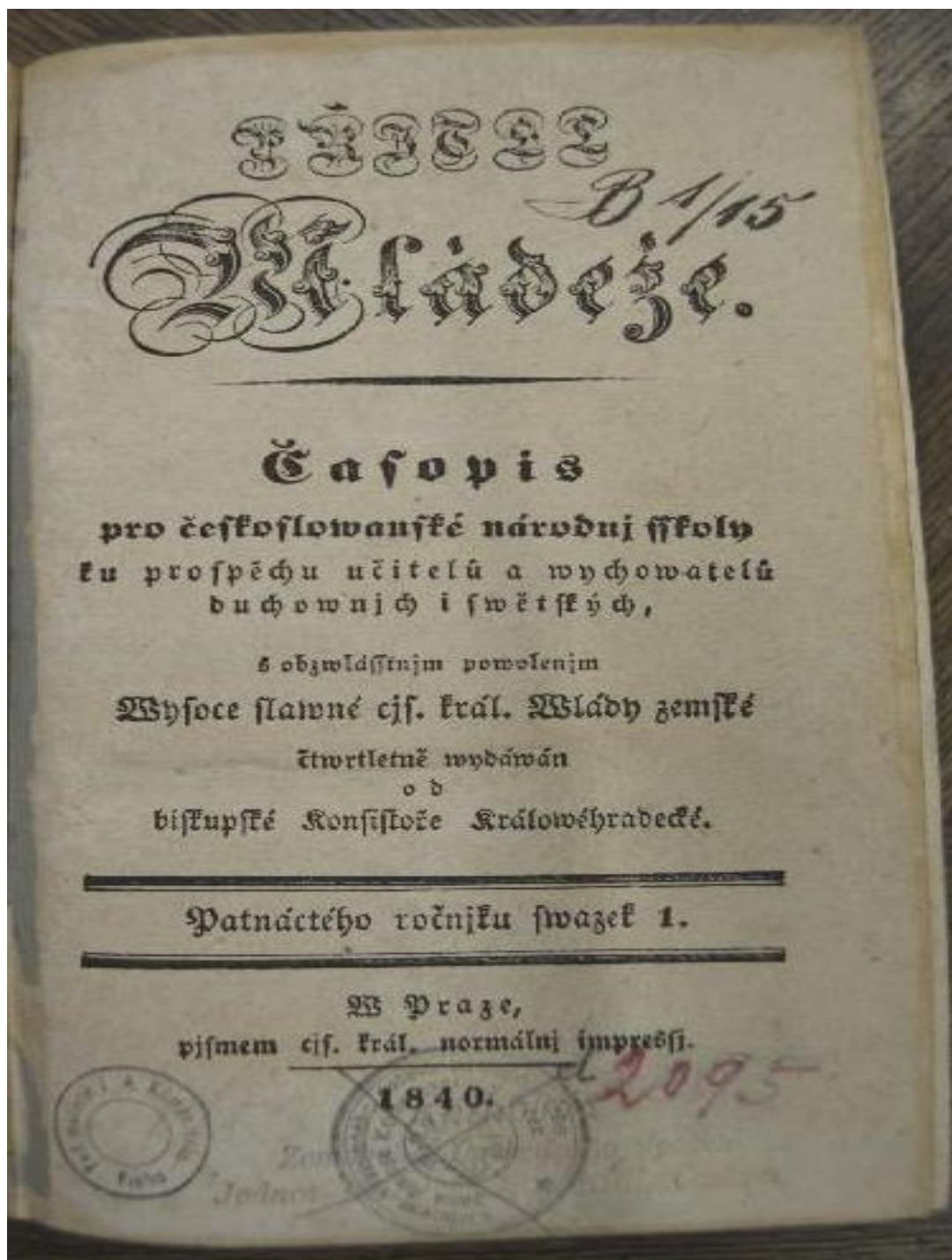
Příloha B: Amerlingovo učiliště Budeč – první patro

Příloha C: Portréty učenců a významných osobností zlatokorunské školy

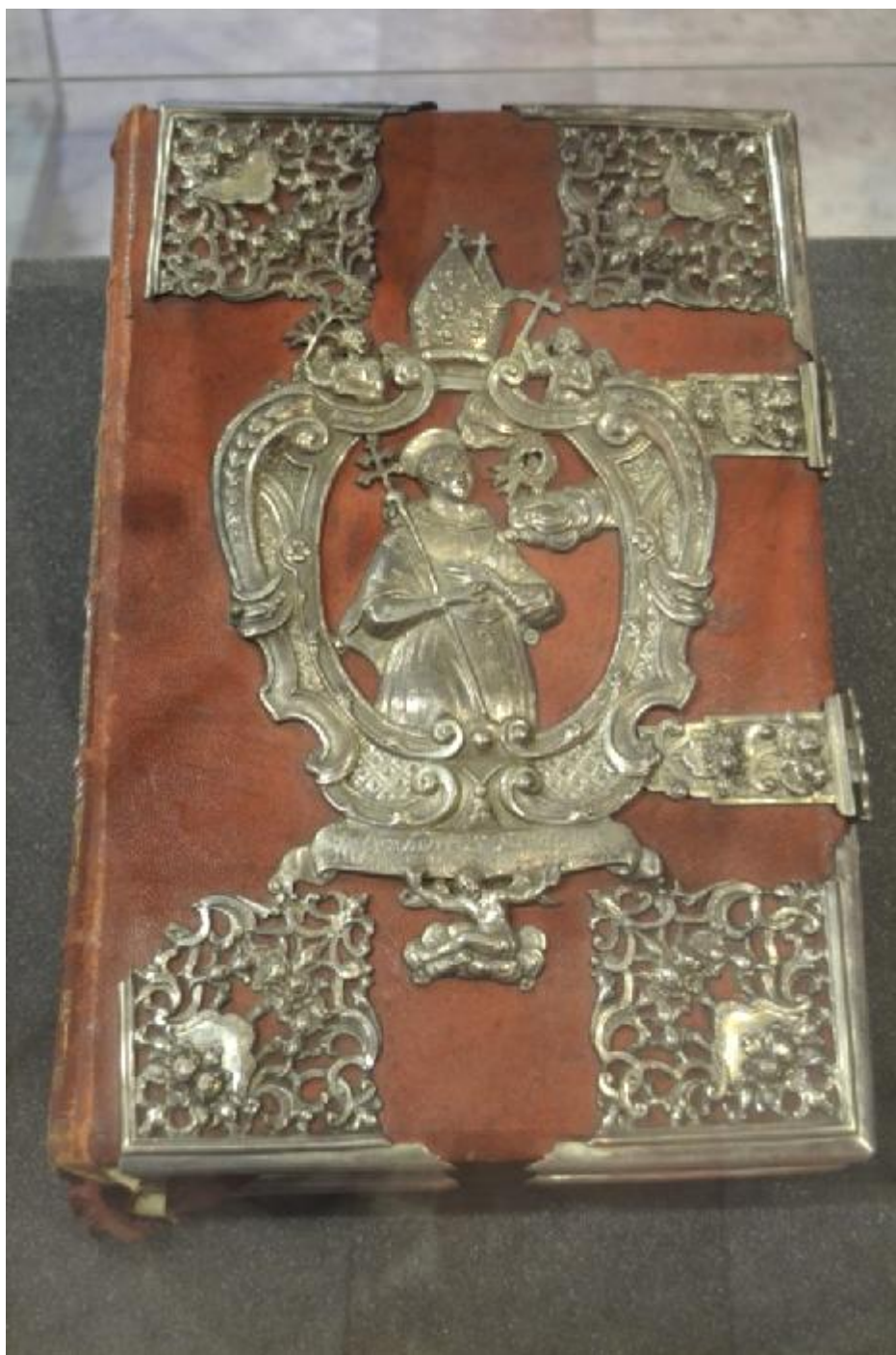

Příloha D: Přítel mládeže, časopis pro československé národní školy,
Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského

Příloha E: Řemeslná práce – knižní vazba z 19. století s aplikovaným barokním kováním se sv. Norbertem Cheb, Johann Andreas Franck (1744), muzeum Cheb, soukromá fotografie

Příloha F: Pohřební štít cechovního spolku – Ježíš žehnající chléb (olej na plátně 1. pol. 19. století), muzeum – Rakovník, soukromá fotografie

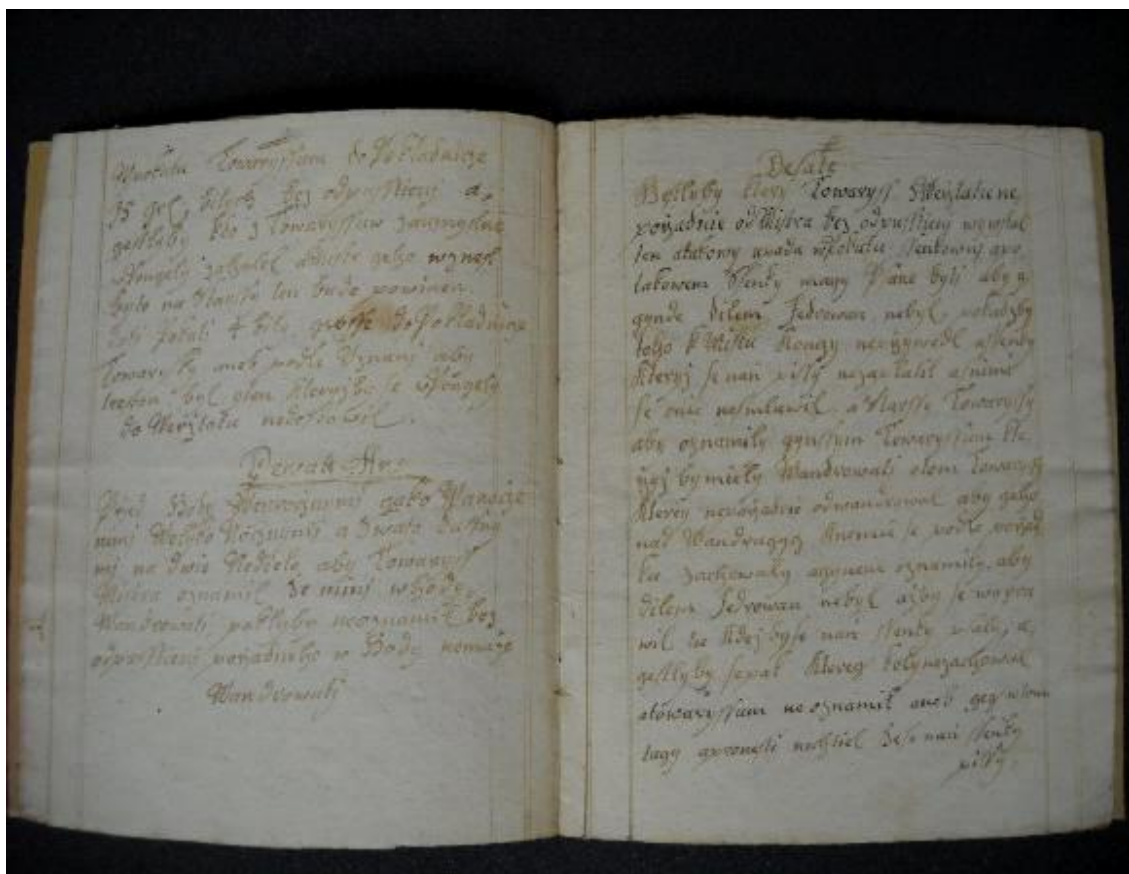
Příloha G: Pečetidlo cechu pekařů – muzeum Rakovník, soukromá fotografie

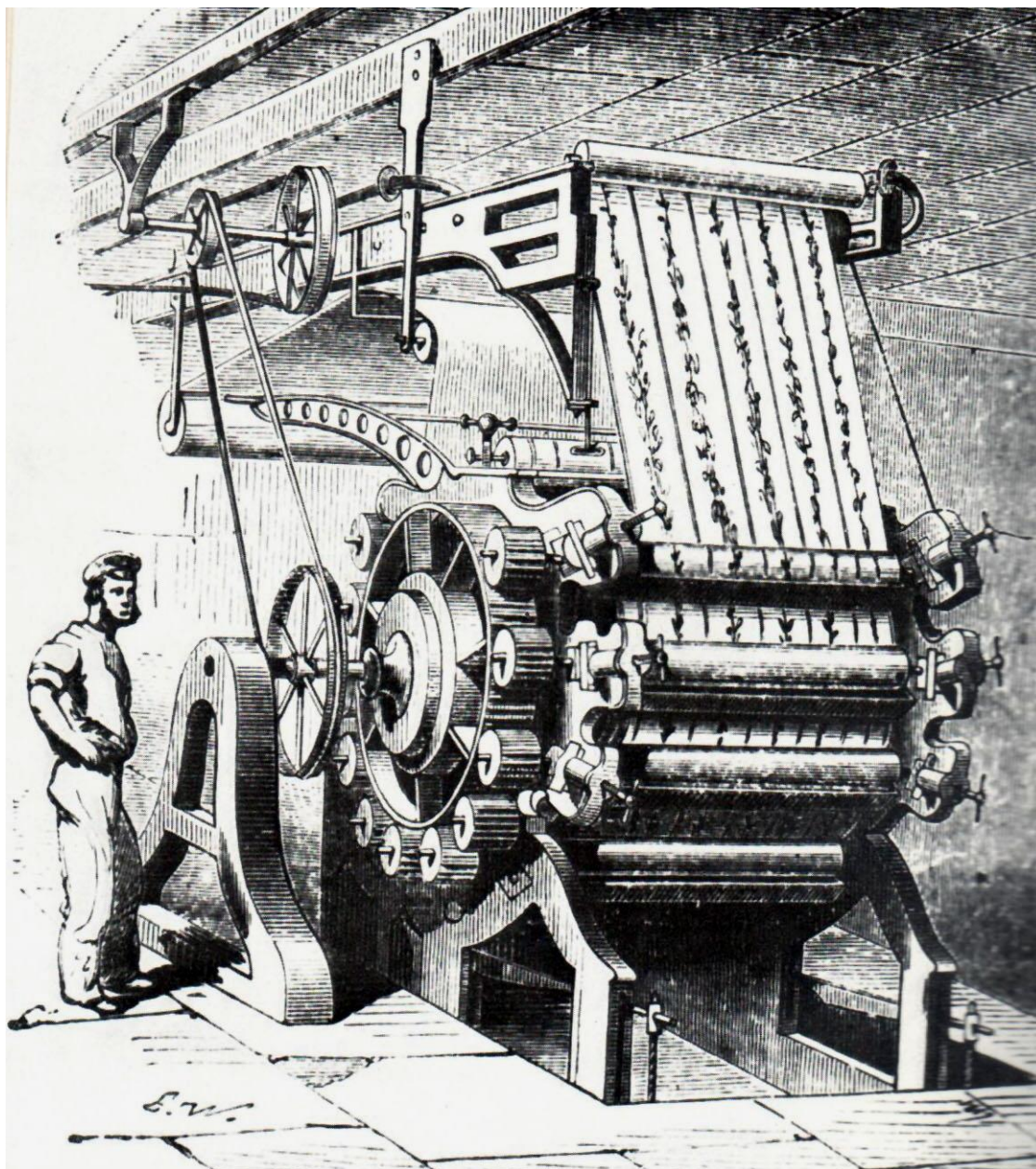
Příloha H: Sv. Kryšpín – patron brandýského cechu, detail – 18. století, polychromovaná dřevořezba (neznámý autor), oblastní muzeum Praha-Východ, Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, soukromá fotografie

Příloha CH: Artikule tovaryšského řemesla tkalcovského v městečku Říčanech 1708, SOKA Praha – východ, oblastní archiv

Příloha I: Stroj na potiskování látek (vyobrazeno 1875)

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Mgr. Jana Kaščáková

Obor: Andragogika

Název práce: Vzdělávání dospělých v době českého národního obrození

Rok: 2015

Počet stran textu bez příloh: 220

Celkový počet stran příloh: 10

Počet titulů českých použitých zdrojů: 103

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 3

Počet internetových zdrojů: 0

Počet ostatních zdrojů: 10